

Ei ole kaikki muumit laaksossa

Tutkimus suomen kielen idiomikonstruktion produktiivisuudesta

Kristiina Kortelainen
Pro gradu -tutkielma
Suomen kieli
Suomi ja sen sukukielet
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Turun yliopisto
marraskuu 2011

TURUN YLIOPISTO
Kieli- ja käännöstieteiden laitos

KORTELAINEN, KRISTIINA: Ei ole kaikki muumit laaksossa.
Tutkimus suomen kielen idiomikonstruktion
produktiivisuudesta

Pro gradu -tutkielma, 110 s., 9 liites.
Suomen kieli
Marraskuu 2011

Tutkin työssäni suomen kielen produktiivista idiomikonstruktiota *ei ole kaikki x:t y:ssä*. Kyseisen konstruktion mallin mukaan on luotu lukuisia tyhmyyttä kuvaavia idiomeja, kuten *ei ole kaikki muumit laaksossa* tai *ei ole kaikki inkkarit kanootissa*. Idiomit ovat luonteeltaan vertauskuvallisia ilmauksia, joita esiintyy runsaasti etenkin puhekielessä. Internetissä kirjoitettua puhekieltä käytetään tyypillisesti ainakin blogikirjoituksissa, keskustelupalstoilla ja sosiaalisessa mediassa. Tutkimusaineistoni on poimittu pääosin neljästä eri internetlähteestä, joille on kerätty tyhmyyttä kuvaavia vertauskuvallisia ilmauksia. Lisäksi olen poiminut tutkimusaineiston idiomikonstruktion mukaisia idiomeja tosielämän kielenkäyttötilanteista.

Tutkimuksen pääasiallinen hypoteesina on, että idiomikonstruktio *ei ole kaikki x:t y:ssä* kantaa itsessään ilmauksen merkityksen, jolloin konstruktion vapaat yksiköt voivat vaihdella rajoituksetta ilmauksen ymmärrettävyyden kärsimättä. Tärkeimpänä tutkimustehtävänä oli selvittää, kuinka jähmeä konstruktio on eli missä määrin konstruktion mukaiset idiomit ovat muunneltavissa ilman että idiomien kokonaismerkitys muuttuu. Tutkimuksesta selviää, että idiomikonstruktio on rakenteeltaan melko jähmeä, mutta se sallii kuitenkin joitain morfosyntaktisia muunnoksia, kuten monikon partitiivin käyttämisen monikon nominatiivin sijaan (*ei ole kaikkia inkkareita kanootissa*). Konstruktion rakenteen erittelyssä käytin tutkimuksen tukena pääasiassa Ison suomen kieliopin normeja. Konstruktion sisältämien nominilausekkeiden lekseemit *x* ja *y* osoittautuivat kielenkäyttäjälle melko vapaasti valittaviksi, mikä vahvisti konstruktiokieliopin ajatusta siitä, että idiomikonstruktiolla on itsessään konstituenttiansanoista riippumaton merkitys. Teoriapohjana konstruktion ominaisuuksien tutkimuksessa onkin käytetty etenkin konstruktiokielioppia ja kognitiivisen kielentutkimuksen teorioita. Havaitsin myös, että vaikka konstruktiossa onkin periaatteessa mahdollista käyttää mitä tahansa sanoja, idiomille kielenkäyttötilanteen kannalta olennainen hauskuuttamisen ja viihdyttämisen funktio ei täyty, jos vastaanottaja ei ymmärrä idiomien sisältämää sanoilla leikittelyä.

Tutkimuksen myötä vahvistui oletus siitä, että *ei ole kaikki x:t y:ssä* -idiomikonstruktion taustalla on vanha idiom *ei ole kaikki kotona*. Internetlähteiden avulla sain selville, että konstruktion mukaisten idiomien luomisen alkukohta sijoittuu vuosien 2005 ja 2007 välille. Kyseessä on siis suhteellisen uusi kielenilmiö, eikä kovin laajoja päätelmiä ole siten vielä mahdollista tehdä. Tutkimuskohteen ja tutkimusaineiston suppeudesta johtuen tutkimuksen pohjalta ei voi myöskään tehdä kaikkia idiomikonstruktiota kattavia yleistyksiä, mutta tehtyä tutkimusta voi kuitenkin jatkossa käyttää apuna mahdollisten jatkotutkimusten tutkimusmetodien valitsemiseen ja tutkimustulosten vertailemiseen.

Asiasanat: idiom, konstruktio, kognitiivinen kielentutkimus, skeema, huumoritutkimus

Sisältö

1 Johdanto	5
1.1 Tutkimuksen tavoitteet.....	5
1.2 Tutkimusaineisto.....	6
1.2.1 Tutkimusaineiston esittely	7
1.2.3 Metodit.....	10
1.3 Tutkimuksen rakenne.....	10
2 Idiomien tutkimus	12
2.1 Idiomien käsitteen alkuperä ja yleinen määrittely	12
2.2. Idiomien kielitieteellinen määrittely	14
2.2 Idiomien sijoittuminen kielisysteemiin.....	18
2.3 Idiomien tuntomerkkejä.....	20
2.4 Prototyypin suomen kielen idiomi	23
2.5 Idiomien käsitteen rajaus	25
2.6 Idiomien syntyminen	28
2.6.1 Idiomien syntyminen konstruktiomallin mukaan.....	30
2.6.2 Idiomien syntyminen lainautumisen kautta	32
2.7 Idiomien merkityksen hahmottaminen	33
2.7.1 Skeemat osana ajatteluprosessia	33
2.7.2 Merkitys mentaalisenä ilmiönä.....	36
2.7.3 Idiomien merkityksen rakentuminen	37
2.7.4 Kontekstin merkitys idiomien tulkitsemisessä.....	39
2.7.5 Ennestään tuntemattomien idiomien merkityksen päättely.....	40
2.8 Idiomien luokittelu.....	41
2.8.1 Verbilliset idiomit ja verbittömät idiomit	41
2.8.2 Lekseemiset ja semeemiset idiomit.....	43
2.8.3 Puhtaat idiomit, puoli-idiomit ja kirjaimelliset idiomit.....	44
2.8.4 Opaakit, läpinäkyvät ja näennäismetaforiset idiomit	45
2.9 Idiomien funktio.....	46
3 Huumoritutkimus	51
3.1 Huumori ja koominen	51
3.2 Vitsit ja kielellä leikittely.....	54
3.2.1 Vitsien jaottelu	54

3.2.2 Kielellä leikkiminen	56
3.3 Ironia huumorin muotona	57
3.4 Idiomit ja huumori	58
4 Tutkimusaineiston käsittely	60
4.1 Idiomikriteeristön päteminen tutkimusaineiston idiomeihin	60
4.2 Tutkimusaineiston idiomien rakenne	62
4.2.1 Lausetyyppi.....	62
4.2.2 Lauserakenne	64
4.2.3 Sijamuoto	66
4.2.4 Luku	66
4.2.5 Kielto eli negaatio	67
4.3 Tutkimusaineiston idiomikonstruktion sallimat morfosyntaktiset muunnellmat	69
4.4 Tutkimusaineiston idiomikonstruktion mukaiset idiomivariantit	74
4.5 Tutkimusaineiston idiomien sanasto.....	77
4.6 Tutkimusaineiston idiomien merkityssisältö.....	81
4.7 Tutkimusaineiston idiomien funktio	84
4.8 Tutkimusaineiston idiomien hauskuus	86
4.9 Tutkimusaineiston idiomien alkuperä.....	92
4.10 Tutkimusaineiston idiomien konteksti	95
5 Lopuksi	99
Lähteet	103

LIITTEET

1 Johdanto

1.1 Tutkimuksen tavoitteet

Jokapäiväiseen kielenkäyttöömme sisältyy monenlaisia kuvakielisiä ilmauksia. Ymmärrämme tällaiset ilmaukset vaivatta ja ohitamme ne tavallisesti käyttämättä aikaamme niiden ominaisuuksien pohtimiseen. Idiomit kuuluvat kunkin kielen omaperäisimpään ja aidoimpaan kielenkäyttöön, ja ne ovatkin luonnollinen osa ihmisten arkipäiväistä kielenkäyttöä. Idiomien erityinen luonne, niiden kuvaannollisen ja kirjaimellisen merkityksen välinen yhteys, tekee niistä omanlaisina ilmaisukeinoinaan hyvin kiehtovia.

Tässä tutkimuksessa käsittelen yhden produktiivisen suomen kielen idiomikonstruktion, *ei ole kaikki x:t y:ssä*, mallin mukaan muodostettuja idiomeja sekä niiden pohjana olevan konstruktion ominaispiirteitä. Tutkimuksen pääasiallinen hypoteesi on, että idiomikonstruktio *ei ole kaikki x:t y:ssä* kantaa itsessään ilmauksen merkityksen, jolloin konstruktion vapaat yksiköt voivat vaihdella rajoituksetta ilmauksen ymmärrettävyyden kärsimättä. Pääasialliseksi tutkimustehtäväksi muodostuikin selvittää, kuinka jähmeä konstruktio on eli missä määrin konstruktion mukaiset idiomit ovat muunneltavissa niiden ymmärrettävyyden kärsimättä.

Tutkimusaineistoni idiomikonstruktion mukaan muodostetut idiomit kuvaavat tyhmyyttä ja osin myös jonkinlaista mielenvikaisuutta. Toisinaan kyseiset ihmismielen ominaisuudet menevät osin päällekkäin, ja jotkut ilmaisut ovat luonteeltaan voimakkaampia kuin toiset. Oletuksenani on, että idiomikonstruktion taustalla on vanha idiomiksi *ei ole kaikki kotona*. Pyrkimyksenäni on selvittää, miten idiomivarianttien luominen on saanut alkunsa ja kuinka vapaasti kyseinen konstruktio ovat kielenpuhujan käytössä vapaasti sovellettavissa. Tutkin konstruktion vapaiden ja pakollisten konstituenttien ominaisuuksia ja niiden tehtäviä konstruktiossa. Pyrin selvittämään idiomikonstruktion alkuperää ja idiomivarianttien syntymissyitä – syitä siihen, miksi idiomeja ylipäänsä kehitetään. Selvittelen myös vastauksia kysymyksiin, miksi ja millaisissa tilanteissa idiomeja käytetään puhekielessä. Hahmottelen, minkälaista leksikkoa idiomien luomisprosessissa on käytetty, ja pyrin selvittämään yksittäisten sanojen vaikutusta koko konstruktion merkityksen tulkitsemisessä. Havaintojeni

mukaan tutkimukseni kohteena oleva idiomikonstruktio on hyvin produktiivinen jokapäiväisessä kielenkäytössä, ja uusia idiomeja muodostetaan jatkuvasti. Kuten muutkin kielenilmaisut, oletan, että myös idiomit kuluvat käytössä nopeasti ja osa niistä katoaa uutuudenviehätyksen haihduttua. Paneutumalla konstruktiomallin mukaan luotuihin eri idiomeihin tapauskohtaisesti pyrin selvittämään, minkälaiset ominaisuudet vaikuttavat idiomien käyttöikään. Huumoritutkimuksen avulla pyrin selvittämään, ovatko tutkimusaineiston idiomit ylipäänsä hauskoja, ja jos ovat, niin mikä idiomeista tekee hauskan ja missä se huumorielementti idiomeissa piilee.

1.2 Tutkimusaineisto

Inhimilliselle kielenkäytölle ominaisena piirteenä pidetään sitä, että kielen avulla hahmotetaan ympäröivää maailmaa ja siihen liittyviä ilmiöitä. On luonnollista, että tiettyyn ilmiöön liittyviä ilmaisuja tarvitaan sitä enemmän, mitä keskeisempi ilmiö on kyseessä. Suomen kielessä on lukuisia eri tapoja ilmaista tyhmyyttä. Joku voi olla *idiootti*, *imbesilli*, *latvasta laho*, *pölvästi*, *dorka*, *daiju*, *torvi*, *pälli*, *höperö*, *seniili*, *hölmö*, *hömelö*, *tolvana*, *tollo*, *törppö*, *tauno*, *valopää*, *palikka*, *uuno*, *urpo*, *pöllö*, *pahvi* tai *jauhoppää*. Jollain voidaan sanoa olevan *pallo hukassa*, *vikaa korvien välissä*, *ruuvit löysällä* tai *latva B2*. Aina silloin tällöin tulee *tenkkapoo*, toisinaan *on pitkät piuhat* ja *raksuttaa hitaasti* ja joskus yksinkertaisesti *ei vain sytytä*. Joskus ollaan *pihalla kuin lumiukko*, *äimän käkenä* tai *hoomoilasena*. Kun joku tekee tyhmyyksiä, voi toista käskeä *ottamaan järki käteen* tai joku voi lausahtaa *äly hoi, älä jätä*. Mahdollisuuksia tuntuu olevan suomen kielessä loputtomasti. Mahdollisuuksia on luonut lisää muista kielistä lainaaminen: alinomaa kuulee sanottavan, että joku *ei ole laatikon terävin veitsi* tai *hissi ei mene ylös asti*.¹ Virheiden tekeminen ja tyhmyys kuuluvat keskeisesti inhimilliseen elämään. On loogista, että kielessä on olemassa tällaisista universaaleista asioista monia mahdollisia ilmaisukeinoja. Tyhmyys onkin ilmeisen yleinen puheenaihe suomen kielessä, ainakin jos on lukuisten eri ilmaisumahdollisuuksien määrään katsominen. Tarkasteltavaksi tutkimukseeni päätyivät lukuisat eri variaatiot idiomista *ei ole kaikki kotona*.

---

¹ Vieraskielisten idiomien lähteet merkitty lähdeluetteloon.

Tutkimusaineiston idiomikonstruktion *ei ole kaikki x:t y:ssä* mallin mukaisten lukuisten erilaisten varianttien kehittäminen on verrattain uusi nykykielen ilmiö. Uutuutensa vuoksi niitä ei myöskään esiinny sanakirjoissa. Aineisto on poimittu internetlähteistä, sillä tutkimuksen kohteena olevat nykypuhekielen idiomit ovat luonteeltaan sellaisia, että niitä esiintyy yleisesti kirjoitetussa puhekielessä, jota käytetään laajalti internetissä keskustelupalstoilla, blogeissa ja sosiaalisessa mediassa. Puhutusta puhekielestä ilmiön esille tuominen olisi ollut hyvin hankalaa ja aikaavievää. Kyselylomakkeiden luominen olisi ollut aineiston kannalta johdatteluvaa ja kaiketi melko turhaakin, sillä internetissä on käyty aiheesta samanlaisia keskusteluja, jotka kattavat samalla paljon monipuolisemman kielenkäyttäjäjoukon kuin omalla kyselyllä olisi ollut mahdollista tavoittaa. Internetin vapaaseen keskusteluun on voinut osallistua äidinkieliä kielenpuhujia ympäri Suomen ja mahdollisesti keskusteluissa ovat olleet mukana myös suomalaisia kielenpuhujia Suomen rajojen ulkopuoleltakin.

Keskityn siis tutkimuksessani erityisesti internetpuhekielen tarjoamaan aineistoon, mutta käytän esimerkkeinä myös todellisen elämän kielenkäyttötilanteista poimittuja esimerkkejä. Ilmiön suosittuudesta johtuen olen rajannut aineistoni neljän eri internetsivuston tarjoamiin idiomiesimerkkeihin. Kyseisillä internetsivuilla esiintyy huomattava määrä erilaisia kuvakielisiä kielenilmauksia, joiden joukosta olen poiminut tutkimusaineistooni tutkittavana olevan idiomikonstruktion mallin mukaan muodostetut idiomit. On muistettava, että internetaineisto muuttuu alinomaa: olen merkinnyt kaikkiin lähteisiin ajankohdan, jolloin kunkin aineistolähteen materiaali on poimittu.

1.2.1 Tutkimusaineiston esittely

Tutkimusaineistoni kattaa yhteensä 238 idiomikonstruktion mallin mukaista idiomiesiintymää.² Olen hahmotellut konstruktion perusmuotoon *ei ole kaikki x:t y:ssä*, jossa y-konstituentti voi olla vaihtoehtoisesti joko inessiivi-, adessiivi- tai essiivimuotoinen paikanilmaus tai joissain tapauksissa myös olotilanilmaus. Osa idiomeista esiintyi useammalla kuin yhdellä tutkimusaineiston keräämiseen käytetyllä internetsivulla, jolloin sama idiomit saattaa esiintyä listalla kahdesti tai jopa kolmesti. Tällaisia tapauksia ovat esimerkiksi idiomit *ei ole kaikki inkkarit kanootissa* ja *ei ole*

---

² Ks. liitteet

kaikki muumit laaksossa. Idiomit ovat listalla sellaisessa muodossa kuin ne ovat esiintyneet internetsivuilla. Aineistolähteissä idiomien ydinosanottajaa, jonka voi ajatella olevan konstruktion valenssin mukainen pakollinen täydennys, ei ole aina spesifioitu. Tutkittavan idiomikonstruktion kannalta ydinosanottajan (esimerkiksi *sillä*) tuntemisella ei ole merkittävää vaikutusta, joten olen päättänyt jättämään tutkimusprosessissa ydinosanottajan idiomikonstruktion ulkopuolelle saadakseni aineistosta yhtenäisemmän ja havainnollistavamman. Lauserakennetta käsittelevässä luvussa kuitenkin myös konstruktion mahdollinen ydinosanottaja on huomioitu.

Google-hakukoneen avulla on mahdollista löytää valtavasti puhekielistä tutkimusaineistoa. Päästäkseni käsiksi kattavaan internetaineistoon päätin valita hakukenttään sellaiset idiomivariantit, joiden tiesin aiemman kokemukseni perusteella juurtuneen ainakin jossain määrin nykypuhekieleen. Lainausmerkkeihin kirjoitettu idiom *ei ole kaikki muumit laaksossa* tuotti osuvia juuri tuossa muodossa esiintyvistä ilmaisuista noin 7 690 kappaletta³ ja haku idiomilla *ei ole kaikki inkkarit kanootissa* tuotti 26 500 osua.⁴ Tutkittavani ovat idiomikonstruktiot ovatkin herättäneet tavallisten kielenkäyttäjien keskuudessa valtavasti keskustelua. Aiheesta on aloitettu keskusteluja monilla eri sivustoilla ja ovatpa innokkaimmat kielenkäyttäjät keränneet idiomeja listoiksikin. Keväällä 2011 löytämäni keskustelu Vauva.fi-sivustolla⁵ osoittautui työni kannalta hyvin mielenkiintoiseksi keskusteluksi. Keskustelu oli alkanut 2.6.2010 yksittäisen vierailijan lauseilla ”Nykyään tulee aina uusia sanontoja jotka tarkoittaa ettei jollain ole ’kaikki kotona’. Olisi kiva saada niitä pinoon.” Syksyllä 2011 samalle sivustolle⁶ on kehittynyt uusi keskustelu aiheesta ”miten eri tavoin voi kuvata, ettei ole täysin järkevä”, jonne on kerätty jälleen samankaltaisia ilmauksia.

Toinen mielenkiintoinen kokoelma tutkimiani ilmaisuja löytyy Mikko-nimisen miehen kotisivuilta⁷. Mikko on osuvasti otsikoinut kokoelmansa sanonnalla ”Ei voi kauhalla ottaa kun on lusikalla annettu”. Loppukaneettina sivuston alalaidassa Mikko kuvailee idiomikokoelmaansa sanoilla ”Ja koska ei itsellenikään ole kauhalla annettu niin eivät nämä voi tietenkään olla itse keksimiänikään lähes poikkeuksetta. Kyseessä on kuitenkin sen verran ’jännää’ folkloristiikkaa, että olen näitä eri lähteistä kerännyt.” Hän

---

³ Hakutulos saatu 20.9.2011.

⁴ Hakutulos saatu 4.10.2011.

⁵ Vauva.fi-keskustelu (1), ks. aineistolähteet.

⁶ Vauva.fi-keskustelu (2), ks. aineistolähteet.

⁷ Mikon kotisivut, ks. aineistolähteet.

on yrittänyt luokitella idiomikokoelmansa ensisijaisesti niiden rakenteellisten ominaisuuksien perusteella, mutta joiltain osin jaottelu hieman ontuu, mikä on varsin ymmärrettävää, sillä Mikko ei ilmeisesti ole koulutukseltaan kielentutkija.

Kolmas internetaineistolähteeni on Catharina's journal -niminen blogi⁸. Blogin kirjoittaja on kirjoittanut 7.11.2008 otsikolla ”Ei ole aivan kaikki muumit laaksossa” arvostelun Pasi Heikuran teoksesta Näissä merkeissä: Suomen kansan latteimmat sanonnat (2003). Arvostelun alle on kehittynyt keskustelu otsikon kaltaisista ilmaisuista, jotka olen myös sisällyttänyt mukaan tutkimusaineistooni.

Neljäs löytämäni internetsivusto löytyi sattumalta Google-hakutulosten takaa. Tavallisesti jääkiekkoaiheisiin käsittelevälle Jatkoaika-keskustelupalstalle oli kehkeytynyt varsin pitkä keskustelu otsikolla ”Kaikki inkkarit eivät ole kanootissa”. Keskustelun aloittaja nimimerkillä Uleåborgir kirjoittaa ensimmäisessä viestissään näin: ”Lasse Sievisen mukaan Paulalla ei ole kaikki inkkarit kanootissa. Tuo ei tietenkään tarkoita sitä, että Paulalla olisi kanootti tai intiaaneja. Kyseessä on kielikuva, jolla on myös sivistyssanallinen vastine eli metafora. Ajattelin, että aivomyrskyä tursuava kavalkadi voisi keksiä rinnastuksia tälle aika hienolle kielikuvalle. Aloitan itse vanhoilla: Paula ei käy kaikilla pytyillä. Lights are on with Paula, but no one is home. Sitten pitääkin keksiä itse: Paulalla ei ole kaikki paavit Vatikaanissa. Jatkakaa.” Jatkoaika-keskustelussa on kehitetty erityisesti juuri otsikonmukaisen konstruktion pohjalta uusia idiomeja, joiden kokijahahmona seikkailee edellä mainittu *Paula*. Keskustelun edetessä jokunen keskustelun osanottajakin ihmetteli, kuka tuo Paula oikein on. Google-hakukoneen avulla selvisi, että Lasse Sievinen on Salatut elämät -televisiosarjan eräs henkilöahmo, jonka avovaimo on nimeltään Paula. Koko keskustelu on siis saanut alkunsa yhdestä riittävän mieleenpainuvasta televisiosarjan repliikistä.

Jatkoaika-keskustelupalstan keskustelusta käy erityisen hyvin ilmi, että keskustelussa esiintyvät idiomit ovat nimenomaan tuotettuja ja keskimällä keksittyjä. Aluksi epäilin, onko keksimällä keksittyjä idiomeja tarkoituksenmukaista tutkia. Kyseiset idiomit eivät kuitenkaan eroa muista idiomeista millään tavalla: kaikki idiomit ovat jonkun yksilön tuottamia, subjektiivisesta tilanteesta kummunneita ilmaisuja, jotka ovat toisinaan yleistyneet koko kansan kielen omaisuudeksi laskettaviksi vakiintuneiksi ilmaisuiksi.

---

⁸ <http://catharinal.livejournal.com/333479.html>

Jatkoaika-keskustelupalstan keskustelu tuo hyvin esille kielenkäyttäjien innon luoda uutta kieltä ja tuottaa erilaisia ilmaisutapoja vanhojen rinnalle. Konstruktion produktiivisuutta käsittelem luvussa 4.4.

1.2.3 Metodit

Tutkimusaineiston käsittelyssä käytän ensisijaisesti hyväksi omaa natiivin suomen kielen puhujan kielitajua, omaa yleistietoa ja kokemusta sekä näiden pohjalta muotoutuvia skeemoja ja päätelmiä. Pyrin arvioimaan idiomiesimerkkejä mahdollisimman kattavasti monesta eri näkökulmasta kriittistä otetta unohtamatta. Tarkastelen konstruktion kieliopillista rakennetta käyttäen hyväkseni erityisesti Ison suomen kieliopin (2005) deskriptiivistä kielioppia.

Idiomikonstruktion ja sen mallin mukaan muodostettujen idiomien semantiikkaa tutkin erityisesti konstruktiokieliopin ja kognitiivisen kielentutkimuksen tutkimusten avulla, mutta sivuan myös pragmasemantiikan tutkimuksia. Peilaan tutkimusaineistoa teoriaosuudessa esittelemiäni aiempia kielitieteellisiä tutkimustuloksia vasten. Testaan samalla aiempien idiomitutkimusten tuloksien toimivuutta oman tutkimusaineistoni kannalta. Kielitieteellisiä huumoritutkimuksia on olemassa suhteellisen vähän, joten idiomien huumoriaspektia tutkiessani käytän hyväkseni muun muassa folkloristiikan alalla tehtyjä tutkimuksia.

1.3 Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen teoriaosuus jakaantuu kahteen päälukuun: idiomien tutkimukseen ja huumoritutkimukseen. Luvussa 2 käsittelem idiomien tutkimusta. Aluksi määrittelen idiomien niin yleiseltä kuin kielitieteelliseltäkin kannalta, hahmottelem idiomien sijoittumista kielisysteemissä, erittelen idiomien tuntomerkkejä ja määrittelen prototyyppisen suomen kielen idiomien. Tämän jälkeen hahmottelem idiomien käsitteen suhdetta muihin kuvakielisiin ilmauksiin, kuten metaforiin. Selvittelen idiomien mahdollisia syntytapoja, jolloin nostan myös konstruktion käsitteen lähemmin tarkasteltavaksi. Idiomien merkityksen hahmottamisen tutkimisessa käytän hyväksi

kognitiivisen kielitieteen teorioita, jotka käsittelevät kielen monimerkityksisyyttä ja ajatteluprosesseja tarkemmin. Ensimmäisen pääluvun lopussa esittelen vielä mahdollisia idiomien luokittelutapoja.

Toisessa pääluvussa (luku 3) käsittelen huumoritutkimusta. Aluksi määrittelen huumorin ja koomisuuden käsitteitä, jonka jälkeen esittelen huumorin keinoja ja ilmenemismuotoja. Paneudun tarkemmin erityisesti kielellisen huumorin keinoihin, joista tärkeimmät ovat vitsit ja kielellinen leikittely. Nostan esille myös ironian huumorin yhtenä esiintymismuotona. Toisen pääluvun lopussa käsittelen idiomien ja huumorin välistä suhdetta.

Aineiston analyysi jakaantuu kymmeneen alalukuun teoriaosuuden luoman perustan mukaisesti. Aluksi tarkastelen aiempien tutkimusten idiomikriteerien soveltumista oman tutkimusaineistoni idiomeihin, minkä jälkeen syvennyn tutkimusaineiston idiomikonstruktion kieliopilliseen rakenteeseen. Konstruktion rakenteellisten ominaisuuksien erittelyn jälkeen hahmottelen tutkimusaineiston idiomikonstruktion sallimia mahdollisia morfosyntaktisia muunnoksia. Esittelen myös konstruktion mukaisia idiomivariantteja ja niiden sisältämää sanastoa, minkä jälkeen tarkastelen vielä konstruktion mallin mukaisten idiomien merkityssisältöä, funktiota, tyyliä, alkuperää sekä tilannekontekstia.

2 Idiomien tutkimus

Idiomin käsite ei ole perinteisesti kuulunut peruskieliopin kuvaukseen. Kun idiomin käsite on havaittu tärkeäksi, on se otettu mukaan kielioppikuvauksiin eri tavoin. Kun aiemmin oli olemassa vain yksi perinteinen kielioppiteoria, nykyisin useat vaihtoehdot kielioppiteoriat elävät rinnakkain, eikä niitä ole aina mahdollista sovittaa yhteen. Idiomin määrittelemisen käsitteenä ja terminä onkin ollut alusta alkaen ongelmallista. Kirjallisuudessa on idiomin määritelmiä suppeasta käsityksestä laajaan käsitykseen. Käsitteen rajaaminen on ollut hankalaa, eikä sen sijoittuminen johonkin tiettyyn kielisysteemin lokeroon ole vielä yksiselitteistä.

Tässä pääluvussa on tarkoituksena muodostaa yleiskuva suomenkielisistä idiomeista. Aluksi esittelen idiomille annettuja yleisiä ja kielitieteellisiä määritelmiä sekä idiomin sijoittumista kielisysteemiin. Seuraavaan alalukuun olen kerännyt idiomeille tyypillisiä tuntomerkkejä, minkä jälkeen kuvailen tarkemmin suomen kielen prototyyppistä idiomia. Tämän jälkeen hahmottelen idiomin käsitteen suhdetta muihin kuvakielisiin ilmauksiin, kuten metaforiin. Selvittelen idiomien mahdollisia syntytapoja, jolloin nostan myös konstruktion käsitteen lähemmin tarkasteltavaksi. Idiomin merkityksen hahmottamista tarkastelen käyttäen hyödyksi kognitiivisen kielitieteen teorioita, jolloin esittelen teorioita niin merkityksen muodostumisesta kuin ihmisen ymmärtämisprosesseistakin. Ensimmäisen pääluvun lopussa esittelen vielä mahdollisia idiomien luokittelutapoja.

2.1 Idiomin käsitteen alkuperä ja yleinen määrittely

Termi *idiomi* juontuu alun perin kreikan kielen sanasta *idios* (ἴδιος), joka tarkoittaa ’jollekin omaa, ominaista, erityistä tai yksityistä’ (OED).⁹ Sanakirjojen suomenkielisissä osissa *idiomi*-termiä ei ole mainittu hakusanana ennen 1900-lukua. Kaksikielisten sanakirjojen vieraskielisenä hakusanana kyseinen termi on kuitenkin ollut jo melko tavallinen 1800-luvun jälkipuolelta lähtien, mainittakoon näistä esimerkiksi Ferdinand Ahlmanin ruotsalais-suomalainen sanakirja vuodelta 1865.

---

⁹ Olen merkinnyt sanakirjoissa esitettyjen merkitysten suorat lainaukset puolilainausmerkeissä.

Idiomi on siis ollut terminä tuttu suomalaisille kielentutkijoille jo ennen suomenkieliseksi hakusanaksi juurtumistaan. (Häkkinen 2000, 1.)

Ruotsin kirjakieleen termi *idiom* on ilmaantunut varhaisemmin kuin suomen kieleen, jo 1700-luvun lopulla. Termiä on käytetty lähinnä viitattaessa silmään pistäviä erikoispiirteitä sisältävään kielimuotoon tai murteeseen kokonaisuudessaan. Harvemmin samaa termiä on käytetty myös erikoispiirteitä sisältävistä kielen elementeistä, mutta tässä käyttöyhteydessä on yleisemmin käytetty nimitystä *idiotism*. Suomalaiset kielimiehet käyttivät samaa termiä 1800-luvulla kuvatessaan ruotsiksi suomen kielen erikoisia yksityiskohtia, esimerkiksi Reinhold von Becker (1824) teoksessaan *Finsk grammatik*. (Häkkinen 2000, 1.)

Suomen kielessä termillä *idiotism* ei ollut vielä 1900-luvun alkupuolellakaan vakiintunutta merkitystä. Ferdinand Ahlman (1865) on suomentanut termin *idiotism* ilmauksilla 'murre-omaisuus, murre-tapa, kielen-tapa'. Saman lähteen mukaan *idiotism* on voinut merkitä myös 'taitamattomuutta, tyhmyyttä, keho-päisyyttä, -mielisyyttä ja epättaoisuutta'. Vielä 1900-luvun puolivälissäkin Nykysuomen sanakirjassa on nähtävissä samankaltainen merkityksen kahtalaisuus sanan *idiotismi* selityksissä. Suomen kielen perussanakirjasta 1900-luvun lopulla niin itse hakusana kuin selityksetkin on jo jätetty pois. Yleistäen voisi sanoa, että kieleen viitattaessa *idiomi*-termillä on suomalaisten kielentutkijoiden keskuudessa aluksi viitattu nimenomaan kielimuotoon tai puhetapaan kokonaisuudessaan sitä sen koommin analysoimatta. Kielen yksityiskohtiin viitattaessa on saatettu käyttää termiä *idiotismi*. (Häkkinen 2000, 1–2.)

Päästäessä 1900-luvulle *idiomi* oli keskeisimmissä suomalaisissa hakuteoksissa esitetty pääasiallisesti kielitieteen terminä, ja aiemmassa määritelmässä näkyvä termin kaksijakoisuus oli nyt täsmennetty erityisesti kieltä koskevaksi. Vuonna 1911 ilmestyneessä Tietosanakirjassa Artturi Kannisto määrittelee idiomien ensisijaisesti jonkin kielimuodon, kielen tai murteen, erikoisominaisuudeksi, joka erottaa sen toisista kielimuodoista, erityisesti sukulaiskielimuodoista. Erityisesti mainittuja erikoisominaisuuksia silmällä pitäen idiomi on voinut tarkoittaa myös jotain tiettyä kieltä tai murretta. Sanakirjan määritelmässä *idiotismi* on erikoistunut (synnynnäistä) *tylsämielisyyttä* tarkoittavaksi termiksi, vaikkakin murre-sanakirjaa tarkoittavan

idiotikon-hakusanan alla idiotismilla viitataan nimenomaan *yleiskielelle outoihin kansanmurteiden sanoihin ja lauseparsiin*.

Vielä Nykysuomen sanakirjassakin (1963) *idiotismi*-termille annetaan merkitys 'jonkun henkilön, henkilöryhmän t. alueen ominainen puhetapa t. kieli, erikoiskieli'. Vuonna 1990 ilmestyneessä Suomen kielen perussanakirjassa idiomilla voidaan vielä viitata joko yksittäiseen ilmaukseen tai kokonaiseen puhetapaan: '1. jllek kielelle t. yksilölle ominainen ilmaus. *Vaikeasti käännettävät englannin i:t* 2. jllek yksilölle t. yhteisölle ominainen puhetapa t. kielimuoto'. Vuoden 2008 Kielitoimiston sanakirjassa idiomien merkitys on kaventunut aiemmasta: 'kahden t. useamman sanan muodostama kiinteä ilmaus, jonka merkitystä ei voi päätellä yksittäisten sanojen merkityksen perusteella, fraasi (esim. *puhua puuta heinää, menettää kasvonsa, vihreä aalto*)'.

Tällaiset yleiskielisiksi tarkoitetut määritelmät auttavat ymmärtämään termin merkityksen tavallisissa kielenkäyttötilanteissa, mutta eivät kuitenkaan riitä mahdollisten idiomien varsinaisiksi tuntomerkeiksi. Määritelmässä mainittu *ilmaus* voi tarkoittaa monenlaisia kielen yksiköjä – niin sanoja, sanaliittoja kuin pitempiä fraasejakin. Määritelmät eivät kuitenkaan kerro, missä kulkee idiomiksi määriteltävien ilmausten raja ja mikä on idiomien ja muiden samantapaisten ilmausten suhde. (Häkkinen 2000, 3.) Seuraavassa luvussa hahmottelen tarkemmin idiomien kielitieteellistä merkitystä.

2.2. Idiomien kielitieteellinen määrittely

Kun yleiskielisissä määritelmässä korostetaan sitä, että idiomaattiset kielen piirteet erottavat kielimuotoja toisistaan, kielitieteellisissä määritelmässä painotetaan idiomien poikkeuksellisuutta kielen oman sääntösystemin suhteen. Ison suomen kieliopin määritelmän mukaan idiomiksi on ”kiteytynyt sanaliitto, jonka merkitys ei muodostu suoraan sen osien merkityksestä, esim. *heittää kirves järveen, tuon tuostakin*. Idiomilla voi kokonaisuutena olla oma valenssikin, eli idiomiksi saattaa vaatia kielenkäyttötilanteessa ympärilleen pakollisia täydennyksiä, esimerkiksi *saada tarpeekseen (jostakin)*.” (ISK)

Suomenkielisissä kielitieteellisissä teoksissa *idiomi*-termi on vielä 2000-luvulle päästessä ollut melko harvinainen. Monissa keskeisissä kielitieteellisten käsikirjojen asiasanastoissa termi on sivuutettu täysin. Tällaisia teoksia ovat esimerkiksi Aarni Penttilän Suomen kielioppi (1963), Lauri Hakulisen Suomen kielen rakenne ja kehitys (1979) sekä Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin Nykysuomen lauseoppia (1979). Osmo Ikolan Nykysuomen käsikirjassa termi esiintyy vain Alho Alhoniemen laatimassa sivistyssanasto-osuudessa, jossa termi *idiomi* määritellään tuttuun tapaan jollekin kielelle, henkilölle tai alueelle ominaiseksi sanonnaksi tai kieleksi. (Alhoniemi 1974, 298). Idiomia ei mainita vielä 2000 ilmestyneessä Maria Vilkunän Suomen lauseopin perusteiden korjatun painoksen termihakemistossa eikä vuoden 1998 Markku Variksen kiertoilmauksia käsittelevän väitöskirjan käsittehakemistossa. (Häkkinen 2000, 3.)

Häkkinen pohtii artikkelissaan mahdollisia syitä, miksi termi on puuttunut niin monista suomen kielen kuvauksista. Eräs teoreettinen mahdollisuus voisi olla se, ettei suomen kielessä ylipäänsä olisi idiomeja ollenkaan eikä täten termille olisi tullut tarvetta kielen kuvauksia laadittaessa. Toinen todenmukaisempi selitys voisi olla se, että *idiomi*-termi ja sitä vastaava käsite on luettu enemmänkin esimerkiksi tyyliopin ja kirjallisuudentutkimuksen kuin varsinaisen kielenkuvauksen puolelle. Tätä mahdollisuutta pois sulkematta on olemassa myös kolmas selitys: vastaavassa funktiossa on yksinkertaisesti käytetty jotakin muuta termiä. Tällainen termi ainakin osittain onkin esimerkiksi *puheenparsi*, joka merkitsee nykysuomessa kuvaannollista, muodoltaan vakiintunutta, laajemman lauseen osaksi sijoitettavaa kokonaisuutta (*ei kunnian kukko laula*). A. A. Koskenjaakko (1913) on puolestaan käyttänyt samassa merkityksessä termiä *sananparsi*, mutta Matti Kuusi on myöhemmin vakiinnuttanut *sananparsi*-termin sekä sananlaskut että puheenparret kattavaksi yleiskäsitteeksi. (Häkkinen 2000, 4.) (Ks. luku 2.5 idiomien käsitteen rajauksesta.)

Angloamerikkalaisen kielitieteen vaikutuksen lisääntyä Suomessa merkittävästi on idiomien käsite ja siihen viittaava termi saanut taustatukea (ks. esim. Karlsson 1997, 85). Johdatusta suomen kielen fraseologiaan -teoksessaan Anna-Leena Kuusi kirjoittaa, että *idiomi*-termiä on käytetty erityisesti englanninkielisessä kielentutkimuksessa (Kuusi, A.-L. 1971, 12). Vieraskielisestä kirjallisuudesta löytyykin termille paljon yksityiskohtaisempia määritelmiä kuin suomen kielen käsikirjoista.

Idiomien voidaan ajatella olevan eräänlaisia kollokaatioita. Termillä *kollokaatio* tarkoitetaan sanojen semanttispohjaista taipumusta esiintyä yhdessä tietynlaisten toisten sanojen kanssa, toisin sanoen tietyt sanat kollokoivat keskenään (esim. Karlsson 2009, 232). Kollokaatiot ovat muuttumattomina käytettäviä sanapareja, jotka kuuluvat kielenkäyttäjien jokapäiväiseen elämään. Esimerkiksi suomalaisen ihmisen taivas on lähes poikkeuksetta *sininen ja valkoinen* sen sijaan, että se olisi *valkoinen ja sininen*. (Mäntylä 2006, 152.) Fred Karlssonin (2009, 232) mukaan kollokaatiot ovat luonteeltaan joko syntagmaattisia semanttisia rajoituksia tai myötäesiintymistendenssejä. Karlssonin mukaan kollokaatiot ilmenevät kaikkein selvimmin verbien komplementteihinsa kohdistamina valintarajoituksina. Tällaisia komplementteja ovat erityisesti subjekti, objekti ja valenssinmukainen adverbiaali pois lukien kehysadverbiaalit.

F. R. Palmerin (1981, 79–82) idiomien kollokaatioteorian mukaan esimerkiksi englannin kielen sanojen *kick* 'potkaista' ja *the bucket* 'ämpäri' yhdistäminen johtaa lopputulokseen *kick the bucket* 'potkaista ämpäriä', jonka merkityksellä ei aina ole minkäänlaista tekemistä itsenäisten lekseemiensä kanssa, vaan on semanttisesti pikemminkin lähempänä yksittäistä sanaa *die* 'kuolla'. Idiomit eivät kuitenkaan käyttäydy yksittäisten sanojen tavoin, sillä idiomeilla on sekä morfologisia että syntaktisia rajoituksia, jotka vaihtelevat idiomista toiseen. Toiset idiomit ovat muita jähmeämpiä kuin toiset. Idiomeja voi esiintyä myös osittaisina, jolloin jollakin ilmauksen osalla on tavallinen kontekstista riippumaton merkitys, kun taas toisen osan merkitys on tyypillinen vain tietyssä yhteydessä. Esimerkiksi englannin kielen osittainen idiomi *red hair* 'punaiset hiukset' viittaa kyllä hiuksiin, mutta tässä yhteydessä punaisella ei tarkoiteta samaa kuin perinteisissä värikäsityksissä.¹⁰ (Palmer 1981, 79–82.)

Chitra Fernando (1996, 3, 22) on määritellyt idiomit kolmen pääpiirteen mukaan. Fernandon mukaan idiomeille ominaista on ensinnäkin komposiittisuus, eli idiomien on oltava yhtä sanaa pidempiä ilmauksia (*red herring, make up, smell a rat, the coast is clear* jne.). Toiseksi idiomeille tyypillistä on myös institutionaalistuminen, eli idiomit ovat konventionaalistuneita, vakiintuneita ilmaisuja. Kolmanneksi hän luonnehtii idiomeja semanttisesti opaakeiksi eli läpinäkymättömiksi ilmaisuiksi, jolla hän

---

¹⁰ Punaiset hiukset ovat todellisuudessa usein pikemminkin oranssit kuin punaiset (vrt. esim. paloauto).

tarkoittaa sitä, että idiomi ei ole konstituenttiansa summa. Toisin sanoen idiomien merkitys on usein ei-kirjaimellinen. Fernando huomauttaa myös, että idiomit ovat hyvin kielisidonnaisia.

Auli Hakulinen ja Jussi Ojanen määrittelevät *idiomin* teoksessaan (1993) tietylle kielelle ominaiseksi, rakenteeltaan epäproduktiiviseksi ilmaukseksi, jonka merkitystä ei aina voida päätellä sen osien merkityksen perusteella, esimerkiksi *veisata viisi*¹¹ tai *pahnan pohjimmainen*¹². Toiseksi määritelmäksi idiomille annetaan myös 'jonkin henkilön, henkilöryhmän tai alueen tyypillinen puhetapa tai kieli'. Ensisijaisesta määritelmästä käy ilmi, että tässä yhteydessä ilmauksen rakenteella tarkoitetaan nimenomaan sen morfologisia ominaisuuksia. Määritelmässä ei kuitenkaan kerrota tarkemmin, miksi idiomit ovat rakenteeltaan epäproduktiivisia ja miten se on havaittavissa.

Kuten Häkkinen artikkelissaan (2000, 8) kirjoittaa, on idiomien määritelmä kuitenkin semanttisten ominaisuuksien osalta kielitieteessä jokseenkin vakiintunut. Hakulisen ja Ojaseen määritelmä ei juuri poikkea perinteisestä angloamerikkalaisesta määritelmästä, jonka mukaan idiomille tunnusmerkittistä on nimenomaan merkityksen ennustamattomuus. Idiomien jokainen yksittäinen sana on kielelle täysin normaali, mutta yhdistämällä ne tietyllä tavalla saa ilmaus erityismerkityksen, jota ei ole mahdollista päätellä osiensa perusteella. (Ks. esim. Kuusi, A.-L. 1971, 12; Häkkinen 2000, 8.)

Idiomeiksi luokiteltavat ilmiöt, ja siten myös itse *idiomi*-termi, jäävät oman luonteensa takia pois varsinkin suppeista peruskieliopin esityksistä. Kieliopeissa pyritään esittämään mahdollisimman perusteellisesti kielen produktiivinen sääntösystemi ja sen puitteissa tavalliset, huomiota herättämättömät tapaukset. Kieliopeissa ei voi koskaan esittää kaikkea luonnolliseen kieleen kuuluvaa, joten yksittäistapauksiksi luokiteltavat, produktiivisesta sääntösystemistä poikkeavat ilmiöt, kuten idiomit, jäävät helposti kielioppikuvausten ulkopuolelle. (Häkkinen 2000, 4.) Siitä huolimatta että monien uusienkin määritelmien mukaan idiomi voi tarkoittaa henkilön, henkilöryhmän tai alueen kielenpartta kokonaisuudessaan, sitä ei tässä merkityksessä enää aktiivisesti käytetä ainakaan suomalaisessa lingvistisessä kirjallisuudessa (Häkkinen 2000, 8).

---

¹¹ *veisata viisi*: Elias Lönnrotin suomalais-ruotsalaisen sanakirjan (1880) *viisi*-artikkelin esimerkkinä on "siitä minä wiis huolin l. wälitän l. lukua pidän". (Kolehmainen 2003)

¹² *pahna* 'pehku, sikolätti, sian karsina ym.' (Häkkinen 2004)

2.2 Idiomien sijoittuminen kielisysteemiin

Idiomien sijoittaminen tiettyyn lokeroon kielisysteemissä, erityisesti suhteessa leksikkoon, morfologiaan ja syntaksiin, ei ole itsestään selvä asia. Idiomit ovat semanttisilta piirteiltään yksittäisten lekseemien kaltaisia, mutta niiden morfologiset ja syntaktiset ominaisuudet vaihtelevat suuresti. Amerikkalainen kielentutkija Noam Chomsky loi 1950-luvulla generatiivisen transformaatioteorian eli generatiivisen syntaksin. Chomsky keskittyi täsmällisen ja formalisoidun syntaksin teorian luomiseen jättäen syrjään kielen elementtien yksityiskohtaisen luokittelun.¹³ Chomskyn mukaan kieli on tiettyihin sääntöihin perustuvaa luovaa kykyä, eikä vain valmiiksi olemassa olevien ainesten toistamista. Väitettään hän perustelee sillä, että kielessä on lukemattomia muodostettavissa olevia kielellisesti korrekkeja lauseita, joita ei tiedetä koskaan aiemmin sanotuiksi. Generatiivisen transformaatiokieliopin mukaan kieltä pidetään oletusarvoisesti kompositionaalisenä, eli kieli on sen mukaan generoitavissa erityyppisten sääntöjen pohjalta. Teorian myötä idiomit nousivat esiin kielitieteen ongelmana, sillä idiomeja ei ollut mahdollista generoida sääntöjen pohjalta. Teorian mukaan kaikki idiomit epäkompositionaalisina ilmaisuina ovat siis väistämättäkin kielen omituisuuksia. (Itkonen 1966, 61–68; Nenonen 2002, 3; Karlsson 2009, 42.)

Perusmääritelmänsä mukaan idiomit ovat kuitenkin tietyille kielimuodolle ominaisia ilmauksia, joten niille on löydyttävä kielen kuvauksesta oma luonteva paikkansa. Jos paikka ei ole kieliopissa, niin löytyykö se mahdollisesti sitten sanastosta? Folkloristiikassa idiomit on tyypillisesti liitetty fraseologian tutkimukseen yhtenä fraasien alalajina. Kielitieteessä fraseologia puolestaan sijoitetaan perinteisesti sanastotutkimuksen eli leksikologian alle. On huomattava, että fraseologista materiaalia on kuitenkin tutkittava myös syntaksin ja stilistiikan kannalta. (Kuusi, A.-L. 1971, 13–14.)

Erkki Itkosen yleistä kielitiedettä käsittelevässä teoksessa *Kieli ja sen tutkimus idiomit* on mukana ainoastaan sanaston luvussa nimeltä ”Sanaston kokoomus ja siinä tapahtuvat muutokset”. Hän esittelee teoksessaan venäläisen A. A. Reformatskin teoriaa leksikon kolmijaosta, jossa sanaston toisena ääripäänä ovat abstraktit, loogiset ja kansainvälisesti

---

¹³ 1950-luvulla pohjoisamerikkalainen strukturalistinen kielentutkimus (taksonominen kielentutkimus), edustajanaan mm. Chomskyn opettaja Zellig S. Harris, keskittyi distribuutiomenetelmän soveltamiseen kielen elementtien luokittelussa (Karlsson 2009, 42).

yksiselitteiset termit, ja toisena kullekin kielelle ominaiset erikoisilmaukset eli idiomit. Kielen muu sanasto sijoittuu näiden kahden ääripään välille. Tutkimuksessa idiomit sijoitetaan siis sanastoon kaikkien yksisanaisten lekseemien rinnalle. Itkonen kuitenkin toteaa, että fraseologian tutkimuksena leksikologia lähestyy jo lauseopin aluetta, joten fraseologian syntaktista tutkimusta ei voi jättää huomiotta. (Itkonen 1966, 387.)

Leksikon kuvauksen perusyksiköt ovat perinteisesti olleet yhden sanan laajuisia, joten idiomien tulkitseminen lekseemeiksi on käytännössä ontuva ratkaisu. Sana on lauseen ohella tärkein kielitieteen peruskäsitteistä ja sen asemaa on määrittelemisen vaikeudesta huolimatta hankala horjuttaa (ks. esim. Karlsson 1994, 75–81). Idiomien löytyminen sanakirjoista ei olekaan itsestäänselvyys. Normaalisti idiomit sijoitetaan hakusanojen alle tarkentamaan hakusanan erilaisia mahdollisia käyttötapoja sekä tavallisimpia kollokaatioita. Monisanainen idiomi on kaiken lisäksi mahdollista sijoittaa sanakirjassa useaan eri yhteyteen, sillä aina ei ole helppoa päättää, mikä idiomien sanoista olisi sanakirjassa hakusanana. (Häkkinen 2000, 4–5.) Rune Ingo kuitenkin huomauttaa artikkelissaan, että idiomien yhtenä perusominaisuutena pidetään tietynlaista ilmauksen stabiliteettia eli pysyvyyttä, jolloin idiomit sijoittuvat monisanaisuutensa takia luontevammin kielen leksikkoon kuin produktiiviseen kielenkäyttöön (Ingo 2000, 34).

Jos leksikaalisiksi yksiköiksi hyväksyttäisiin myös sanaliiton muotoiset yhden merkityksellisen yksikön muodostavat ilmaukset, sanan käsite väljentyisi perinteisestä. Tällaisia ilmauksia ovat esimerkiksi *harmaa eminenssi*, *antaa ilmi* ja *suin päin*. Ne rinnastuvat tavallisiin lekseemeihin siinä mielessä, että niiden lauseenjäsenfunktiot voidaan yksiselitteisesti määritellä: *harmaa eminenssi* toimii lauseessa nominin tapaan, *antaa ilmi* predikaatin tapaan ja *suin päin* adverbiaalinen tapaan. Kaikista idiomeista ei ole kuitenkaan mahdollista antaa tietoja hakusanamuodosta, sanaluokasta, taivutustyyppistä tai muista samankaltaisista sanastollisen kuvauksen perusominaisuuksista. Idiomit ovat sisäiseltä rakenteeltaan heterogeenisiä ja jotkut niistä voivat sisältää moniosaisia syntaktisia rakenteita ja niiden käyttörajoituksia. Esimerkiksi kielteiset tai kysyvät ilmaukset *ei ole laitaa* tai *onko se nyt laitaa* ovat täysin hyväksyttävää suomea, mutta myönteisenä väitelauseena ilmaus olisi täysin kielenvastainen, ja lisäksi luontevaa perusmuotoista hakusanaa ei olisi olemassa (*olla laitaa). Vaikka idiomit laskettaisiinkin leksikkoon kuuluviksi elementeiksi, olisivat ne myös siellä erikoistapauksia. (Häkkinen 2000, 5.)

Kielentutkimuksessa ei ole päästy konseksukseen, mihin idiomit pitäisi kielijärjestelmässä sijoittaa. Herää kysymys, voiko idiomia sijoittaa lainkaan perinteisen kielioppijärjestelmän kuvaustraditioon. Kuten Häkkinen artikkelissaan kirjoittaa, kielen kuvauksessa on jo selvät paikat niin yhden sanan laajuisille yksiköille kuin kokonaisille lauseillekin. Leksikon ja syntaksin väliin jää kuitenkin hämäriä kohtia sisältävä kielen kenttä, johon monien idiomienkin katsotaan kuuluvan. Strukturalismin mukana tullut lausekkeen käsite auttaa näiden kahden tason kytkemisessä toisiinsa, mutta edelleenkin jää koskemattomiin sellaiset rakenteet, jotka eivät noudata lausekkeiden rajoja.¹⁴ Idiomien kaltaisten kollokaatioiden tunnistaminen ja selittäminen edellyttävät selvien määritelmien tekemistä. (Häkkinen 2000, 13.) Seuraavassa luvussa esittelen idiomien tuntomerkkejä selventääkseni, minkälaisia nuo idiomeiksi kutsutut kielen omalaatuiset ilmaukset ovat luonteeltaan.

2.3 Idiomien tuntomerkkejä

Eeva Lähdemäen (2000, 83) määritelmän mukaan idiomi on eksosentrinen ilmaus eli sellainen konstruktio, jonka muodostimista mikään ei kuulu samaan kategoriaan kuin konstruktio itse. Idiomi koostuu erilaisista komponenteista eli sanastoelementeistä. Komponenteista olennaisimmat ovat autosemanttiset sanat eli substantiivit, verbit ja adjektiivit, jotka toimivat niin sanottuina ilmaisun ydinkomponentteina. Idiomeihin kuuluu myös muita merkitystä täydentäviä täyte- ja kehyskomponentteja, jotka yhdessä ydinkomponenttien kanssa muodostavat jonkin tietyn ajatussisällön vertauskuvallisen ilmaisimen. (Ingo 2000, 35.) Juhani Löflund huomauttaa artikkelissaan (2000, 74), että toisinaan idiomit saattavat myös rikkoa kielen normeja. Esimerkiksi idioimissa *puhua puuta heinää* verbi *puhua* saa samassa lauseessa kaksi rinnastamatonta objektia, vaikka ilmiö ei suomen kielessä normaalisti olekaan mahdollinen. Häkkisen mukaan yksi idiomeille tyypillisistä ominaisuuksista on merkityksen ennustamattomuus. Idiomi on lauseke tai lause, jonka merkitys ei suoraan käy ilmi rakenneosien merkityksestä, vaan se on opittava yhtenä kokonaisuutena. Idiomi siis muodostuu kielen normaaleista sanoista, mutta tietynlaisena yhdistelmänä. Sanat saavat erikoismerkityksen, jota on mahdotonta päätellä idiomien osien perusteella. (Häkkinen 2000, 5–6.)

---

¹⁴ Lausekkeen kattava määritelmä löytyy esimerkiksi Isosta suomen kieliopista.

Toinen Häkkisen mukaan idiomeille tyypillinen ominaisuus on epäproduktiivisuus. Idiomi on epäproduktiivisen, ainutkertaisen muodostusprosessin tulos. Häkkisen mukaan epäproduktiivisuuden vaatimus voi koskea käytännössä joko muodollista rakennetta (*tieten tahtoen*), merkitystä (*mennä täydestä*) tai molempia yhtä aikaa (*jäädä lehdellä soittelemaan*). Idiomeissa voi olla sellaisia rakenneosia, joita samanmuotoisina, jos ollenkaan, esiintyy vain kiteytyneissä ilmauksissa. Esimerkkinä mainittakoon idiomi *mennä mukiin*, jossa sana *mukiin* on monikon illatiivi sanavartalosta *muka-* (vrt. *mukana*). (Häkkinen 2000, 8.) Jos idiomia pidetään epäproduktiivisen muodostusprosessin tuloksena, idiomien oikea tulkinta ja käyttö vaativat, että idiomit ovat kielenkäyttäjälle ennestään tuttuja ja ulkoa opittuja vakiintuneita ilmaisuja. Vakiintuneisuutta onkin pidettävä idiomien prototyyppisenä tuntomerkkinä. Vakiintuneisuus ei välttämättä yllä yhden ihmisen kielen ulkopuolelle, vaan se voi päteä joko yksilön, ryhmän tai koko yhteisön tasolla. (Häkkinen 2000, 10.) Häkkisen kanssa samoilla jäljillä on myös Marja Nenonen, jonka mukaan idiomien merkitys on usein mahdollista päätellä ainakin osittain sen osien merkitysten perusteella eli ne ovat jossain määrin semanttisesti kompositionaalisia. Suuri osa lausekeidiomeista (ks. luku 2.8 idiomien luokittelusta) on myös syntaktisesti joustavia. Epäkompositionaalisuutta ja jähmeyttä ei siten voida pitää idiomien ainoina tuntomerkkeinä. (Nenonen 2002, 4, 33.) Idiomia tuntuu olevan turha edes yrittää määritellä tiukasti yhden tai kahden ominaisuuden mukaan.

Geoffrey Nunbergin, Ivan A. Sagin ja Thomas Wasowin (1994, 492–493) selityksen mukaan idiomit ovat yksi osa-alue moniulotteisessa leksikaalisessa avaruudessa (*multidimensional lexical space*), jota luonnehtivat tietynlaiset semanttiset, syntaktiset, poeettiset, diskursiiviset ja retoriset ominaisuudet. Nunbergin, Sagin ja Wasowin mukaan prototyyppinen englannin kielen idiomi on verbilausekeidiomi kuten *kick the bucket* 'kuolla' (kirjaimellinen merkitys 'potkaista ämpäriä') tai *shoot the breeze* 'jutella' (kirjaimellinen merkitys 'ampua tuulta'). Nunberg, Sag ja Wasow huomauttavat, että tällaista ilmaisua tarkasteltaessa ei voi jättää huomiotta tiettyjä lausekkeelle tyypillisiä ominaisuuksia, joita ovat heidän mukaansa muiden muassa konventionaalisuus, jähmeys, kuvakielisyys, sananparsimaisuus, epämuodollisuus ja affektiivisuus.

Konventionaalisuudella tarkoitetaan tässä yhteydessä, että ilmauksen merkitystä ei voi ennustaa ainakaan täysin yksittäisten konstituenttien tavanomaisen merkityksen

perusteella. Jähmeydellä tarkoitetaan, että idiomit esiintyvät tyypillisesti vain tietyissä syntaktisissa kehyksissä tai konstruktioissa, toisin kuin vapaasti muodostettavat ilmaisut (**the breeze was shot*). Kuvakielisyydellä tarkoitetaan sitä, että idiomit ovat tyypillisesti yhteydessä kuvakielisiin ilmaisuihin, kuten metaforiin, metonymioihin tai hyperboliin. Kielenkäyttäjä ymmärtää ilmauksen kuvakieliseksi, vaikkei aina kykenekään hahmottamaan, miksi esimerkiksi *kick the bucket* tarkoittaa nimenomaan kuolemista. Sananparsimaisuudella viitataan siihen, että idiomeja käytetään tyypillisesti kuvailemaan ja epäsuorasti selittämään tiettyä tilannetta tai tapausta käyttäen kotoista ja konkreettista sanastoa, esimerkiksi idiomilla *climbing walls* kuvataan hermostuneisuutta (kirjaimellinen merkitys 'kiivetä seinille'). Epämuodollisuudella tarkoitetaan kaikille sananparsille tyypillistä jokseenkin epämuodollista ja puhekielistä käyttöä.¹⁵ Affektiivisuudella tarkoitetaan sitä, että idiomeja ei normaalisti käytetä neutraalien tilanteiden kuvaamiseen, vaan välittämään nimenomaan kielenkäyttäjän arvottavaa tai affektiivista näkökantaa. Nunberg, Sag ja Wasow kuitenkin katsovat mainituista ominaisuuksista ainoastaan konventionaalisuuden idiomille välttämättömäksi. (Nunberg – Sag – Wasow 1994, 492–493.)

Jos idiomien ajatellaan olevan tietynlaisia kollokaatioita (esim. Palmer 1981, 79–82), sulkee määritelmä idiomien ulkopuolelle kaikki yksisanaiset ilmaisut mukaan lukien kaikki yhdyssanat. Yksisanaisia ilmaisuja, kuten *aamutuimaan*, *haltioissaan*, *valloillaan*, ei ole tarpeellista pitää idiomeina, sillä ne on suhteellisen helppo kategorisoida ja sijoittaa poikkeavine merkityksineen normaaleihin sanakirjoihin. Jos tiettyjen yksisanaisten ilmaisujen merkityksen ennustamattomuutta halutaan painottaa, niin niitä voi hyvin luonnehtia määritteellä *idiomaattinen*.¹⁶ Niin merkitykseltään läpinäkyvät sanaliitot (*suin päin*) kuin fraasiverbitkin (*lyödä laimin*) on kuitenkin tarkoituksenmukaista lukea idiomeiksi. Idiomiin sisältyy siis vähintään kaksi merkityksellistä rakenneosaa, sillä muutoin ei olisi mahdollista puhua merkitysten summasta. Nykylingvistiikassa kielen pienimpänä merkityksellisenä yksikkönä pidetään morfeemia, mutta idiomien käsitteen syntyessä sitä edusti itsenäinen sana tai sananmuoto. Kieliopillisilla morfeemeillakin on itsenäinen merkitys, ja siten ne myös vaikuttavat sen ilmauksen semantiikkaan, jonka osana ne esiintyvät. Lisäksi suomen

---

¹⁵ Nenonen huomauttaa artikkelissaan, että idiomeja voidaan käyttää myös ylätyylisessä tai asiatyylisessä tekstissä, esimerkiksi sanomalehtitekstissä (Nenonen 2002, 5).

¹⁶ Hübinette ja Odenstedt (1988, 3–6) hyväksyvät idiomeiksi prototyyppisten idiomien lisäksi sanonnat, sananlaskut, vertaukset ja yhdyssanat. Yhdyssanoja he pitävät sanatason idiomeina.

kaltainen synteettinen kieli, jossa kieliopillisia suhteita merkitään taivutusmuotojen ja päätteiden avulla, eroaa merkittävästi kiinan kaltaisista analyttisistä kielistä, joissa kielellisiä suhteita ilmaistaan erillisten sanojen avulla, joten idiomin vapaiden elementtien vähimmäislukumäärä ei ole yksiselitteisesti määriteltävissä. (Leino 1999, 50; Häkkinen 2000, 10–11.) Idiomien luonne saattaa siis vaihdella kielestä toiseen melko suurestikin.

Nenonen kiteyttää väitöskirjassaan idiomin kieliopillisen kuvauksen määritelmällä 'idomit ovat konventionaalisia, epäkompositionaalisia, syntaktisesti ja/tai leksikaalisesti jähmeitä sanaa pitempiä yksiköitä'. Konventionaalisuudella hän tarkoittaa sitä, että ilmaus on kielenkäyttäjille yhteinen tai uudisilmaus on jollakin tavalla mahdollista tulkita joko merkityksen tai muodon konventioiden avulla. Epäkompositionaalisuudella hän tarkoittaa sitä, että ilmauksen merkitys ei ole suoraan johdettavissa osiensa merkitysten kautta. Syntaktisella tai leksikaalisella jähmeydellä hän tarkoittaa sitä, että ilmauksella on kieliopista johtumattomia rajoituksia. Nenonen kuvaa idiomia epäitsenäiseksi lausekkeeksi, joka ei yksinään voi muodostaa itsenäistä lausetta, mikä erottaa idiomin muiden muassa sananlaskuista.¹⁷ (Nenonen 2002, 8.)

2.4 Prototyyppinen suomen kielen idiom

Nenosen tutkimuksen mukaan *olla*-verbilliset idiomit kattavat verbillisistä idiomeista viidesosan. Kymmenen yleisintä idiomeissa esiintyvää verbiä (*olla, ottaa, saada, mennä, pitää, vetää, tulla, tehdä, käydä, panna*) kattaa puolet verbillisistä idiomeista. Nominien kohdalla ei yhtä selvää huippua ole havaittavissa, mutta sata verbillisissä idiomeissa yleisimmin esiintyvää nominia kattaa suunnilleen puolet kaikista verbillisistä idiomeista. Idiomeissa esiintyvät verbit ovat muutenkin suomen kielen yleisimpiä verbejä, mutta idiomien nominien kohdalla esiintymistiheyden vaihtelu on suurempaa. Nenosen aineistoanalyysin mukaan suuri osa verbillisten idiomien nomineista viittaa ruumiinosaan tai -toimintoihin, mikä on havaittu idiomeille ominaiseksi muissakin kielissä. Muita yleiseksi havaittuja nomineja olivat muun muassa kommunikointiin tai ajatteluun (*puhe, mieli*) sekä hyvin yleiseen tasoon viittaavat nominit (*aika*). (Nenonen

---

¹⁷ Väitöskirjassaan Nenonen pohtii idiomien ominaisuuksien keskinäisiä suhteita tarkemmin (Nenonen 2002, 7–12).

2002, 56–57.) Prototyyppinen verbillinen suomen kielen idiomi rakentuu siis yleisverbistä ja ruumiinosan nimestä (*vetää napaan* 'syödä', *ottaa aivoon* 'harmittaa'). Kaikkein idiomihakuisimpiakaan sanoja ei voi kuitenkaan yhdistellä siten, että niistä automaattisesti muodostuisi idiomi (**ottaa napaan, *vetää aivoon*). Tässä korostuu idiomeille tyypillinen ominaispiirre – ennustamattomuus. (Nenonen 2002, 57.)

Nenosen tutkimuksen mukaan verbittömät idiomit noudattelevat sijajakaumaltaan lähestulkoon kirjoitetun kielen yleisiä lukuja, poikkeuksena kuitenkin instruktiivi, joka verbittömissä idiomeissa on hyvin yleinen sija huolimatta sen harvinaisuudesta kirjoitetussa kielessä (*hädin tuskin*). Verbillisten idiomien sijojen käyttö poikkeaa kuitenkin kirjoitetun kielen sijojen yleisyysjakaumasta huomattavammin. Idiomeissa yleisimpänä sijana on partitiivi (27 %), kun taas yleiskielen käytetyin sija, nominatiivi, esiintyy idiomeissa vasta kolmanneksi yleisimmin (17 %). Paikallissijoista inessiivi ja illatiivi ovat sekä kirjoitetussa kielessä että idiomeissa yleisimmät. (Nenonen 2002, 58.)

Nenonen havaitsi tutkimuksessaan, että noin viidennes kaikista aineiston kaksisanaisista verbillisistä idiomeista on monikkoon kivettyneitä niin, että lukua ei voi idiomaattisen merkityksen häviämättä muuttaa yksiköksi (*ottaa pienet/*pienen*).¹⁸ Toisinaan luku voi idiomeissa myös vaihdella (*ottaa känni/kännit*). (Nenonen 2002, 61.) Yleisesti kielessä monikon osuus on noin 15–20 % sanamuodoista (ks. esim. Åstedt 1957; Karlsson 1983, 309). Prototyyppisesti idiomi on siis luvultaan tunnusmerkittävästi yksikössä.

Osassa idiomeista kiinteänä osana on possessiivisuffiksi, jota ei normaalisti voi jättää pois ilman, että ilmaus kadottaisi idiomaattisen tulkintansa (*heittää veivinsä/*veivi 'kuolla'*) (Nenonen 2002, 61). Osa idiomeista puolestaan esiintyy ainoastaan kieltomuodossa. Nenosen tutkimuksen mukaan tällaiset idiomit ovat tyypillisesti sanajärjestykseltään melko kivettyneitä, ja niitä ei voi yleensä muuntaa myönteisiksi ilmauksiksi kadottamatta niiden idiomaattista merkitystä (*ei ymmärrä hölkäsen pöläystä / *ymmärtää hölkäsen pöläyksen*). Kielto- tai kieltomuotoisetkaan idiomit eivät kuitenkaan ole täysin kivettyneitä: niiden aikamuoto saattaa vaihdella ja niiden sisälle voidaan luontevasti lisätä adverbija. (Nenonen 2002, 63.)

Nenosen mukaan prototyyppinen suomen kielen idiomi on siis kahdesta sanasta muodostuva verbilauseke (*olla otsaa*). Tavallisesti idiomeissa käytetään perustason

---

¹⁸ Asteriski merkitsee tässä yhteydessä idiomaattisuuden häviämistä.

kategorioihin viittaavia verbejä. Verbilausekeidiomin komplementtina on tyypillisesti melko yleinen ja muodoltaan yksinkertainen nomini, joka viittaa perustason käsitteisiin, kuten ruumiinosiin. Prototyypinen idiomi on rakenteeltaan melko yksinkertainen ilmaus, kuitenkin syntaktisesti monimutkaisempi kuin yksittäinen sana. Usein idiomi on myös idiomikonstruktion ilmentymä. Vaikka idiomien osaset ovat merkitykseltään melko tyhjiä, on idiomi kokonaisuutena sisällöltään rikas ja usein moniselitteinen. Yleensä idiomien merkitys on abstrakti, vaikka se koostuu yksinkertaisista konkreettistarkoitteisista sanoista. (Nenonen 2002, 65.) Jotkut idiomit sisältävät kuitenkin tavalliselle kielenkäyttäjälle vierasta sanastoa. Idiomit ovat alun perin saattaneet olla analyttisesti muodostettuja produktiivisia ilmauksia, jotka kielen sanaston ja produktiivisen muotojärjestelmän osittaisesta muuttumisesta huolimatta ovat säilyttäneet kielenkäytössä alkuperäisen muotonsa. Idiomit ovat siis kieleen vakiinnuttuaan saattaneet kiteytyä semanttisiksi kokonaisuuksiksi. Tällainen idiomi on esimerkiksi *munaskuita myöten*: *munaskuu* on vanha suomen kielen nimitys munuaiselle, mikä ei nyky-suomalaiselle ole enää itsestään selvää. (Häkkinen 2000, 12.)

Suomenkielisen idiomien prototyypisyyttä mietittäessä on kuitenkin otettava huomioon suomen kielen idiomien moninainen kenttä. Nenosen tutkimustulokset ovat toki suuntaa antavia, mutta eivät vedenpitäviä. On olemassa vanhoja, historiallisia suomen kielen idiomeja, kuten jo mainittu *munaskuita myöten*, sekä uusia, produktiivisia idiomeja, joita syntyy jokapäiväisessä kielenkäytössä jatkuvasti lisää vanhempia malleja noudatellen, kuten idiomikonstruktio *tehdä x:t* (*tehdä Kekkoset*, *tehdä Väyryset*). On myös otettava huomioon, että vanhoja idiomeja voidaan nostaa uudelleen käyttöön ja niistä voidaan tehdä jälleen produktiivisia idiomikonstruktioita, jolloin tämä kahtiajako uusiin ja vanhoihin idiomeihin hämärtyy. Hyvänä esimerkkinä tästä on tutkimusaineistoni perustana toimiva idiomi *ei ole kaikki kotona*, josta luodaan nykyisin käsittämättömiä määriä uusia idiomeja. Edellä mainitun idiomien konstruktiomallia käsittelemän myöhemmin tutkimuksen aineisto-osuudessa (luku 4).

2.5 Idiomien käsitteen rajaus

Erilaisten ilmaustyyppien erottaminen toisistaan on haasteellinen tehtävä. Fraasit, sanonnat, sananlaskut, tervehdykset, toivotukset, idiomit ja kollokaatiot ovat monilta

piirteiltään toistensa kaltaisia. Ne ovat kaikki eräänlaisia sanaliittoja, jotka opitaan ja joita käytetään vakiintuneina kokonaisuuksina. Ne ovat kaikki ilmaisuja, jotka toistuvat yleensä samanlaisina kontekstista riippumatta. Kielissä on esimerkiksi monenlaisia vakiintuneita tervehdyksiä, joissa käytetään lähes poikkeuksetta samaa sanayhdistelmää, esimerkiksi *Hyvää joulua* tai *Onnellista uutta vuotta*, sen sijaan että sanottaisiin *Riemukasta joulua* tai *Leppoisaa uutta vuotta*. (Mäntylä 2006, 152–154.)

Idiomia määriteltäessä on pohdittava, minkälaiset ilmaukset on luettavissa idiomeiksi ja millaisessa suhteessa idiomeiksi määriteltävät ilmaukset ovat muihin samantapaisiin ilmauksiin eli metaforiin, fraaseihin ja puheenparsiin. Termit *idiomi*, *fraasi* ja *puheenparsi* ovat pitkälti synonyymisia ja keskenään vaihtoehtoisia. Puheenparsiksi tai fraaseiksi voi lukea kaikki vakiintuneet syntagmat huolimatta siitä, kuinka säännönmukaisia ne ovat muodoltaan ja merkitykseltään. Kielitoimiston sanakirjan määritelmä termille *puheenparsi* vahvistaa tätä ajatusta: '1. lauseparsi, sanontatapa, fraasi. *Vanha, kulunut puheenparsi*. 2. puhe-, puhumistapa, murre. *Tunnistin hänet puheenparresta karjalaiseksi*'. Matti Kuusen (1954, 7) mukaan termi *sananparsi* kattaa sekä kaikki kiinteämuotoiset, itsenäisen ajatuskokonaisuuden sisältävät sananlaskut että lauseyhteyteensä mukautuvat epäitsenäiset puheenparret. Kuusen mukaan sananparret ovat ”kansan keskuudessa yleisesti toisteltuja, muodoltaan vakiintuneita ja vaikuttavia, usein kuvaannollisia ja ikänsä tähden arvostettuja sanontoja”.

Idiomin erikoistuntonmerkiksi suomen kielen kuvauksessa voisi määritellä poikkeuksellisen muodostustavan joko muodon, merkityksen tai molempien osalta. Idiomit voitaisiin tällöin lukea fraasien tai puheenparsien yhdeksi alalajiksi. (Häkkinen 2000, 12.) Idiomit tuovat aina kirjaimelliseen merkitykseen jonkin lisävivahteen. Idiomit voivatkin toimia kiertoilmauksena hankalalle asialle tai kuvata jotakin yksinkertaista asiaa yksisanaista ilmaisua värikkäämmiin (esimerkiksi *vetää herne nenäänsä* 'suuttua'). Idiomit sisältävätkin hienovaraisia merkitysvivahteita, joiden selittäminen veisi arkisessa kielenkäyttötilanteessa kohtuuttoman paljon aikaa ja olisi turhan vaivalloista. Tästä taloudellisesta syystä idiomeja käytetäänkin melko runsaasti. Toisinaan myöskään sananlaskujen erottaminen idiomeista ei ole yksiselitteistä. Yhdeksi erottavaksi tekijäksi on esitetty, että sananlaskut sisältävät tavallisesti jonkin opetuksen, elämänviisauden tai varoituksen (esimerkiksi *Parempi pyy pivossa kuin*

kymmenen oksalla). (Mäntylä 2006, 152–154.) Toisinaan niin sananlaskut kuin vertauksetkin sijoitetaan *idiomi*-käsitteen alle (ks. esim. Löflund 2000, Vahtera 2000).

Verbi-idiomi koostuu verbistä ja idiomaattisesta täydennyksestä. Aina ei ole kuitenkaan selvää, milloin on kyse nimenomaan verbi-idiomista ja milloin ei-idiomaattisesta verbistä laajennuksineen. Ison suomen kieliopin (ISK 2005, § 454) mukaan kyseessä on verbi-idiomi ainakin silloin, ”kun täydennys ei saa omia idiomiin kuulumattomia määrittäviä, kun täydennys liittyy vain harvoihin verbeihin tai kun kokonaisuuden merkitys ja käyttö on eriytynyt osien muusta käytöstä merkitykseltään ja valenssiltaan”. Substantiivi ei saa omaa määrittäviä esimerkiksi idiomeissa *katsoa osakseen*, *ottaa huomioon*, *ottaa onkeensa*, *ottaa osaa* ja *panna pahakseen*. Toisinaan idiomien substantiivi on niin harvinainen, että se esiintyy ainoastaan yhden tai kahden verbin yhteydessä, esimerkiksi *lyödä laimin* ja *ottaa/pitää vaarin*.

Myös metaforan suhdetta idiomiin on tutkittu. Erkki Itkonen (1966, 370, 379) kirjoittaa teoksessaan *Kieli ja sen tutkimus*, että metafora syntyy mielessä kehittyneistä assosiaatioista kahden eri tarkoitteen välillä. Metaforat ovat siis merkityksenmuutoksia, jotka perustuvat tarkoitteiden jonkin ominaisuuden samankaltaisuuteen. Kun nimettävien kohteiden välillä havaitaan jonkinlaisia yhtäläisyyksiä, saatetaan toisesta kohteesta vertauskuvallisesti puhua toisen avulla. Metaforan taustalla on siis vertaus, joka on selvästi kielenkäyttäjän havaittavissa. Idiomien syntymisen tausta voi puolestaan jäädä kielenkäyttäjälle täysin hämäräksi. Idiomien syntyminen mielivaltaisesta yhdistelemisestä tuntuu varsin epätodennäköiseltä, joten mahdollisesti sen taustalla on jonkinlainen motivaatio, usein juuri metaforinen alkuperä. Ajan saatossa yhteys metaforiseen taustaan on saattanut vähitellen hälvetä ja lopulta täysin katketa. (Häkkinen 2000, 11.)

Eve Mikone (2000, 25) kirjoittaa artikkelissaan idiomien suhteesta kieliopillistumiseen. Hän antaa idiomeille vain yhden mahdollisen syntyvän, nimenomaan metaforan. Hänen teoriansa mukaan lekseemi esiintyy ensin metaforisen ilmauksen osana, joka myöhemmin vakiintuu käytössä ja muuttuu idiomiksi. Idiomit puolestaan ovat konventionaalistuneita rakenteita, jotka kieleen yleistyessään kuluvat käytössä ja niiden käyttöalue laajenee. Idiomista jää jäljelle vain eräänlainen semantiikaltaan jäykistynyt luuranko, joka lopulta toimii uutena kieliopillisena yksikkönä. Mikone kuvaa prosessia seuraavanlaisena kaaviona:

Häkkinen huomauttaa artikkelissaan (2000, 12), että aina idiomien taustalla ei kuitenkaan ole metafora. Tällaisia tapauksia ovat esimerkiksi ainutkertaisista tapauksista, henkilöistä tai tilanteista motivoituneet ilmaukset, jotka kontekstistaan irrallisina on mahdotonta tulkita alkuperäiseen tapaan, mutta jotka saattavat toimia kielen aineksina niihin liitettyjen konventionaalisten merkitystensä ansiosta. Tyypillinen ei-metaforalähtöinen idiomien on esimerkiksi suomen kielen ilmaus *vetää lyhyempi korsi*, jonka kaikki suomalaiset hallitsevat, vaikka eivät aina tietäisikään idiomien juontuvan ikivanhasta riidanratkaisumenetelmästä. Idiomien kuvaa jotain todellista tilannetta, ja alkuperäistä hyvältä kuulostavaa ilmaisua on sittemmin alettu käyttää idiomattisesti alkuperäistä tilannetta muistuttavissa uusissa tilanteissa, joissa joku valitsee väärin tai muutoin häviää. Seuraavassa luvussa käsittelem mahdollisia idiomien syntymiskeinoja.

2.6 Idiomien syntyminen

Kuten aiemmin todettiin, uusia idiomeja voi syntyä paitsi metaforisista ilmauksista vakiintumalla (ks. luku 2.5 idiomien käsitteen rajauksesta), myös esimerkiksi lainautumalla tai idiomikonstruktion kautta tai niiden molempien yhteistuloksena, josta esimerkkinä Nenonen mainitsee *tehdä X:t* -konstruktion. (Nenonen 2000, 132; lisää kyseisestä konstruktiosta teoksissa Penttilä – Nenonen – Niemi 1998, 241 ja Karlsson 2000, 96.)

Eeva Lähdemäki (2000, 83) toteaa artikkelissaan, että inhimillisen kielenkäytön ominainen piirre on se, että kielen avulla hahmotetaan ympäröivää maailmaa ja siihen liittyviä ilmiöitä. Tiettyyn ilmiöön liittyviä ilmaisuja tarvitaan sitä enemmän, mitä keskeisempi ilmiö on kyseessä. Joidenkin tilanteiden voidaan siis ajatella olevan idiomihakuisempia kuin toisten. Lähdemäki (2000, 86) huomauttaa, että ihmisen kielenkäyttö on luovaa ja kieleen syntyy jatkuvasti uusia ilmauksia. Jotkut ilmaukset jäävät ainutkertaisiksi ilmiöiksi, toiset puolestaan vakiintuvat kieleen nasevuutensa ansiosta. Lisäksi käytetään paljon muunneltuja idiomeja, jotka rikastuttavat kieltä, vaikka eivät jäisikään sen kiinteäksi osaksi. Lähdemäen mukaan olisi myös määriteltävä

kriteerit sille, missä vaiheessa tarkalleen jokin idiomien muut kriteerit täyttävä ilmaus on niin konventionaalistunut, että sitä voi alkaa kutsua idiomiksi. Lähdemäen mukaan muunneltuja idiomeja ei voida siis pitää idiomeina, koska ne eivät ole konventionaalistuneet kielenkäyttöön.¹⁹

Rune Ingon (2000, 35–36) mukaan idiomit syntyvät, kun jokin puheena oleva tilanne tai asia esitetään kuvaannollisesti sopivin sanankääntein vertaillen sitä johonkin osuvaan alkuperäiseen konkreettiseen asiaan tai tilanteeseen. Ingo jakaa tällaisen alkuperäisen konkreettisen asian tai tilanteen kolmeen osatekijään:

- a) Kehys/tilanne: yleispätevä (laaja), tiettyyn elämäntilanteeseen rajoittunut (suhteellisen laaja), tiettyyn tilanteeseen rajoittunut (suppea).
- b) Tapahtuma, toiminta, teko, ominaisuus: Verbit voivat semanttisilta ominaisuuksiltaan sijoittua eri tavoin toiminnan dynaamisuutta/staattisuutta ilmaisevalla jatkumolla (*tarttua auraan, puida nyrkkiä, pudota kärryiltä, olla äimän käkenä*). Joskus verbi voi olla jopa niin kapea tai itsestään selvä, että sitä ei lainkaan tarvita (*moni kakku päältä kaunis, parempi pyy pivossa kuin kymmenen oksalla*).
- c) Olio(t): Toimivina, kokevina tai luonnehdittavina olioina idiomeissa voi esiintyä ihmiset (*puhua puuta heinää*), eläimet (*vastarannan kiiski*), esineet ja ilmiöt (*puhua puuta heinää*).

Näistä osatekijöistä usein jo kaksi riittää idiomien lähtökohdaksi (*musta lammas*). On myös huomattava, että esimerkiksi kehys ja toiminta ovat läheisessä yhteydessä toisiinsa siten, että verbi voi olla luomassa myös kehystä ilmaisemansa toiminnan laadun lisäksi (*kyntää*). Ingon tulkinnan mukaan verbin määritteenä toimivat paikallissijoissa olevat olioihin viittaavat sanat joko luovat kehystä (joutua *ojasta allikkoon*) tai luonnehtivat toiminnan osittaista erilaisuutta (*karistaa ies niskoiltaan*). (Ingo 2000, 35–36.) Raymond W. Gibbs (1995, 113) toteaa artikkelissaan, että idiomit eivät kumpua mistään omasta ainutlaatuisesta kielellisestä ja käsitteellisestä

---

¹⁹ Mielestäni ei ole kuitenkaan tarkoituksenmukaista jättää idiomikentän ulkopuolelle kertakäyttöisiä ilmauksia, jos ne on muodostettu tutun konstruktion mukaisesti ja ovat siten konstruktion puolesta konventionaalistuneet kielenkäyttöön.

tietorakenteestaan, vaan ne heijastavat aivan tavallisia inhimillisen ymmärtämisen kuvaannollisuuden kaavoja.

2.6.1 Idiomien syntyminen konstruktiomallin mukaan

Matti Kuusi on analysoinut jo vuonna 1954 ilmestyneessä teoksessaan *Sananlaskut ja puheenparret* sananparsien muodostumista. Kuusi toteaa, että suurin osa sananlaskuista ja puheenparsista syntyy analogisesti varhaisemmista sananparsista. Kuusen mukaan sananparren muotoutumiseen vaikuttavat ”perinnäiset ideat, kuvat ja kaavat”. Kuusi puhuu formuloista eli muoteista, joihin voi valaa rajattoman määrän mietelauseita. Saman formulan mukaan muodostetut sananparret muodostavat sananparsipesyeen.²⁰ Esimerkiksi sananparret *ei päivää ilman vahinkoa* ja *ei savua ilman tulta* kuuluvat saman formulan mukaan muodostettuun sananparsipesyeeseen. (Kuusi, M. 1954, 139–141.)

Matti Kuusi on käyttänyt aikanaan *formula*-termiä nykyään käytettävän *konstruktio*-termin asemesta. Tiina Onikki-Rantajääskön (2001, 184) mukaan konstruktio voi olla laajuudeltaan mikä tahansa kieliopillinen rakenne aina yksittäisestä morfeemista useiden lauseiden muodostamaan syntaktiseen kokonaisuuteen asti. Konstruktio-kieliopin uranuurtajan, Adele E. Goldbergin (1995, 1–7), mukaan konstruktio-ot ovat kielen perusyksiköitä, kielellisen muodon ja merkityksen välisiä symbolisuhteita, jotka eivät ole sidoksissa tiettyihin sanoihin. Kieliopilliset konstruktio-ot voivat kantaa merkitystä, joka säilyy samantyyppisenä, vaikka sen lekseemit vaihtelisivatkin. Rakenteilla on siis oma merkityksensä, joka ei riipu lauseen sisältämien sanojen merkityksestä.

Konstruktio-kieliopin mukaisesti ”konstruktio on olemassa, jos yksi tai useampi sen ominaisuuksista ei ole suoraan ennustettavissa aiempien jo tiedossa olevien kieliopillisten konstruktio-oiden avulla”. Yksinkertaiset lausekekonstruktio-ot ovat Goldbergin mukaan suorassa yhteydessä sellaisten semanttisten rakenteiden kanssa, jotka heijastuvat suoraan inhimillisistä kokemuksista ja tapahtumista. Konstruktio-kieliopin mukaan pragmatiikkaa ja semantiikkaa ei voida erottaa toisistaan, sillä konstruktio-issa vaikuttavat samanaikaisesti topikaalistuminen, rekisteri ja

---

²⁰ Idiomien kohdalla voitaisiin puhua vastaavasti idiomipesyeistä.

semanttinen informaatio. (Goldberg 1995, 1–7.) Konstruktiot voivat olla myös osittain tai täysin produktiivisia. Osittain produktiiviset konstruktiot sallivat joitain muutoksia, mutta hylkivät täydellistä produktiivisuutta. (Goldberg 1995, 120.) Konstruktiot voivat myös periä ominaisuuksia toisilta konstruktioilta, kaiken lisäksi useammalta kuin yhdeltä suunnalta. Rakenteissa voi siis yhdistyä useiden konstruktioiden ominaisuuksia, jolloin on mahdollista puhua sekarakenteista. (Goldberg 1995, 73; Onikki-Rantajääskö 2001, 185.)

Nenonen (2002, 54) toteaa, että tyypillinen idiomi rakentuu kielenkäyttäjälle tutuista lekseemeistä, joita käytetään semanttisesti uudenlaisena yhdistelmänä tai tavanomaisesta poikkeavassa muodossa. Osa idiomeista sisältää konstruktioita tai adverbeja, kuten paikallissijaisia olotilanilmauksia, jotka rakentuvat tietyn skeeman eli tietynlaisen järjestäytyneen taustatiedon mukaan²¹. Tällaisia ovat esimerkiksi idiomit *mennä mönkään* tai *ottaa nokkiinsa*, joiden taivutuskiivettymän konteksti on rajoittunut, normaalisti tiettyyn verbiin (*tulla mönkään). Lisäksi ilmaus on usein kiivettynyt yhteen ainoaan taivutusmuotoon: *möngässä/*möngästä/mönkään. Myös Chitra Fernando on tutkimuksessaan (1996, 42–56) kiinnittänyt huomiota idiomien jäähmyteen ja toisaalta myös niiden muunteluun. Fernando pitää mahdollisina idiomien muutoksina jonkin monisanaisen ilmauksen osan korvaamista toisella, jonkin osan poistamista, jonkin osan lisäämistä tai joidenkin osien järjestyksen vaihtamista. Muutoksia on kahdenlaisia: on olemassa sekä normaaleja variaatioita, jotka ovat osa kielisysteemiä, että innovatiivisia, sääntöjä rikkovia variaatioita. Molemmat muuntelun tavat ovat olemassa kielenkäyttäjän tarpeiden vuoksi. Kieliopilliset variaatiot mahdollistavat kielenkäyttäjälle kontekstiin sopivien oikeakielisten ilmausten tuottamisen. Esimerkiksi yksikön muuttaminen monikoksi tai preesensin muuttaminen imperfektiksi osoittaa kielenkäyttäjän suhteen kontekstiin olevan hyvin herkkä: idiomien pitää sopia kielelliseen ympäristöönsä. Innovatiiviset variaatiot puolestaan antavat kielenkäyttäjälle mahdollisuuden osoittaa sanallista nokkeluuttaan ja sanastonhallintataitojaan.

Fernandon (1996, 42–56) mukaan jotkut englanninkieliset idiomit eivät salli rakenteessaan minkäänlaisia muutoksia. Tällainen idiomi on esimerkiksi *pins and needles* ('pistely puutuneessa raajassa', molempien osien kirjaimellinen merkitys 'neula'). Jotkut idiomit puolestaan sallivat muuntelua paremmin, esimerkiksi idiomi

---

²¹ Skeemoja käsitellen perusteellisemmin idiomien merkityksen hahmottamista käsittelevässä luvussa 2.7.

kick the bucket ('kuolla', kirjaimellinen merkitys 'potkaista ämpäriä') voidaan sisällyttää virkkeeseen mennessä aikamuodossa sen menettämättä merkitystään *This bloke got such a fright he kicked the bucket!* ('Tämä jätkä pelästyi kuoliaaksi!'). Nenonen (2002, 133) antaa väitöskirjassaan suomenkielisistä idiomeista samankaltaisia esimerkkejä: osa idiomeista sallii jonkin verran variaatiota, jolloin esiintyy yksittäisten lekseemien vaihtelua (*kulkea* tai *uida vastavirtaan*) tai syntaktisia ja morfologisia muutoksia (*hän kulkee/kulki/kulkisi vastavirtaan*). Muuntelu voi olla myös tietoista, kun idiomeihin lisätään esimerkiksi määritteitä (*iskeä kirveensä rajusti kiveen*). Rune Ingo huomauttaa, että tällaisten muuntelujen myötä voisi parhaassa tapauksessa syntyä jopa uusia idiomeja. (Fleischer 1982, 209–; Ingo 2000, 34.) Uudet idiomit syntyvätkin usein jollain tapaa vanhojen mallien mukaan, jolloin motivaationa saattaa olla nimenomaan tietty idiomikonstruktio tai jokin idiomihakuinen lekseemi²² (Nenonen 2002, 133).

2.6.2 Idiomien syntyminen lainautumisen kautta

Lainautuminen on keskeinen sanaston kasvuprosessi. Idiomit eivät ole suomen kielen erityispiirre, vaan niitä löytyy oletettavasti kaikista maailman kielistä. Idiomit siirtyvätkin usein kielestä toiseen käänöslainojen kautta. Kielikohtaisuus ja kulttuurisidonnaisuus ovat idiomaattisille ilmauksille luonteenomaisia piirteitä, mikä aiheuttaa kääntäjälle työssään pulmatilanteita. Kuten Runo Ingo toteaa (1990, 245–246), idiomeja esiintyy enimmäkseen puhekielessä ja muissa vapaisissa tyyllilajeissa. Ingo ehdottaakin, että idiomaattiset ilmaukset käännettäisiin aina mahdollisuuksien mukaan vastaavalla, jo olemassa olevalla kohdekielen idiomilla. Lähtökielen idiomille ei kuitenkaan aina löydy idiomaattista vastinetta kohdekielestä, jolloin kääntäjän on turvauduttava selittävään normaali-ilmaukseen. Ingo kuitenkin tarjoaa idiomien kääntämiseen ratkaisuksi myös sananmukaisen käänöksen. Hän huomauttaa, että sananmukainen käänös onnistuu vain harvoin, jolloin tuloksena on helposti kohdekielelle täysin vieras ja pahimmassa tapauksessa täysin käsittämätön ilmaus. Onnistuneessa tapauksessa kääntäjä puolestaan luo kohdekieleen täysin uuden käyttökelpoisen idiomien. Tällaiseksi tapaukseksi voisi luokitella esimerkiksi englanninkielisen tyhmyyttä kuvaavan *not the sharpest knife in the drawer* -idiomin,

²² Idiomihakuiset lekseemit esiintyvät idiomeissa huomattavan usein. Tällaisia ovat esimerkiksi perusverbit ja ruumiinosannimet. Idiomihakuisista verbeistä ja nomineista lisää Nenosen väitöskirjassa (2002, 85–127).

jonka hyvin käyttökelpoinen käännösvastine suomen kielessä (*ei ole laatikon terävin veitsi*) on yleisesti suomalaistenkin puhekielisessä käytössä.

Ingo kirjoittaa artikkelissaan (2000, 34), että kontrastiivisesti katsottuna idiomit syntyvät lekseemienä eri kielissä yhtä sattumanvaraisesti kuin kielten muutkin lekseemit. Vaikka idiomeja siirtyykin usein fraseologisina lainoina kielestä toiseen, eivät ne silti esimerkiksi käännettäessä vastaa toisiaan sen paremmin kuin eri kielten lekseemit yleensäkään. Eri kielten välillä esiintyykin idiomivastineissa suuriakin eroavaisuuksia.

2.7 Idiomien merkityksen hahmottaminen

Jokapäiväisessä kielenkäytössämme esiintyy paljon erilaisia usean sanan muodostamia kokonaisuuksia ja ryppäitä. Kielenkäyttötilanteessa emme hae muistimme lokeroista aina yksittäisiä sanoja, vaan käytämme muistiimme tallennettuja useamman sanan muodostelmia. Tällaiset usean sanan ryppäät voivat olla joko kirjaimellisia (esimerkiksi *käyttää kieltä*) tai kuvaannollisia (esimerkiksi *repiä pelihousunsa ’suuttua’*). Vertauskuvalliset ilmaisut tekevät meidän kaikkien arjesta vivahteikkaamman ja rikkaamman. Normaalisti kielenkäyttäjän ei tarvitse kiinnittää vertauskuvallisiin ilmaisiin minkäänlaista huomiota, sillä ne ymmärretään tavallisesti ilman sen kummempaa vaivannäköä samalla tavalla kuin kirjaimellisetkin ilmaukset. Kielenkäyttäjän ei tarvitse miettiä kuvaannollisten ilmaisujen alkuperää tai kirjaimellista merkitystä, sillä ne kaikki on omaksuttu vakiintuneina kokonaisuuksina ja niille jokaiselle on muodostunut oma yhtenäinen merkityksensä. (Mäntylä 2006, 151.)

2.7.1 Skeemat osana ajatteluprosessia

Kognitiivisen kieliopin luoja, George Lakoff (1987: xiv), toteaa, että ihmisen ajattelu on aina luonteeltaan kuvittelevaa, ja nimenomaan ihmisen kuvittelukyky mahdollistaa abstraktisen ajattelun. Käsitteet, jotka eivät perustu välittömään kokemukseen ulkoisesta maailmasta, käyttävät aina hyväkseen metaforaa, metonymiaa ja mielikuvia. Käsitteet eivät siis ole ulkoisen todellisuuden suoria representaatioita, vaan käsitteiden kielelliset

ilmaukset edustavat kielenkäyttäjän maailmasta muodostamia käsityksiä. Metaforat, metonymiat ja muut mielikuvat puolestaan perustuvat aina aiempaan kokemukseen. George Lakoff korostaa jo aiemmassa, yhdessä Mark Johnsonin kanssa tehdyssä tutkimuksessaan sitä, että metafora ei ole kielellinen poikkeama, vaan koko ihmisen käsitejärjestelmää ja ajatteluprosesseja voidaan pitää perusluonteeltaan metaforisina. (Lakoff – Johnson 1980, 3–7.)

Gillian Brown ja George Yule pohtivat teoksessaan *Discourse analysis* (1983, 236–250), miten ihmismieli varastoi tietoa meitä ympäröivästä maailmasta, ja millä tavalla tuo tieto aktivoituu eri diskursseja ymmärrettäessä. Ymmärtäminen on pohjimmiltaan varastoidun tiedon mieleen palauttamista ja sen suhteuttamista asianmukaiseen diskurssiin. Ennako-oletuksemme kustakin tilanteesta ohjaa meitä oikeanlaisen varastoidun muistitiedon noutamiseen ja nopeaan ymmärtämisprosessin läpikäymiseen. Tässä ajatteluprosessissa käytetään hyödyksi skeemoja eli korkean tason kompleksisia tietorakenteita, jotka toimivat ikään kuin mielikuvien rakennustelineinä kokemuksen järjestelemiselle ja tulkitsemiselle. Skeema on järjestäytyneitä taustatietoa, joka johtaa erilaisiin tilanteiden ennako-odotuksiin. On siis huomattava, että niin erilaiset kulttuuriset taustat kuin henkilökohtaiset tarinat ja mielenkiinnonkohteetkin vaikuttavat skeemojen muodostumiseen ja siten myös subjektiivisiin tulkintoihin. Kukin tilanne ja aiempi kokemus muodostavat yhdessä tulkinnan, joten skeemojen (tai ainakin joidenkin skemaattisten rakenteiden kiteytyneiden skeemojen rinnalla) on ajateltava olevan aktiivisia ja jatkuvasti kehittyviä rakenteita.

Kielen polysemiaa eli monimerkityksisyyttä kuvataan kognitiivisen kieliopin piirissä skeemojen verkostona, jota kokemuksellisesti motivoituvat merkityksen laajentumissuhteet sitovat. Idiomien merkityksen tulkitsemista pohdittaessa onkin hyvä ottaa kognitiivisen kieliopin teorian kielellisestä ajattelusta lähempään tarkasteluun. Kun generatiivisen kieliopin mukaan kieli nähdään yleistettynä sääntösysteminä, johon ei ole luonnollisella tavalla sisällytetty epäsäännöllisyyksiä tai omaperäisiä ilmiöitä, niin kognitiivinen kielioppi puolestaan kuvaa kielelliset rakenteet ilmauksista pelkistettyinä skeemoina, jotka toimivat perinteisten kielioppien sääntöjen vastineina. Kognitiivinen kielioppi on käyttöpohjainen teoria, jossa kielenkäyttö nähdään perimmiltään dynaamisena ongelmanratkaisuna. Kieliopissa esiintyvät rinta rinnan laaja-alaisia yleistyksiä esittävät ylätasoinen skeemat sekä alemmanasteiset skeemat. Alemmanasteiset skeemat esittävät, miten yleistyksiä sovelletaan konventionaalisessa käytössä. Juuri

nämä suppea-alaiset skeemat aktivoituvat ensi tilassa ilmaisutapahtuman kategoriointiin. (Leino 1999, 21–22, 46, 48.) Kieliopin voi ajatella samalla olevan kielen merkityksellisen sisällön strukturoiva ja symboloiva tekijä. Se on kielen yksittäisten ilmaisujen varasto, johon konventionaaliset ilmaisut ja niistä tehtävät skeemat kuuluvat. Toisin sanoen kielioppi pitää yksittäisiä ilmaisuja kasvupohjana, josta sääntöinä toimivia yleistyksiä voidaan johtaa. Yksittäiset ilmaisut eivät unohdu, vaan ne jäävät kielenkäyttäjän kognitioon yleistysten rinnalle. (Langacker 1987, 12, 46, 50, 71–73.)

Perinteisen kieliopin kuvausvälineistö nähdään kognitiivisen kieliopin kielenkuvauksessa osana kokonaisvaltaisesti jäsentyvää kokonaisuutta. Tämä tarkoittaa sitä, että kuvauksessa ei tarvitse luopua morfologisista tai syntaktisista yksiköistä, vaan niitä käsitellään yksiköinä, joilla on sekä ilmaus- että merkityspuoli²³. Induktion²⁴ tai deduktion²⁵ sijaan kielellisen päättelyn ajatellaan olevan luonteeltaan *abduktiivista* eli ihminen päättelee yksittäistapauksen ja elämänkokemuksensa perusteella, mikä skeema voisi päteä tiettyyn yksittäistapaukseen. Päättelyn pitävyyttä voi edelleen testata analogioiden havaitsemisella eli vertaamalla päätelmää samankaltaisiin tapauksiin, joissa sama yleistys pätee. Kun ihminen kohtaa ensimmäistä kertaa yleiskielestä poikkeavan, mutta vakiintuneen skeeman mukaan muodostetun uuden ilmaisun, hän ymmärtää sen aiemman kielenkäyttökokemuksensa perusteella. Esimerkiksi erilaisista passiivimuotoisista ja kysymyspartikkelilla muodostetuista sanojen esiintymistä, kuten *leikitäänkö* tai *pelataanko*, muodostuu ehdotuksen skeema, jonka esiintymiksi voi todeta uusia kuulemiaan yksittäistapauksia, kuten *kisataanko*. Kielenkäyttäjän kognitioon on siis varastoitunut sekä yksittäisiä yleisesti käytettyjä sananmuotoja että kyky tehdä niiden perusteella skeema, jonka avulla voi tarpeen vaatiessa tuottaa ja tulkita uudennoksiakin. Abduktio on siis eräänlaista kiertävää ajattelua. (Onikki-Rantajääskö 2010, 51–52; Itkonen 2005, 28–29, 35, 110–111.)

---

²³ Saussurelainen merkin kahtiajako

²⁴ Induktio eli yksittäistapauksista yleiseen johtava päättely (ks. esim. Itkonen 2005, 28–29)

²⁵ Deduktio eli yleisestä yksittäistapauksiin johtava päättely (ks. esim. Itkonen 2005, 28–29)

2.7.2 Merkitys mentaalisenä ilmiönä

Mark Johnsonin (1987, 190–193) mukaan merkityksen teoria perustuu vahvasti ymmärtämisen teoriaan, joka on puolestaan teoria kognitiivisista malleista. Yleinen teoria kognitiivisista malleista sisältää erottamattomina osinaan skemaattisuuden, metaforisuuden, metonymian, polysemian ja semanttisten muutosten ilmiöt. Merkityksen teoria koostuu siis merkitysten rakenteesta, laajentumisista, muunnoksista ja suhteista. Pentti Leinon (1999, 29–30) mukaan kognitiivinen kielentutkimus hylkää näkemyksen kieliopin autonomisuudesta ja lähteekin siitä, ettei kielen rakenne voi olla ihmisen kognitiosta riippumaton. Ihmisen sisäinen kielioppi ei ole konstruoiva laite, vaan niiden konventionaalisten yksikköjen luettelo, jotka ovat käytettävissä ilmaisutapahtumien luokittamiseen. Kognitiivinen lingvistiikka tarkastelee merkitystä nimenomaan mentaalisenä ilmiönä ja on siis luopunut objektivistisesta semantiikasta. Mielikuvat ja niiden heijastuminen erilaisina kielikuvina ovat kognitiivisessa lingvistiikassa keskeisessä osassa. Kognitiivisessa lingvistiikassa kielenulkoista ja kielellistä merkitystä ei voida luontevasti erottaa toisistaan. Lähestymistapa ottaa merkityksen täysipainotteisesti huomioon, eikä voi siis rajoittua pelkästään yleisiin sääntöihin. Sen on otettava ”kielelliset merkit” koko laajuudessaan huomioon, mukaan lukien niin morfeemit, sanat, idiomit kuin muutkin kielen yksiköt. (Leino 1999, 29–30.) Käytännössä on mahdotonta ottaa huomioon ensyklopedisen tiedon ja tilannekontekstin kaikkia ulottuvuuksia, mutta kunkin ilmauksen lausekonteksti ja koko diskurssi ohjaa oikean merkityksen aktivoitumiseen, jolloin ilmauksen joko kirjaimellinen tai idiomaattinen merkitys määräytyy tulkittavaksi. Kielioppi strukturoi kunkin asiointilan kielellistä ilmausta varten joko korostamalla sen joitakin tiettyjä puolia toisten puolien kustannuksella tarkastelemalla sitä aina yhdestä näkökulmasta tai konstruoimalla sen jotakin tiettyä metaforaa käyttäen. On huomioitava myös se, että parafraaseina tai toistensa muunnosvastineina pidettävät ilmaukset, joilla on sama leksikaalinen sisältö mutta erilainen kieliopillinen rakenne, eivät ole koskaan täysin synonyymisiä, koska ne esittävät tilanteen erilaisten mielikuvien avulla. (Leino 1999, 50–51.)

2.7.3 Idiomien merkityksen rakentuminen

Jotta idiomien merkityksen voisi ymmärtää oikein, on ensin ymmärrettävä jonkin ilmauksen olevan idiomaattinen. Idiomien tunnusmerkillisenä ominaisuutena pidetään yleisesti sen merkityksen (ainakin jonkinasteista) ennustamattomuutta. Idiomien kieli on toisaalta sekä ennustamatonta että odotuksenvastaista, mutta toisaalta samanaikaisesti myös konventionaalista. Idiomien tunnistaakin usein nimenomaan sen ”konventionaalista odotuksenvastaisuudesta”. Joko ilmauksen omalaatuisen sanayhdistelmän merkitys kontekstiinsa nähden on ainakin osittain ristiriitainen tai ilmauksen konventioiden vastainen muoto paljastaa sen idiomaattiseksi. Juuri tuon tietynlaisen konventionaalisuuden ansiosta uudetkin idiomit ovat kielenkäyttäjille yleensä järkeenkäyviä, sillä jos niiden merkitys pitäisi aina erikseen selittää, menettäisivät idiomit taloudellisuutensa kielenkäytössä. Nyrkkisääntönä Nenonen pitää sitä, että jos idiomit on jossain suhteessa epäkompositionaalinen ja ennustamaton, on se jossain toisessa suhteessa konventionaalinen. Tämä toimii lukijalle vihjeenä ilmauksen idiomaattisuudesta. (Nenonen 2002, 133–134.)

Kuten todettu, idiomien merkitys on enemmän kuin osiensa summa, eli sen merkitystä ei voi tyypillisesti jäljittää suoraan komponenttiensa perusteella. Tulkittaessa idiomia on prosessissa mukana jossain vaiheessa sekä ilmauksen alkuperäinen (kirjaimellinen) että myöhempi idiomaattinen merkitys. Eve Mikone (2000, 17) kuvaa tätä havainnollisesti yksinkertaisten kaavojen avulla: ei-idiomaattisen ilmauksen osien merkitykset muodostavat yhdessä kokonaisuuden merkityksen ($A + B + C = ABC$), kun taas idiomaattisen ilmauksen osien perusteella kokonaisuuden merkitystä ei voi (ainakaan aina) päätellä ($A + B + C = D$). Jotta idiomien merkityksen voisi ymmärtää, pitää ensin ilmaisuun liittyvien sanojen merkityksiä tulkita erikseen, ja sen jälkeen arvioida, voivatko konstituenttien riippumattomat merkitykset johtaa idiomien mielekkääseen tulkintaan. Jos konkreettisten merkitysten avulla ei onnistuta tulkitsemaan idiomia, todennäköisesti ryhdytään etsimään mentaalista leksikosta idiomien konventionaalistuneita, kuvaannollisia merkityksiä. (Gibbs 1995, 103.)

Kaikki idiomit eivät ole kuitenkaan merkitykseltään täysin opaakkeja. Kvasi-idiomit eli näennäsidiomit (ks. luku 2.8 idiomien luokittelusta) ovat usein tulkittavissa konstituenttiensa kirjaimellisten merkitysten perusteella. Kun syntyperäinen puhuja

kuulee ensimmäistä kertaa kvasi-idiomin *jonkun kahvihammasta kolottaa* 'joku haluaa juoda kahvia', hän mitä todennäköisimmin ymmärtää, että kyseessä on ensinnäkin idiomi, koska ei ole olemassa sellaista hammasta kuin *kahvihammas*. Täten kielenkäyttäjä voi päätellä johdonmukaisesti idiomin merkityksen onnistuneesti käyttämällä puhdasta logiikkaa. Jos kielenkäyttäjä ryhtyy tulkitsemaan ennestään tuntematonta puhdasta idiomia kirjaimellisesti, päätyy hän virhekoodauksen myötä sellaiseen merkitykseen, joka on täysin absurdi kyseisessä tilanteessa. (Lähdemäki 2000, 87–88.)

Kirjaimellisen merkityksen antama mielikuva luo yhteyden idiomin varsinaiseen merkitykseen, ja auttaa siten ymmärtämään ilmaisun vieraampia merkityksiä. Aina kirjaimellisesta merkityksestä ei kuitenkaan ole apua kuvaannollisen ilmaisun tulkinnassa, sillä merkitykset muuttuvat alinomaan sitä mukaa kuin maailmakin. Toisinaan idiomin tulkinta siis vaikeutuu nimenomaan siksi, että idiomin juuret ovat niin kaukana historiassa, että sen syntyperä on täysin unohtunut. Idiomi on voinut muuttua aikojen saatossa täysin transparentista aivan opaakiksi. Esimerkiksi joillekin nykypäivän kielenkäyttäjille voi olla vaikeaa päätellä, mitä tarkoittaa ilmaus *ojasta allikkoon*, jos sana *allikko* ei ole ennestään tuttu. On kuitenkin huomattava, että idiomien opaakiusaste saattaa olla erilainen eri ihmisille, ja siksi idiomien jako läpinäkyviin ja -näkymättämiin idiomeihin on aina subjektiivinen, eikä täysin ehdotonta jakoa ole mahdollista tehdä. Lukuisten idiomien taustalla onkin jokin todellinen tapahtuma tai tilanne, jota idiomi kirjaimellisesti kuvaa. Tällainen tapahtuma voi olla enemmän tai vähemmän yleismaailmallinen tai kulttuurikohtainen. Esimerkiksi kahdeksankymmentäluvulla joku saattoi ajan hengen mukaisesti *tehdä väyryset*²⁶, mutta nykyisin vain harva tietää, mitä tällä ilmaisulla aikanaan tarkoitettiin. (Lähdemäki 2000, 87–88; Mäntylä 2006, 158.) Metonymiaan tai metaforaan pohjautuvat merkitykset edellyttävätkin aina taustakseen kulttuurisiin malleihin nojaavia tietokehyksiä (Onikki-Rantajääskö 2001, 293).

---

²⁶ Tehdä väyryset 'siirtää päätöksenteko yön yli, nukkua yön yli'. Lähde: <<http://urbaanisanakirja.com/word/tehda-vayryset>> [Viitattu 3.10.2011]

2.7.4 Kontekstin merkitys idiomien tulkitsemisessä

Idiomi on yleensä melko lyhyt, tiivis ja runsassisältöinen ilmaus, mikä tekee siitä taloudellisen tavan kuvata asioita. Kompaktiudestaan huolimatta idiomi antaa kuitenkin liikkumavaraa useille mahdollisille tulkinnoille. Kuulija tai lukija tekeekin jatkuvasti tulkintoja ja päätelmiä sekä puhetilanteen että muun kontekstin perusteella. (Nenonen 2002, 133.) Idiomeista on olemassa erilaisia variaatioita, ja samaa asiaa voidaan kuvata monilla eri idiomeilla. Tämän lisäksi joillakin idiomeilla saattaa olla kontekstista riippuen useita merkityksiä. (Mäntylä 2006, 159.) Tavallisesti konteksti ohjaa monitulkintaisten sananmuotojen oikeaan tulkintaan huomaamattamme, jolloin muita mahdollisia tulkintoja ei tule edes ajatelleeksi. Kontekstin antamaan tukeen kuuluu niin syntaktisia (esimerkiksi kongruenssi) kuin semanttisiakin tekijöitä. Semanttinen tuki liittyy kunkin kielenkäyttötilanteen taustatietoihin eli skeemoihin. Skeemat vaikuttavat vahvasti siihen, mikä esimerkiksi monitulkintaisen sananmuodon tai polyseemisen lekseemin erilaisista mahdollisista tulkinnoista kussakin tilanteessa aktuaalistuu. (Laalo 1990, 95–104.)

Matti Larjavaaran (2007, 109–110) mukaan lausekonteksti ja koko diskurssi (tarkoittaen lähinnä aihepiirejä) toimivat kehyksenä sille, mikä vaihtoehtoisista merkityksistä aktiivistuu. Konteksti ja kontekstista näkyvä yleisen tason diskurssikehys disambiguoii eli yksiselitteistää sanan ikään kuin jo etukäteen sillä tavalla, että minkäänlaista valikoivaa tulkintaa ei sanan prosessoinnissa enää edes tarvita. Tietyissä kehyksessä sana esiintyy vain yhdessä tietyissä merkityksessä eli sillä on vain yksi merkitys suhteessa kehykseen, joten sana on aina kontekstissaan yksimerkityksinen. Tällöin merkityksen valinta on siis tavallaan siirtynyt merkkitasolta diskurssi- ja kehystasolle. Larjavaara huomauttaa, että lauseyhteyttä on mahdollista pitää eräänlaisena mikrokehyksenä, joka on jatkuvassa vuorovaikutuksessa laajemman kehyksen kanssa. Mikrokehys ja laajempi kehys voivat yhdessä yksiselitteistää monimerkityksisen sanan, tai lausekehys (tai jopa vain lausekehys) tekee sen yksin.

Eve Mikone muotoilee artikkelissaan (2000, 20–21) psykolingvistisen hypoteesin, että jos sanaliitto on sellainen, jolla on sekä idiomaattinen että kirjaimellinen tulkintamahdollisuus, on kontekstittomassa tilanteessa idiomaattinen tulkinta ensisijainen, sillä ilmauksen huomaaminen vapaaksi sanayhdistelmäksi vaatii kontekstin (esimerkiksi *tiskin alta* 'ostaa epävirallisesti, tuttavuutta hyväksi käyttäen' vs.

kirjaimellinen merkitys 'tiskin alta'). Idiomien ajatellaan olevan kielellisinä merkkeinä symboleja. Idiomit ovat siten rinnastettavissa kielen muihin symbolimerkkeihin eli tavalliseen sanastoon, eikä niiden ymmärtämiseksi tarvita kontekstia. Mikone perustelee väitettään lisäksi sillä, että vaikka kielen lekseemejä voikin yhdistellä lukemattomiksi erilaisiksi ilmauksiksi, kielenkäyttäjän sanastotietoon kuuluvat sanayhdistelmistä vain rajallinen määrä idiomeja.

2.7.5 Ennestään tuntemattomien idiomien merkityksen päättelyminen

Kaikkien idiomien merkityksen voi halutessaan ymmärtää myös kirjaimellisesti. Se, että kielenpuhuja tavoittaa kaikki idiomien (vertauskuvalliset) merkitykset, ei ole itsestään selvää. Christina Cacciari (1993, 40–41) on listannut eri tapoja, joiden avulla voi päätellä ennestään tuntemattoman idiomien merkityksen.

- 1) Etsi idiomi, joka on jossain määrin samantapainen. Vertaa idiomeja keskenään ja pohdi, onko mahdollista tulkita idiomien rakennetta tai jotakin osaa toisen idiomien avulla.
- 2) Tulkitse idiomikonstruktion yksi konstituentti kirjaimellisesti ja yritä muiden saman semanttisen kentän sanojen avulla päätellä idiomien merkitys.
- 3) Tarkastele idiomissa kuvattavan tilanteen mahdollista syy–seuraus-suhdetta, ja päätele, onko idiomien merkitys tilanteen syy vai seuraus.
- 4) Pohdi idiomien sanojen semantiikkaa, ja yritä johtaa idiomien mahdollinen vertauskuvallinen merkitys joko yksittäisten sanojen merkitysten tai koko sanaketjun merkityksen kautta.
- 5) Pyri luomaan mielikuva tilanteesta, jota kuvataan.

Cacciari (1993, 41–42) todistaa pilottitutkimuksensa avulla, että idiomien ymmärtäminen ei ole rajoittunut ainoastaan valmiiden merkitysten mieleenpalauttamiseen vaan (tuntemattomia) idiomeja voidaan yrittää tulkita myös osiensa ja rakenteidensa perusteella. Cacciarin (1993, 6) mukaan idiomien merkitys hahmotetaan yhdistämisen kautta. Kun tulkitsija havaitsee kuulemassaan tai lukemassaan idiomien, käynnistyy tulkitsijan aivoissa välittömästi sekä suora

tulkintaprosessi että komponenttianalyysi. Cacciari olettaa, että kielellinen prosessointi vie enemmän aikaa kuin suora tulkinta. Suoran tulkinnan avulla idiomien merkitys voidaan hakea suoraan muistista ilman täydellistä kielellistä prosessointia, jolloin komponenttianalyysi voi jäädä kesken.

Mäntylä huomauttaa artikkelissaan (2006, 155), että meillä on omassa äidinkielessämmekin meille tuntemattomia ilmauksia, mikä saattaa erilaisten tulkintamahdollisuuksien myötä johtaa väärinymmärryksiin. Kuvaannollista maailmaamme hämmentävänä seikkana vaikuttaa myös se, että samasta ilmauksesta voi olla erilaisia versioita (esimerkiksi *mennä kaaliin/jakeluun* 'ymmärtää'). Uuden idiomiversion hahmottaminen samaa tarkoittavaksi ilmaisuksi saattaa osoittautua vaikeaksi, jos on tottunut kuulemaan ja käyttämään vain jotain yhtä tuttua versiota. Idiomien merkityksen ymmärtämisprosessi riippuu siis niin idiomien tuttuudesta, idiomien läpinäkyvyydestä, käyttötilanteesta kuin kontekstistakin. Ennen kaikkea on huomioitava se, että idiomien merkityksen hahmottaminen on aina subjektiivista.

2.8 Idiomien luokittelu

Idiomeja on arvioitu olevan suomen kielessä jopa kymmeniätuhansia, vaikka ne tekstifrekvenssiltään ovatkin suhteellisen harvinaisia (Nenonen 2002, 129). Runsaslukuisuuden takia on idiomeja perusteltua pyrkiä luokittelemaan. Luokittelutapoja on ollut monia, mutta luokittelu on ymmärrettävästi ollut hankalaa, kun itse käsitteenkään määrittely ei ole ollut yksiselitteistä. Kun on päästy yksimielisyyteen siitä, minkälaiset ilmaukset luokitellaan idiomeiksi, on mahdollista yrittää kategorisoida ilmauksia ominaisuuksiensa perusteella omiin alaluokkiinsa.

2.8.1 Verbilliset idiomit ja verbittömät idiomit

Wolfgang Fleischer on jaotellut idiomit lausekkeiden syntaktisen rakenteen perusteella kiinteisiin verbifraaseihin (eine festgeprägten prädikativen Konstruktion), verbittömiin sanaryhmiin (eine nicht-prädikativen Wortverbindung) ja kokonaisiin lauseisiin ja virkkeisiin (ein festgeprägten Satz). Ensimmäiseen ryhmään suomen idiomeista

kuuluisivat esimerkiksi idiomit kuten *heittää herjaa*, *potkaista tyhjää* ja *leikkiä tulella*, toiseen ryhmään idiomit kuten *sormi suussa*, *ehjin nahoin*, *karhun voimat* ja *pitkin hampain* ja kolmanteen ryhmään idiomit kuten *jollakulla on kana kynittävänä jonkun kanssa*. (Fleischer 1982, 34–35; suomennokset ja esimerkit Ingo 2000, 33.) Nenonen (2002, 55) on väitöskirjassaan soveltanut edelleen Fleischerin teoriaa. Hän jakaa idiomit Fleischerin esimerkin mukaisesti verbillisiin lausekeidiomeihin, verbittömiin lausekeidiomeihin ja muihin idiomeihin. Lausekkeella Nenonen tarkoittaa tässä yhteydessä verbi- tai nominilauseketta, joka voi esiintyä joko lauseen osana (*Meidän käskettiin lähteä lätkimään.*) tai toisinaan itsenäisenä lauseenakin (*Lähde lätkimään!*).

Kun lausekeidiomissa on yhtenä komponenttina finiitti-, infiniitti- tai partisiippimuotoinen verbi, kutsuu Nenonen sitä Fleischeria mukaillen verbilliseksi lausekeidiomiksi (*heittää huulta*). Nenonen huomauttaa, että suomen kielessä verbilausekeidiomit koostuvat tyypillisesti finiittiverbistä ja komplementtina olevasta taivutetusta nominista. Suomessa on kuitenkin myös subjektin ja verbin yhdistelmästä muodostuvia idiomeja (*nakki napsahtaa*), joten ei ole tarkoituksenmukaista puhua erikseen verbilausekeidiomeista vaan yleisesti verbillisistä idiomeista. Samoin yksisanaisen verbin tapaan käyttäytyvät idiomit (*potkaista tyhjää*), mukaan lukien fraasiverbit (*lyödä laimin*), on johdonmukaista laskea mukaan tähän ryhmään. (Nenonen 2002, 55.)

Toisen pääluokan muodostavat verbittömät lausekeidiomit. Niitä ovat pääasiassa nominilausekkeen muotoiset idiomit (*pilvin pimein*), mutta myös esimerkiksi pelkästään kieliopillisista sanoista muodostuvat idiomit (*yli kaiken*) sekä nominilausekkeina toimivat leksikaalistuneet partisiippi- ja infiniitivi-ilmaukset, kuten nimittelyt. Verbittömät idiomit voivat esiintyä lauseen subjektina ja verbin määritteenä, kuin myös objektin, adverbiaalin tai predikatiivin asemassa. (Nenonen 2002, 52.)

Kolmantena ryhmänä on eräänlainen ”roskakori”, johon kaikki muut kuin edellä mainitut idiomityypit on sijoitettu. Muihin idiomeihin sisältyy muiden muassa lausemaisia idiomeja, kuten sananlaskujen muunnoksia (*ei ole miestä kenkiin katsominen*), erilaisia idiomien rajatapauksia, kuten konventionaalistuneita vertauksia (*katsoo kuin halpaa makkaraa*) ja kivettyneitä rakenteita (*pakko mikä pakko*). Muihin idiomeihin on sijoitettu myös tehostavia lauserakenteita (*juosta pää kolmantena*

jalkana), nimittelyjä ja luonnehdintoja, parenteesifraaseja (*koira vieköön*) ja huudahduksia (*Häntä pystyyn!*). (Nenonen 2002, 52.)

Fleischer jakaa idiomit myös idiomaattisuuden mukaan täysidiomaattisiin ja osaidiomaattisiin ilmaisuihin. Jos idiomien kaikki keskeiset osat ovat idiomaattisessa käytössä, kutsuu Fleischer ilmausta täysidiomaattiseksi (esimerkiksi *siinä on koira haudattuna*). Jos jokin ilmaisun osa puolestaan esiintyy normaalissa merkityksessään, on kyse osaidiomaattisesta ilmaisusta (esimerkiksi *kanan muisti*). (Fleischer 1982, 38–41.)

2.8.2 Lekseemiset ja semeemiset idiomit

Adam Makkai jakaa englannin kielen idiomit kahteen pääluokkaan: lekseemisiin ja semeemisiin idiomeihin. Lekseemiset idiomit ovat idiomeja, jotka rinnastuvat syntaktisilta ominaisuuksiltaan tiettyä sanaluokkaa edustaviin lekseemeihin, kuten kiteytynyt sanaliitto *hot dog* ('nakkisämpylä', kirjaimellinen merkitys 'kuuma koira') rinnastuu substantiiveihin.

Semeemiset idiomit puolestaan ovat idiomeja, joita ei ole mahdollista sijoittaa syntaktisten ominaisuuksiensa perusteella johonkin tiettyyn sanaluokkaan. Esimerkiksi idiomi *Don't count your chickens before they're hatched*. ('älä hätäile', kirjaimellinen merkitys 'Älä laske kanojasi ennen kuin ne ovat kuoriutuneet.') olisi luokiteltava semeemiseksi idiomiksi. Vastaava suomenkielinen idiomi olisi sananlaskumainen ilmaus *Älä nuolaise ennen kuin tipahtaa*. Osa idiomeista jää näiden kahden ääripään väliin, kuten idiomi *kick the bucket* ('kuolla', kirjaimellinen merkitys 'potkaista ämpäriä'). (Makkai 1972, 120–130.)

Makkain luokittelun suuntaisesti Häkkinen ehdottaa artikkelissaan, että voitaisiin puhua erikseen semanttisista (*ottaa onkeensa*) idiomeista, kun ilmaus on poikkeuksellinen merkityksensä puolesta, ja rakenteellisista idiomeista (*syödä suihin*), kun ilmaus on rakenteeltaan norminvastainen. Rakenteellisiksi idiomeiksi laskettaisiin myös sellaiset kiteytymät, kuten *saada/antaa anteeksi*, jotka sisältävät vain tietyissä yhteyksissä esiintyviä rakenneosia. Tällaisen idiomien merkityksen ei voi sanoa poikkeavan osiensa merkityksen summasta, sillä sen osia ei itsenäisesti käytetä muissa yhteyksissä. Kun

ilmaus on poikkeuksellinen sekä muotonsa että merkityksensä puolesta (*päästä pätkähästä*), voitaisiin käyttää nimitystä semanttis-rakenteellinen idiomi. (Häkkinen 2000, 12–13.)

2.8.3 Puhtaat idiomit, puoli-idiomit ja kirjaimelliset idiomit

Chitra Fernando (1996, 30–37) jakaa idiomit kolmeen ryhmään. Ensimmäisestä ryhmästä Fernando käyttää nimitystä *pure idioms* eli puhtaat idiomit. Puhtaat idiomit ovat idiomeja, joiden osien merkitys on täysin yhteensulautunut eli ne eivät ole leksikaalisesti motivoituneita. Puhtaiden idiomien komponentteja ei ole mahdollista vaihtaa toisiin lekseemeihin eikä niiden sanajärjestystä saa rikkoa. Tällaisia idiomeja ovat esimerkiksi *get/have cold feet* ('jänistää, olla peloissaan', kirjaimellinen merkitys 'saada/olla kylmät jalat') ja *red herring* ('harhautus, hämäys', kirjaimellinen merkitys 'savusilli').

Toisesta ryhmästä Fernando käyttää nimitystä *semi-idioms* eli puoli-idiomit. Puoli-idiomit ovat kiinteitä ja vakiintuneita ilmaisuja, jotka ovat leksikaalisesti motivoituneita. Tällaisten idiomien komponentit muodostavat jakamattoman semanttisen kokonaisuuden, mutta synkronisesti tarkasteltuna niiden merkitys on kuitenkin johdettavissa yksittäisten leksikaalisten yksiköiden merkityksistä. Puoli-idiomien osat on mahdollista vaihtaa toisiin lekseemeihin tai osien väliin on mahdollista lisätä toisia sanoja. Tällaisia idiomeja ovat esimerkiksi *rain cats and dogs* ('sataa kaatamalla', kirjaimellinen merkitys 'sataa kissoja ja koiria') ja *smell a rat* ('haistaa palaneen käryä', kirjaimellinen merkitys 'haistaa rotta').

Kolmannen ryhmän muodostavat kirjaimelliset idiomit (*literal idioms*). Kirjaimelliset idiomit ovat idiomaattisia sanaliittoja, joiden komponenttien itsenäinen merkitys on huomattavampi kuin puoli-idiomeissa. Tällaisten idiomien merkitys on siis analyttisesti helpommin johdettavissa, esimerkiksi *on foot* ('kävelen, jalan', kirjaimellinen merkitys 'jalalla, jalan päällä') ja *(have) a merry Christmas* ('hyvää joulua').

Fernando on jakanut kaikki kolme pääryhmää edelleen alaryhmiin, jotka poikkeavat toisistaan leksikaalisen motivaation asteen ja ilmaisujen rakenteen tiiviiden puolesta.

Fernando huomauttaa, että idiomit syntyvät, kun tietyt kollokaatiot vakiintuvat ajan saatossa kielellisiksi yksiköiksi, minkä jälkeen ne alkavat toimia kielisysteemissä yksittäisten sanojen tavoin. Komposiittisuuden aste kuitenkin vaihtelee, ja jotkut idiomit ovat kiinteämpiä kuin toiset. Fernando korostaakin tutkimuksessaan ilmaisujen asteittaisuutta moneen otteeseen – on vaikea vetää tiukkaa rajaa eri ryhmien välille. (Fernando 1996, 54.)

Mainittakoon vielä, että Eeva Lähdemäki (2000, 86) puolestaan ehdottaa puhtaiden idiomien pariin termiä kvasi-idioimi eli näennäisidioimi. Kvasi-idiomilla hän tarkoittaa idiomeja, joiden merkityksen voi ymmärtää idiomien näennäisestä opaakkisuudesta huolimatta. Kvasi-idioimi kattaa siten sekä niin sanotut puoli-idiomit että kirjaimelliset idiomit. Puhtaan idiomien Lähdemäki määrittelee yhdyssanaksi²⁷, sanapariksi tai sanaryhmäksi, jonka merkitys on konventionaalistunut ja jota ei voi ymmärtää sen osien merkityksen perusteella. Puhdasta idiomia ei voi koskaan tulkita konkreettisesti, sillä se johtaisi aina virheelliseen tulkintaan. Puhtaan idiomien tilalla voi aina käyttää jotain toista samaa merkitsevää ilmausta, joka on tulkittavissa konkreettisesti.

2.8.4 Opaakit, läpinäkyvät ja näennäismetaforiset idiomit

Sam Glucksbergin (1993, 16–18) mukaan idiomit voidaan jakaa ainakin kolmeen eri luokkaan sen perusteella, miten niiden merkitys on ymmärrettävissä. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat idiomit, jotka ovat merkitykseltään kompositionaalisia ja opaakkeja. Tällaisten idiomien merkityksen ja sen komponenttien suhde ei ole ilmeinen, mutta idiomien osien itsenäiset merkitykset voivat rajoittaa ilmauksen käyttöä ja tulkintaa. Esimerkiksi englannin kielen idioimi *kick the bucket* on merkitykseltään kompositionaalinen ja opaakki, sillä sen verbi *to kick* rajoittaa ilmauksen produktiivisuutta ja diskurssia.

Toisen idiomiryhmän muodostavat idiomit, jotka ovat sekä kompositionaalisia että transparenteja eli läpinäkyviä. Tällaisten idiomien merkitys on tyypillisesti johdettavissa sen yksittäisten sanojen metaforisten vastaavuuksien kautta. Esimerkiksi englannin kielen idiomien *break the ice* verbi *to break* vastaa metaforisesti mielentilan tai tunnetilan muutosta ja nominilauseke *ice* vastaa sosiaalisen tilanteen jäykkyyttä.

---

²⁷ Yhdyssanojen laskeminen idiomeiksi on kuitenkin ongelmallista, kuten luvussa 2.3 on todettu.

Tällaisten idiomien yksittäiset sanat ovat siis saaneet itsenäisiä idiomaattisia merkityksiä. (Glucksberg 1993, 17.)

Glucksbergin kolmannen idiomiryhmän muodostavat kvasi-metaforiset eli näennäismetaforiset idiomit. Näennäismetaforisten idiomien kirjaimellinen merkitys on tapausesimerkki ilmauksen idiomaattisesta merkityksestä. Esimerkiksi englannin kielen idiomi *giving up the ship* on kirjaimelliselta merkitykseltään tietynlainen antautumistilanne, mutta voi samalla kuitenkin idiomaattisesti viitata mihin tahansa muuhunkin antautumistilanteeseen. Kvasimetaforiset idiomit siis paljastavat idiomaattisen merkityksensä vihjaavan sisällön kautta. (Glucksberg 1993, 18.)

Merkityksen läpinäkyvyyden perusteella idiomit on luokitellut myös Cristina Cacciari (1993, 39). Cacciarin mukaan idiomit voi sijoittaa jatkumolle täysin opaakeista täysin transparentteihin ilmaisiin: (1) täysin opaakit idiomit; (2) retrospektiivisesti läpinäkyvät idiomit eli idiomit, jotka muuttuvat läpinäkyviksi, kunhan pääsee selville niiden merkityksestä ja alkuperästä; (3) suoraan läpinäkyvät idiomit eli idiomit, joiden osien merkitykset johtavat analogisen tai metaforisen tulkinnan kautta koko ilmaisun merkityksen hahmottamiseen; (4) kuvaannollisesti läpinäkyvät idiomit eli idiomit, jotka on muodostettu toisista idiomeista tai osista, jotka esiintyvät toisissa idiomeissa tai metaforisissa ilmauksissa.

2.9 Idiomien funktio

Idiomeja on ajateltu esiintyvän lähes kaikissa, ellei jopa kaikissa, maailman kielissä. Idiomeja voidaan pitää ainakin lähes universaalina kielenilmiönä. Herää kysymys, miksi idiomeja on ylipäänsä olemassa ja miksi niitä käytetään niin yleisesti. Kun idiomeja tutkitaan kielenilmiönä, on pohdittava, miksi ja millaisissa tilanteissa idiomeja tyypillisesti käytetään. Loogisesti ajatellen idiomien alkuperä on täysi mysteeri. Jos idiomien ajatellaan olevan kielen ”omituisuuksia” ja jonkinlaisia erityistapauksia, on pidettävä outona, että sellaisia ilmauksia kuitenkin esiintyy jokapäiväisessä spontaanissa puheessa. Erityisesti ulkomaalaistaustaisen kielenkäyttäjän kanssa keskustellessa on helppo huomata, kuinka usein puheessa käytetään idiomaattisia ilmauksia sisältäviä repliikkejä, sillä ei-äidinkieliä kielenkäyttäjälle idiomien ymmärtäminen ja tulkitseminen on niiden epätyypillisen kuvakielisyyden vuoksi huomattavasti

vaikeampaa kuin äidinkieliselle kielenkäyttäjälle, ja he myös vaativat idiomeille kirjaimellisia selityksiä. Äidinkieliselle kielenpuhujalle idiomien selittäminen ilman toisia idiomeja osoittautuu toisinaan kuitenkin hyvin haasteelliseksi, sillä idiomit ovat levinneet kaikkialle kielenkäyttöön. (Johnson-Laird 1993, viii-ix.)

Puhujalla on aina mahdollisuus valita suoran ja epäsuoran strategian välillä. Penelope Brown ja Stephen C. Levinson (1992 [1987], 60, 68–71) ovat tutkineet kielenkäytön universaaleja ja erityisesti kohteliaisuutta. Heidän mukaansa puhumisen strategiana voi olla suorasukainen hyvittelemätön puhe, lievittelevä ja palkitsevaa palautetta antava positiivinen kohteliaisuus, vastaanottajaa kunnoittava ja hänen toiminnanvapautensa rajoittamista välttelevä negatiivinen kohteliaisuus, asian esittäminen epäsuorasti ja peitellysti tai täydellinen vaikeneminen kasvoja uhkaavissa tilanteissa.

Idiomit ovat usein eräänlaisia kuvakielisiä *kiertoilmauksia*. Markku Varis (1998) käsittelee väitöskirjassaan hyvin kattavasti kiertoilmauksien muotoa ja intentiota nykysuomessa. Varis (1998, 156–157) kertoo kiertoilmausten käytön juurten juontuvan esihistoriallisesta pyyntikulttuurista ja sanamagiasta, jossa erityisillä tabuilla, kielletyillä asioilla ja toiminnoilla, on ollut suuri merkitys. Pelottavien tai arkaluontoisten asioiden nimiä ei ole saanut sanoa ääneen, mutta kun asioista on kuitenkin pitänyt pystyä keskustelemaan, on varsinaisten nimitysten välttelyä varten kehitetty erityisiä kiertoilmauksia, usein kaunistelevia *eufemismeja* (esim. Itkonen 1966, 371). Vanhojen tabujen alkuperää ei tunneta, eikä niitä ole perusteltu millään tavalla. Tabut ovat itsestään selviä niille, joita ne koskettavat jollain tavalla, ulkopuoliset puolestaan eivät välttämättä pysty niitä helposti käsittämään. (Hämäläinen 1996, 28; Varis 1998, 156–157.)

Markku Varis (1998, 183) huomauttaa, että kielletystä asiasta, tabusta, puhumisen välttelemisen lisäksi kiertoilmausten käyttöä lisäävät kohteliaisuuspyrkimykset ja kuuntelijan tunteiden kunnioittaminen. Ihmisellä on elämässään jatkuvasti monenlaisia syitä puhua asioista hieman kierrellen. Vaikka suorapuheisuus monessa tilanteessa olisikin suotavaa, aina ei ole kannattavaa nimittää toista vaikkapa petturiksi. Väärillä sanavalinnoilla saattaa loukata keskustelukumppanin tunteita, ja nykyään sanoistaan voi joutua herkästi vastuuseen, pahimmassa tapauksessa saada jopa syytteen kunnianloukkauksesta. Yleisten kohteliaisuuskäytäntöjen mukaista on käyttää kunnioittavia, soveliaita, suvaitsevaisia ja jopa kaunistelevia ilmauksia epämiellyttävistä

asioista puhuttaessa. Variksen mukaan kiertelyssä on kyse kasvojen suojelusta²⁸ ja ihmisen itsemääräämisoikeuden säilyttämisestä ja viime kädessä pyrkimyksestä saavuttaa kielen avulla hyötyä. Matti Larjavaara (2007, 275) nostaa teoksessaan esille *implikatuurin* käsitteen. Implikaattori on ilmauksen sellainen merkitys, jonka puhuja haluaa viestiä, mutta jota hän ei tahdo jostain syystä ilmaista eksplisiittisesti. Implikaattorit eivät ole kiistatta luettavissa puhujan lausumasta, joten puhujaa ei voida viedä tällaisista kuulijan päätelmistä vastuuseen samalla tavalla kuin esimerkiksi koko lausuman representatiivisesta merkityksestä. Kiertelevien idiomien funktiona on siis myös mahdollistaa tällaisten implikaattorien sisällyttäminen puhekieliseen viestintään.

Kiertoilmaisujen lingvistisen analyysin kannalta on hyvä huomata, että kielenpuhujat ei aina tiedosta itse käyttävänsä kiertelyä jonkin tietyn puheenaiheen yhteydessä. Jennifer Coates (1996, 277–279) osoittaa tutkimuksessaan, että henkilö saattaa aluksi ilmoittaa olevansa valmis puhumaan aiheesta kuin aiheesta, mutta keskustelun edetessä vaikeneekin tietyistä itselleen arkaluontoisista tai kiusallisista asioista. Coatesin mukaan tällaisia aiheita naisryhmässä ovat erityisesti toisten naisten ulkonäköön ja muihin fyysisiin ominaisuuksiin liittyvät piirteet. Keskusteluanalyysitutkimuksessaan Coates havaitsi, että tabun rikkominen ilmenee viestinnällisesti naurahduksina, ironisina kysymyksinä ja sopivuusrajoja rikkovan henkilön vaikenemisena. Keskustelu ei välttämättä lopu kokonaan tabun rikkomisen myötä, vaan ryhmässä on mahdollista siirtyä uuteen aiheeseen, joka saattaa olla todellisuudessa jopa aiempaa arkaluontoisempi aihe, mutta taburajan rikkouduttua se ei keskustelijoista tunnukaan enää niin kiusalliselta. Tabun rikkominen voi siis parhaimmassa tapauksessa jopa rikastuttaa keskustelua.

Philip Nicholas Johnson-Lairdin mukaan kielenpuhujat keksivät uusia sanoja ja ilmauksia hauskuuttaakseen, hämmästyttääkseen ja haastaakseen kuulijoita sekä vain pakottaakseen muut vuorovaikutustilanteen osanottajat kuuntelemaan sanomaansa. Kielenpuhujat keksivät jatkuvasti keinoja ilmaista uudella tavalla vanhoja ilmauksia silkasta keksimisen ilosta. Muuttuva maailma luo jatkuvasti uusia mahdollisuuksia luovaan kielenkäyttöön. Idiomien luominen heijastaa myös uusia maailmankäsityksiä ja uusia tapoja, joilla yksilöt muodostavat mielikuvia maailmasta, ja uusia keinoja, joilla

---

²⁸ Kasvojen suojelulla tarkoitetaan ihmisen halua säilyttää itsestään myönteinen julkinen imago sosiaalisissa tilanteissa erilaisten kielellisten strategioiden avulla (ks. Erving Goffman 1971, 10–20).

ilmaista niiden sisältö mahdollisimman vivahteikkaasti ja kiinnostavasti. (Johnson-Laird 1993, ix.)

Johnson-Lairdin mukaan emme kaikki kykene keksimään uusia idiomeja, mutta suurin osa meistä lainaa tai varastaa puheeseensa muiden luomia idiomeja. Kielenkäyttömme onkin täynnä monenlaisia kierrätettyjä idiomeja, kuolleita metaforia ja ummehtuneita vertauksia. Kielenpuhujat kuitenkin käyttävät näitä kliseitä sen enempää ajattelematta ja kuulijat ymmärtävät ilmaukset yhtä vaivattomasti. Ihmisen kyky ymmärtää idiomeja onkin yhtä automaattista kuin kirjallistenkin ilmausten ymmärtäminen, ja idiomit ovat juuri helppoutensa vuoksi kielelle tärkeä ilmiö. Ihminen on kykenevä puhumaan käyttäen kielessään erilaisia arvoituksia tiedotomattaan niiden erityistä luonnetta; juuri tällaisia erityisiä arvoituksia kutsutaan idiomeiksi. (Johnson-Laird 1993, ix.) Johnson-Laird huomauttaa, että idiomit eivät ole loogisia eikä niitä voi matemaattisesti analysoida. Luonnollinen kieli on täynnä tällaisia epäloogisia ja salaperäisiä ilmiöitä. Idiomit ovatkin yksi merkittävä erontekijä luonnollisten kielten ja loogisesti luotujen keinotekoisien kielten (esimerkiksi esperanto) välillä. (Johnson-Laird 1993, ix.)

Idiomit kuuluvat kunkin kielen kaikkein omaperäisimpään ja aidoimpaan kielenkäyttöön. Ne edustavat kielen värikkäintä, puhuttelevinta ja ilmaisuvoimaisinta sanastoa. Esimerkiksi kaunokirjallisuudessa idiomeja käytetään monesti jonkin henkilöhahmon idiolektia luonnehtivana piirteenä tai ylipäänsä kieltä elävöittäväenä tyylikeinona. Puhekielellisinä ilmiöinä idiomit ovat oletettavasti kaikkein yleisimpiä. (Ingo 1990, 246; 2000, 44.) Idiomeja käytetään kaunokirjallisuuden ja puhekielisten tilanteiden lisäksi kuitenkin myös esimerkiksi sanomalehdissä. Tilanteiden välillä voi siis olla suuriakin eroja ja tyyllillisesti voi myös idiomien välillä tehdä valintoja kuhunkin tilanteeseen sopivasta ilmaisusta.

Matti Kuusi on teoksessaan pohtinut sananparren funktiota. Määritelmä pätee suurilta osin myös niihin ilmaisuihin, joista nykyisin käytetään nimitystä idiomi. Kuusen mukaan sananparsille on luonteenomaista se, että jokainen sananparsi toimii puhujan, keskustelijan tai kirjoittajan välineenä. Sananparsi on jokin repliikiksi tai repliikin ainekseksi sopiva kahden tai useamman sanan kiteymä. (Kuusi 1954, 115.) Sananparsia kuten idiomejakin käytetään siis tyypillisesti osana keskustelua kommentoidessa jotakin asiaintilaa suorasanaista ilmaisua värikkäämmiin. Kun haluaa sanoa, että joku ajoi töihin nopeasti, voi asian ilmaista käyttämällä *nopeasti*-sanon tilalla vaikkapa idiomiä *hippulat*

vinkuen. Kuvakielisinä ilmaisuina idiomit tekevät keskustelusta kevyempää, hauskempaa ja rennompaa. Idiomien huumorifunktiota käsitellään tutkimuksen seuraavassa luvussa.

3 Huumoritutkimus

Huumorintutkimusta ei ole tehty kielitieteessä kovin kattavasti. Huumoria on tutkittu enemmän filosofian, estetiikan, sosiologian ja psykologian tieteenaloilla. Suomessa huumorintutkimus on kuulunut lähinnä folkloristiikkaan, joista mainitsemisen arvoisia tutkimuksia ovat tehneet muassa Matti Kuusi ja Seppo Knuuttila. Kielitieteellinen huumorintutkimus on keskittynyt useimmiten valmiiksi paketoitujen vitsien ja nimenomaan kirjallisen materiaalin tutkimukseen (esimerkiksi Raskin 1984). Spontaanin arkikeskustelun huumoria on tutkittu kovin vähän. Spontaanilla huumorilla tarkoitetaan tässä tilanteessa sellaista huumoria, joka kumpuaa suoraan vuorovaikutustilanteesta, ja joka on siten heikosti uudelleenkäytettävissä. (Haakana 1996, 143–144.)

Huumori kuuluu olennaisesti ihmisten jokapäiväiseen elämään. Viimeistään tutkimusta tehdessäni huomasin, että tutkimusaineistonani olevat idiomit koetaan yleisesti hauskoiksi. Tavoitteekseni muotoutui ottaa selvää, mikä idiomista tekee hauskan. Jotta voidaan selvittää, mikä tietyistä idiomeista tekee hauskoja, on tarkasteltava huumoria, koomista, vitsejä ja sanaleikkejä yleisemmällä tasolla. On ensinnäkin pohdittava, mitä huumori on, missä tilanteissa ja muodoissa sitä on havaittavissa ja onko siitä havaittavissa jonkinlaisia universaaleja piirteitä. Idiomien hauskuuden ytimeen päästäkseni selvitin, miksi tietynlaiset lausahdukset koetaan hauskoiksi, ja miten hauska on kussakin yhteydessä paikannettavissa.

3.1 Huumori ja koominen

Huumori on jokaiselle tuttu käsite. Joku kuulee, lukee tai näkee jotakin hauskaa ja alkaa nauraa. On olemassa hauskoja tilanteita, hauskoja tarinoita ja hauskoja ajatuksia, joita ihmiset kokevat päivittäin. Siellä missä on ihmisiä, on myös komiikkaa ja huumoria. Nauru on useimmissa kulttuureissa ja tilanteissa hauskuuden osoitus. Komiikan tutkimuksesta tekee työlästä muun muassa se, että sitä on lähes kaikkialla. Historiallisesta aikakaudesta, ihmisen iästä, sukupuolesta, rodusta, kulttuurista, sosiaalisesta tai ekonomisesta statuksesta riippumatta ihmiset pystyvät pitämään asioita hauskoina ja nauramaan niille. Kaikki ihmiset eivät välttämättä pidä samoja asioita yhtä

hauskoina, jotkut asiat ovat hauskoja toisille hauskoja ja toisille tylsiä, jotkut vitsit hauskuuttavat vain tiettyjä yksilöitä. Joka tapauksessa kyky arvostaa huumoria ja nauttia siitä on maailmanlaajuinen ja kaikki ihmiset kattava, vaikka huumorin tyyli voikin vaihdella suuresti. Ainoastaan synnynnäisen huumorintajun perusteella ei kukaan voi ymmärtää kaikkia huumorin ja komiikan ilmenemisiä. Huumorin ja komiikan ymmärtäminen vaatii pitkää kokemusta, jopa koulutusta, ennakkoluulottomuutta, uteliaisuutta, lukeneisuutta, herkkyyttä ja pitkäjänteisyyttä, vivahteiden huomaamista ihmisten välisissä suhteissa ja suhteen muutosten näkemistä. Voi olla naurua ilman komiikkaa, komiikkaa ilman huumoria ja komiikkaa ilman naurua. Yksi näyttäisi kuitenkin olevan varmaa: huumoria ei voi olla ilman koomista. (Raskin 1984, 1–2; Kinnunen 1994, 9–11.)

Jokainen on huomannut, että ei tarvitse olla koomikko aiheuttaakseen ihmisissä vähintään hilpeyttä. Riittää, että sanoo sopivan lauseen tai sananparren oikeanlaisessa tilanteessa. Suurin osa hyvistä vitseistä ja kaskuista sekä komedioiden sisältämistä nokkeluuksista, ratkaisuksista, kepposista ja juonen käänteistä on joidenkin asioiden tai asiointilojen loogisen luonteen paljastamista. Niissä osoitetaan vastaanottajalle jotain, joka on jäänyt tältä huomaamatta. Tämä on usein komedioiden pyrkimys: ihminen yllätetään älykkäällä ratkaisulla. (Kinnunen 1994, 19–22.) Käytännön pilat johtaisivat monesti vihaan, pelkoon tai suruun, jos huumoria ei jälkikäteen paljastettaisi eksplisiittisesti sanomalla ”tämä on vitsi”. Kun vuorovaikutustilanteen halutaan jatkuvan sujuvasti, on huumorin humorius osoitettava jollakin tapaa, mikä tavallisesti tapahtuu vain implisiittisesti vihjaamalla jollakin tavalla vuorovaikutustilanteen toista osapuolta ilmaukseen sisällytetystä huumorista. Vitsi on siis ymmärrettävä vitsiksi, jotta sitä voitaisiin pitää hauskana. Vuorovaikutustilanteessa huumorin osoittimina voi esiintyä naurua, äänen muuntamista, tiettyjä liikkeitä, eleitä, ilmeitä ja hymyilyä. (Raskin 1984, 18; Mulkay 1988, 47; Haakana 1996, 147.)

Kinnusen mukaan yleisenä oletuksena on, että komiikassa on kyse inkongruenssista, yhteensoveltumattomuudesta, degradaatiosta eli arvonalennuksesta, toistosta, mekaanisen ja elävän yhteisilmenemästä tai karnevalisoinnista. Vaikka itse asia on selkeä ja mutkaton, koomiseen sisältyy aina arvoasetelma. Pilkkaaja pyrkii aina harmiin tai nöyryytykseen, vaikuttamaan kohteeseen jollain tavalla negatiivisesti. Koomikko tai humoristi puolestaan mutkistaa tilanteen osoittamalla koomisia tai naurettavia tapauksia ympäristöstään olemalla kuitenkin samalla positiivinen. Hän pyrkii nautittavaan

suoritukseen ja tuottamaan iloa kuulijalleen. Kuulijat vastavuoroisesti arvostavat niin koomikon tai humoristin taitoa, nokkeluutta kuin terävää havaintoakin. Koomisen arvoasetelman on oltava esteettisesti moitteeton osuakseen napakymppiin. Samalla koomikko tai humoristi asettuu alttiiksi esteettiselle arvostelulle esittäessään mitä tahansa koomista. Sosiaalistunut ihminen huomaa välittömästi, että häntä pidetään koomisena, että hänelle nauretaan tai häntä pilkataan – inkongruentit ominaisuudet huomataan paljon myöhemmin. Inkongruenssi ja degradaatio ovat objektiivisesti osoitettavissa, sen sijaan koomista ei ole koskaan näkyvissä. (Kinnunen 1994, 17–18, 67–69.)

Kinnunen esittää komiikan ja huumorin lähtökohdaksi kaksi toisistaan riippuvaista peruslausetta: ”mikään inhimillinen toiminta, teko, tapahtuma, prosessi tai ominaisuus ei sinänsä ole koominen (vaan neutraali), mutta kaikki ihmisen toiminnat ja ominaisuudet voidaan tehdä koomisiksi.” (Kinnunen 1994, 24.) Kaikella koomiseksi tekemisellä on formaalinen objekti, joka on normaali inhimillinen tapahtuma tai toiminta, jota tehdään tosissaan ja tulokseen pyrkien. Vain koominen ei voi olla koomisen formaalinen objekti, vaikkakin jossain määrin voidaan parodioida komedian tekemisen tapaa, matkia huonoa komediaa ja muunnella juonenkäänteitä. Kinnunen on havainnut, että mikään yleinen periaate ei ilmaise, mikä kussakin tapauksessa on koomista, ja millä tavalla ”huumorimies” on koominen tai humoristinen. (Kinnunen 1994, 27.)

Viktor Raskin kutsuu yksittäistä hauskaa stimulanttia *huumoriaktiksi*. Huumoriakti edellyttää aina jonkin asian tapahtumista sekä ihmisosanottajia. Joku sanoo jotakin, jokin tilanne kehittyy tai havaitaan eli yksinkertaisesti sanottuna jokin uusi ärsyke (stimulantti) esitetään ja siihen vastataan humoristisesti. Jokainen huumoriakti tapahtuu jossain tietyissä tilanteissa, mikä on yksi huumoriaktin tärkeimmistä tekijöistä. Jokainen tilanne puolestaan on aina jonkin tietyn kulttuurin ja yhteisön ympäröimä. Jotta voisi olla sanallista huumoria, huumoriaktissa on oltava osallisena ihmisiä sekä puhujan että kuulijan asemassa. Puhuja voi vaihtoehtoisesti olla myös esimerkiksi kirjailija, radio, televisio tai mikä tahansa puhujankorvike. Kuulijakin voi tilanteesta riippuen olla esimerkiksi lukija, radioyleisö tai televisionkatsoja. Yksittäinen ihminen voi myös pitää jotain yksittäistä asiaa tai tapahtumaa ympäristössään hauskana, jolloin vain huumoriaktin vastaanottaja on ainoana ihmisosanottajana. Nimenomaan vastaanottaja

tekee huumoriaktista huumoriaktin, sillä se on juuri hän, joka nauraa. (Raskin 1984, 4–5.)

3.2 Vitsit ja kielellä leikittely

Seppo Knuutilan (1992, 130–132) mukaan vitsi voi olla ”yhtä hyvin sananparsia, arvoitus, runo, sanaleikki jne.”. Kuten aiemmin jo todettiin, *sananparsia*-termi kattaa sekä sananlaskut että puheenparret, joihin siis myös tässä tutkimuksessa tarkasteltavina olevat idiomit kuuluvat. Samalla Knuutila rajaa kaskut vitsiä pidemmiksi kertomuksiksi. Hänen mukaansa vitsit ja kaskut ovat komiikan kognitiivisia muotoja. Ne ovat ilmaisuja, joiden avulla ihmiset tulkitsevat eri näkökulmista mahdollisen ja mahdottoman, sopivan ja sopimattoman sekä normien ja niiden vaihdunnan suhteita. Verbaalisen vitsin ilmaisutekniikkaan kuuluukin olennaisena osana lakonisuus, olennaisimpaan tietoon rajoittuminen. Niukimmillaan vitsi rakentuu vain kahdesta osasta: johdannosta ja kärjestä. Vitsin kärkeen tiivistyy se idea, joka vetoaa lukijan tai kuulijan oivalluskykyyn. Knuutilan mukaan vitsitekniikan tavanomaisin keino on yhdistellä yhteenkuulumattomia käsitteitä, asioita, olioita, kieliä ja merkkejä. Vitsinkerronnan tempo on nopeata ja sukkelaa ja se on usein nimenomaan muun kerronnan seassa esiintyvää sanailua. On kuitenkin huomattava, että vitsejä voi esittää myös teoin, kuvin, ilmein ja elein. Yllätyksellisyyteen perustuvat vitsit ovat kertakäyttöisiä, sillä vanhoista vitseistä jää puuttumaan vitsin kärjen yllätysmomentti. Knuutila korostaa myös sitä, että vitsit ovat osa folklorea ja vitseillä reagoidaankin hyvin pikaisesti ihmisten elinpiiriin ja maailman tapahtumiin.

3.2.1 Vitsien jaottelu

Myös erilaisia vitsejä on pyritty luokittelemaan ominaisuuksiensa mukaan omiin ryhmiinsä. Psykoanalyysin luoja ja kehittäjä Sigmund Freud (1983 [1905], 38) on luokitellut vitsitekniikat seuraavasti:

- 1) Tiivistäminen
  - a) sekasanoja muodostamalla

- b) muuntamisen avulla
- 2) Saman materiaalin käyttäminen
  - c) kokonaisuutena ja osissa
  - d) toisessa järjestyksessä
  - e) vähäisesti muunnettuna
  - f) sanojen täydessä merkityksessä ja ”tyhjänä”
- 3) Kaksimerkityksisyys
  - g) erisnimi ja esineen tai asian nimi
  - h) metaforinen ja konkreettinen merkitys
  - i) varsinainen kaksimerkityksisyys (sanaleikki)
  - j) kaksimielisyys
  - k) vihjaileva kaksimerkityksisyys

Lutz Röhrich (1977, 5) puolestaan on muodostanut vitseistä kahdeksan kategorian niiden keskeisten ominaispiirteiden perusteella. Röhrich on erityisesti pitänyt silmällä vitsin muotoa, rakennetta, sisältöä ja funktiota.

1. Vitsin päähenkilö (lääkärivitsit, eläinvitsit, Pikku-Kalle-vitsit)
2. Vitsin kertoja (esim. lapsi, aikuinen, nainen, mies)
3. Vitsin teema (esim. poliittinen, seksuaalinen)
4. Vitsin muoto, tekniikka ja rakenne (esim. sanaleikit, arvoitukset)
5. Vitsin tyyli (esim. julma, kuiva, inhottava)
6. Etniset tai alueelliset vitsit (esim. ruotsalaisvitsit, turkulaisvitsit, mustalaisvitsit)
7. Vitsin suuntaus (esim. aggressiivinen, säädytön, kirkonvastainen, harmiton)
8. Vitsin miljö (esim. koulu, kasarmi, vessa, hääyö, saari)

Neuvostoliittolainen kielitieteilijä Viktor Raskin (1985, 148–247) on jaotellut huumorintutkimuksen kolmeen päätyyppiin: funktionaalisiin teorioihin (functional theories), ärsyketeorioihin (stimulus theories) ja vastausteorioihin (response theories). Raskin jakaa tutkimuksessaan huumorin aiheiden mukaan kolmeen päätyyppiin: seksuaaliseen huumoriin, etniseen huumoriin ja poliittiseen huumoriin. Seksuaaliseen huumoriin hän laskee mukaan kaikki jollain tavalla seksiin viittaavat vitsit. Etnisen huumorin Raskin jakaa edelleen alalajeiksi: kielenvääristelyvitseihin, typeryyshivitseihin,

saituusvitseihin ja oveluusvitseihin. Näitä kaikkia tiettyjä ominaisuuksia korostavia etnisiä vitsejä on löydettävissä lähes kaikkien kansojen keskuudesta. Lisäksi on olemassa yksityiskohtaisemmin luokiteltavia etnisiä vitsejä maasta ja kansasta riippuen²⁹ ja edellä mainittujen vitsilajien sekoituksia. Mainittakoon vielä, että teoksensa loppusanoissa Raskin huomauttaa, ettei saanut sisällytettyä vitsijaotteluunsa esimerkiksi koululaisvitsejä, mustaa huumoria, vessahuumoria ja kuollut kissa -vitsejä. Raskin on siis itsekin huomannut kattavan vitsien jaottelun tekemisen olevan vaikeaa.

3.2.2 Kielellä leikkiminen

Erik Ahlmanin (1939, 185) mukaan sanaleikki edellyttää homonyymeja, äänteellisiä yhtäläisyyksiä tai erimerkityksisiä sanoja sovitettuina kieliopillisesti ja tavallaan loogisestikin moitteettomaan lauseyhteyteen. Vitsit ovat kiintesti yhteydessä sanaleikkeihin, sillä vitsi saattaa olla samanaikaisesti myös sanaleikki ja moni vitsi tukeutuu ulkoisilta piirteiltään juuri homonymiaan.

Riitta Eronen kirjoittaa Kielikellon (2/2004, 3) päätoimittajan palstallaan kielen mahdollisuuksista, erityisesti kielellä leikkimisen mahdollisuuksista. Kirjoituksen mukaan erilaiset kielileikit ovat niin eri aikakausien, ikäryhmien kuin kieltenkin yhdistävä tekijä. Jo puhumaan oppiva keksii sanojen monimerkityksisyyden ja kielivitsit. Eronen myös korostaa sanaleikkien ja -pelien kielenhuollollista hyötyä: kielellä leikkijän on tiedettävä, mikä on sanan perusmuoto, hänen on osattava oikeinkirjoitus ja hahmotettava sanojen tarkat merkitykset, unohtamatta suuren sanavaraston tärkeyttä. Eronen mukaan kielipelit voivat olla myös kätkeytyä. Yhteiskunnan eri ryhmissä voidaan esimerkiksi käyttää ironista puhetapaa tai omaa slangia tarkoituksena nostattaa ryhmähenkeä, tiivistää ryhmää entisestään ja samalla erottautua voimakkaammin muista yhteiskunnan jäsenistä: slangia osaamattomia voidaan siten pilkata heidän ymmärtämättään. Eronen huomauttaa, että huumoria ja kielen vivahteikkuutta käytetään viestinnän tukena niin mainoksissa kuin virallisenkin laitoksen tiedotuksessa. Salli Kankaanpään (2004, 20–22) mukaan kielen monimerkityksisyyttä onkin mahdollista hyödyntää tietoisesti. Sanaleikkien kaksitulkintainen sanoma auttaa viestin välittymisessä ja tarjoaa lukijalle oivaltamisen

---

²⁹ Tällaisiksi voisi luokitella esimerkiksi turkulaisvitsit.

iloa sen sijaan että se estäisi viestin ymmärtämistä. Sanaleikkejä käytettäessä on huomioitava että niiden on onnistuakseen vedottava myös lukijoiden huumorintajuun. Käyttämällä huumoria esimerkiksi virallisten tiedotteiden otsikoissa voi tehokkaalla tavalla kiinnittää lukijoiden huomion, mitä voidaan yleisesti myös pitää tiedotteiden perimmäisenä tarkoituksena.

Kielellä leikkiminen on kiinteästi sidoksissa myös sananlaskuihin ja puheenparsiin. Matti Punttilan (2004, 38) mukaan sananparret kuuluvat tyypillisesti kielen kiteytyneimpiin osiin. Niitä voidaan käyttää myös silloin, kun niiden yksittäisten osien merkitystä ei täysin ymmärretä. Sananparsia, mukaan lukien sananlaskuja, puheenparsia ja idiomeja, on kuitenkin muunneltu monin eri tavoin myös tietoisesti. Punttila mainitsee tällaisiksi nykyajan luoviksi vanhan kielenaineksen hyödyntäjiksi erityisesti teekkarit, jotka vappujulkaisuissaan tarjoavat lukijoilleen uussananlaskuja, esimerkiksi *joulu juhlista jaloin, pikkujouluista kontaten*. Kielen homonymian hyödyntäminen on siis olennaisessa roolissa, kun keksitään uusia vitsejä ja muita humoristisia kielenilmauksia.

3.3 Ironia huumorin muotona

Toini Rahtu (2004, 24–26) kirjoittaa artikkelissaan, että ironia on huumorin muodoista se, jolla ilmaistaan jotain kielteistä. Ironia on kätkeytyä ja monimielistä, joten sen tulkinta ei ole aina helppoa. Ironisoija voi olla olevinaan erityisen kohtelias, nöyrä ja huomaavainen, hän voi olla kehuvinään tai kiittävinään, hän voi esittää ilmiselvän asian epävarmasti tai kysyvästi siinä missä kuohuttavan ja pöyristyttävän asian kuin viileän ja yhdentekevän toteamuksen. Ironisoija voi jopa kätkeä ironian kohteen ja uhrin, kun hän on puhuvinaan naapurin vioista, vaikka haluaakin vain aviomiehensä huomaavan oman mielettömyytensä. Ironian käyttäjä voi jopa kätkeä oman osuutensa kritisoijana, kun esimerkiksi toimittaja siteeraa sellaisia henkilöitä, jotka ovat kritisoineet haastateltavana olevaa henkilöä ja siten kyseenalaistaa haastateltavan tekoja tai puheita.

Rahdun (2004, 24–26) mukaan ironialla kritisoidaan, ivataan, kyseenalaistetaan ja ollaan eri mieltä. Tästä johtuen useiden mielestä ironia tuntuukin kylmältä ja etäiseltä, hieman jopa ilkeältä puhetavalta. Rahtu huomauttaa, että kaikessa viestinnässämme

piilee monitulkintaisuuden mahdollisuus. Viestin vastaanottajan tulkinnassa on mukana se, mitä sanomme, mutta samalla myös se, miten hän tilanteen ja sanojan hahmottaa, millaisia muistoja ja kokemuksia hänessä herää ja millainen kielikyky ja ymmärrys hänellä ylipäättään on. Vaikka ironia onkin todisteena kielenkäyttäjän kielellisestä ilmaisutaidosta, niin sen piirtämä kuva käyttäjästään on monitulkintainen. Ironisoijan motiiveistakaan ei voi olla varma. Jos ironian avulla ilmaistaan jotain kielteistä, se ei tarkoita sitä, että ironisoijan vaikuttimet ja asenteet eivät olisi myönteisiä. Ironian tarkoituksena voi olla kevytmielinen kielileikki tai moraalinen murhe. Ironia voi olla kylmää piikittelyä siinä missä sydämellistä empatiaakin. Ironinen puhetyyli pakottaa toisen ottamaan näistä tarkoituseristä selvää. Rahdun mukaan ironisen viestin ymmärtäminen vaatii puhujalta ja kuulijalta yhteistä pohjaa. Sanojen ymmärtäminen ei riitä, vaan myös viestin tilanteiset, sosiaaliset ja kulttuuriset ulottuvuudet on hahmotettava. Ironiaa ei sovikaan käyttää missä tahansa tilanteessa ja roolissa, ellei tahdo rikkoa monenlaisia käytösnormeja ja kielellisiä odotuksia. Ironian käyttöä säätelevät pitkälti samat odotukset ja reaktiot kuin muunkinlaista kielteisyyttä. Toini Rahtu huomauttaa artikkelissaan, että kielteisyys tuntuu olevan kulttuurissamme usein kiellettyä, sillä nykyisin kaikkia ikäviäkin asioita pyritään ajattelemaan mahdollisimman positiivisella tavalla.

3.4 Idiomit ja huumori

Kuten jo aiemmissa luvuissa (2.3 ja 2.4) totesin, tyypillinen idiomirakentuu kielenkäyttäjälle tutuista lekseemeistä, joita käytetään semanttisesti uudenaikaisena yhdistelmänä tai tavanomaisesta poikkeavassa muodossa. Innovatiivisuus ja poikkeavan muodon käyttö ei kuitenkaan tee vielä ilmaisusta humoristista. Kaikkien idiomien ei voidakaan sanoa olevan humoristisia, vaikka humoristinen tyyli idiomeille onkin luonteenomaista (ks. esim. Hübinette – Odenstedt 1988, 4). Tuskin kukaan naurahtaa, kun esimerkiksi idiomiksi luokiteltava sanaliitto *tuon tuostakin* esiintyy arkisen kielenkäytön seassa.

Jos jokin idiomirakentuu kuitenkin koetaan hauskaksi, sen lienee sopivaa todeta aiemman huumoritutkimuksen perusteella olevan eräänlainen vitsi siinä missä vanhat sananlaskutkin. Idiomien hauskuus perustuu samoihin ominaisuuksiin kuin muissakin

vitseissä ja sanaleikeissä. Jos idiomien hauskuus perustuu yllätyksellisyyteen, menettää ilmaus tehonsa jo toisella kuuntelukerralla. Idiomeja ei kuitenkaan tyypillisesti käytetä vitseinä sellaisenaan ja kontekstista irrallisina, vaan ne ovat osana vapaan kerronnan sanailua. Nokkelat sanavalinnat oikeanlaisessa tilanteessa tekevät idiomista koomisen. Kuten Matti Punttila toteaa, kaikenlaisia sananparsia (niin sananlaskuja, puheenparsia kuin idiomejakin) voidaan muunnella monin tavoin myös tietoisesti eli tarpeen mukaan niistä voidaan tehdä kuhunkin tilanteeseen sopivasti humoristisia. Olennaisinta humoristisessa viestinnässä on se, että hauskuus välittyy vuorovaikutustilanteessa vastaanottajalle. Oivaltavinkaan idiomi ei ole hauska, jos vastaanottaja ei yksinkertaisesti ymmärrä sen humoristisuutta. Samalla kieltä elävöittäväksi tarkoitettu ilmaisu menettää täysin funktionsa.

4 Tutkimusaineiston käsittely

Tutkimusaineistoni analyysi nojautuu pääosin aiemmin esittelemiini idiomitutkimuksen teorioihin. Pohdin, miten idiomien eri kriteerit pätevät aineistooni, ja pyrin selvittämään, miten ja missä rajoissa tutkittavana oleva idiomikonstruktio on muunneltavissa ymmärrettävyyttä kadottamatta. Idiomikonstruktion variaation rajoja haen niin valmiiden esimerkkien avulla kuin myös itse rakennneosia muuttamalla ja erilaisia variaatioita kokeilemalla. Yksittäisiä suomen kielen idiomeja käsitteleviä laajoja tutkimuksia on tehty niukalti. Kuluvan vuoden kesäkuussa on ilmestynyt Oksana Petrovan väitöskirja sanonnasta *heittää helmiä sioille*. Petrovan väitöskirjan formaalinen kuvausmalli ei kuitenkaan tuntunut tutkimukseni kannalta sopivalta lähestymistavalta. Tutkimuksessani pyrin tarkastelemaan idiomikonstruktiota mahdollisimman monipuolisesti ottaen huomioon sekä leksikaalisen, semanttisen, morfosyntaktisen että pragmaattisen näkökulman.

4.1 Idiomikriteeristön päteminen tutkimusaineiston idiomeihin

Tutkimuksen luvussa 2.3 käsittelin kriteerejä, joita idiomien määrittämisen apuna on yleisesti käytetty. Tässä luvussa tarkastelen tutkimusaineiston idiomeja tuon aiemmin esittelemäni kriteeristön avulla. Kielitieteellisissä määritelmässä korostetaan erityisesti idiomien poikkeuksellisuutta kielen oman sääntösystemin suhteen. Kuten todettu, idiomit eivät ole ominaispiirteiltään aivan tavallisia kielenilmaisuja.

Idiomeille pidetään ominaisena komposiittisuutta, eli sitä että idiomien on oltava yhtä sanaa pidempiä ilmauksia. Tutkimusaineiston idiomit ovat konstruktion mukaisesti aina vähintään viisisanaisia, joten tämä kriteeri täyttyy jokaisen idiomivariaation kohdalla. Idiomeille pidetään tyypillisenä myös niiden konventionaalisuutta, eli ilmauksen pitää olla vakiintunut kielenkäyttöön ollakseen idiomiksi. Hyvällä tahdollakaan en voi sanoa tutkimusaineiston kaikkien idiomien olevan vakiintuneita kielenkäyttöön. Jos kriteeriä väljennetään sen verran, että vain idiomikonstruktion on oltava konventionaalistunut, täyttävät tutkimusaineiston idiomit tämänkin kriteerin.

Yleistäen voi sanoa, että idiomien pääkriteerinä pidetään sen (ainakin osittaista) semanttista opaakkiutta eli ilmauksen merkityksen ennustamattomuutta. Toisin sanoen idiomien merkitys on aina enemmän kuin osiensa summa, mikä tarkoittaa sitä, että ilmauksen merkitys on opittava yhtenä kokonaisuutena. Tutkimusaineistoni idiomikonstruktion tyyppiesimerkkinä käytän idiomeja *ei ole kaikki inkkarit kanootissa*. Jos ilmauksen merkitystä pyritään konstruoimaan sen osien perusteella, päädyttäisiin mitä todennäköisimmin virhetulkintaan. Kanootilla tai intiaanilla ei ole mitään tekemistä idiomien merkityksen kanssa, vaan idiomien kuvakielinen merkitys on pikemminkin lähempänä yksittäistä adjektiivia kuten *tyhmä*, *tyhjöpäinen* tai *idiootti*. Tutkimusaineiston idiomit täyttävät siis merkityksen ennustamattomuuden kriteerin. Merkityksen ennustamattomuuteen liittyy läheisesti myös se, että idiomeille tyypillisenä ominaisuutena on pidetty niiden sananparsimaisuutta eli niitä käytetään tavallisesti kuvailemaan ja epäsuorasti selittämään abstraktia käsitettä helposti ymmärrettävän konkreettisen sanaston avulla. Idiomien *ei ole kaikki inkkarit kanootissa* voidaankin ajatella olevan kiertoilmaus *tyhmyyden* abstraktille käsitteelle.

Toisinaan idiomien ominaisuutena pidetään myös sen jäähmyyttä. Jäähmyydellä tarkoitetaan idiomien morfologisia ja syntaktisia rajoituksia, jotka eivät johdu kieliopista. Kun tutkimusaineiston idiomikonstruktion ilmeinen produktiivisuus otetaan huomioon, ei tämä kriteeri yksiselitteisesti täyty. Tutkimusaineiston idiomikonstruktiot ovat verrattain joustava ja sallii jonkinlaisia muutoksia, mutta ei ole kuitenkaan täysin vapaasti muunneltavissa kielen yksittäisten sanojen tavoin. Tutkimusaineiston idiomikonstruktion produktiivisuutta ja konstruktion sallimia muutoksia käsitellen luvuissa 4.3 ja 4.4.

Rune Ingon (2000, 35) mukaan idiomi koostuu erilaisista sanastoelementeistä, joista olennaisimmat ovat substantiivit, verbit ja adjektiivit, jotka toimivat niin sanottuina ilmaisun ydinkomponentteina. Lisäksi idiomeissa on muita merkitystä täydentäviä täyte- ja kehyskomponentteja, jotka yhdessä ydinkomponenttien kanssa muodostavat jonkin tietyn ajatussisällön vertauskuvallisen ilmaisimen. Idiomikonstruktiot *ei ole kaikki x:t y:ssä* muodostuu *olla*-verbistä ja kahdesta nominilausekkeesta sekä vähintään yhdestä täytekomentista. Idiomia on myös luonnehdittu epäitsenäiseksi lausekkeeksi, joka ei voi muodostaa itsenäistä lausetta. Tutkimusaineiston idiomikonstruktiot esiintyy tyypillisesti osana omistusrakennetta, jolloin se vaatii täydennykseksi ilmipannun ydinosanottajan. Tutkimusaineiston idiomikonstruktion

rakennetta, mukaan lukien lausetyyppiä, käsitellen perusteellisemmin seuraavassa luvussa (4.2).

Idiomeja on luonnehdittu myös epämuodollisiksi ilmauksiksi, eli niitä käytetään tyypillisesti melko epämuodollisissa ja puhekielisissä tilanteissa. Tutkimusaineistoni idiomit ovatkin hyvin arkikielisiä ilmauksia, joita käytetään tavanomaisesti vain epämuodollisissa tilanteissa. Tutkimusaineistoni idiomien kontekstia ja käyttöyhteyttä käsitellen enemmän luvussa 4.10. Idiomien affektiivisuuskään ei ole kielentutkijoilta jäänyt huomaamatta. Idiomeja ei käytetä normaalisti neutraalien tilanteiden kuvaamiseen, vaan välittämään nimenomaan kielenkäyttäjän arvottavaa tai affektiivista näkökantaa. Tutkimusaineiston idiomien tyyliä ja funktiota käsitellen luvuissa 4.7 ja 4.8.

4.2 Tutkimusaineiston idiomien rakenne

Jotta lukuisten idiomivariaatoiden saattaa huomata muodostuneen saman konstruktiomallin mukaisesti, on mielessään täytynyt ainakin alitajuisesti jakaa ilmaisut pienempiin osiinsa ja vertailla niitä toisten idiomien samankaltaisiin konstituentteihin. Käsittelemäni tutkimusaineiston idiomikonstruktioiden rakennetta tutkiakseni piti minun jakaa jokainen konstruktio pienempiin osiin ja tarkastella konstruktioiden kunkin komponentin sekä itsenäistä merkitystä että sen myötä myös näiden komponenttien panosta konstruktion kokonaismerkityksen muodostumiseen. Konstruktion sisäisiä suhteita voidaan tutkia tarkastelemalla konstruktion elementtien näkökulmasta keskittyen esimerkiksi niiden järjestykseen, taivutukseen ja kongruenssiin.

4.2.1 Lausetyyppi

Kuten jo johdannossa (ks. luku 1.2.1) totesin, tutkittavan idiomikonstruktion kannalta ydinosanottajan (esimerkiksi *sillä*) tuntemisella ei ole merkittävää vaikutusta, joten olen pääosin päättänyt jättämään tutkimusprosessissa ydinosanottajan idiomikonstruktion ulkopuolelle saadakseni aineistosta yhtenäisemmän ja havainnollistavamman. Lauserakenteen määrittelyssä konstruktiota täydentävällä ilmipannulla ydinosanottajalla

on kuitenkin olennainen sija. Todellisessa kielenkäyttötilanteessa tutkimusaineistoni idiomikonstruktio *ei ole kaikki x:t y:ssä* ei esiinny koskaan sellaisenaan itsenäisenä lauseena, vaan se on aina osana omistuslauseetta, jolloin olennaiseksi kysymykseksi nousee myös kysymys *KENELLÄ ei ole kaikki x:t y:ssä*. Ison suomen kieliopin (ISK 2005, § 895) määritelmän mukaan omistuslause on eksistentiaalilauseen kiteytynyt alatyyppejä. Semanttisesti omistuslause ilmaisee yhteenkuulumista. Omistuslauseen verbinä on *olla*, teemana on habitiivinen paikallissijainen ilmaus ja verbin jäljessä on nominatiivi- tai partitiivisijainen nominilauseke. Omistuslauseessa voi omistettavan roolissa olla myös kognitiivinen tai muu abstrakti entiteetti, esimerkiksi *minulla on kiire* (ISK 2005, § 898). Verbinjälkeinen nominilauseke on partitiivissa, kun se on jaollinen (*vaarilla on aikaa meille*) tai kun lause on kielteinen (*vaarilla ei ole siivoojaa*). Normitetussa yleiskielessäkään verbi ei kongruoi monikon nominatiivissa olevan nominilausekkeen kanssa (*vaarilla on tekohampaat*). (ISK 2005, § 895.)

Omistusrakenteen (esimerkiksi *minulla on koira*) omistaja ilmaistaan adessiivimuotoisella habitiiviadverbiaalilla (*minulla*), sen predikaattina toimii *olla*-verbi yksikön kolmannessa persoonassa (*on*) ja omistettavan roolissa on lauseen kieliopillisena subjektina toimiva nominaalilauseke (*koira*). Lauseen predikaattina toimivalla verbillä on aina valenssi eli luontainen kyky sitoa itseensä erilaisia nominaalisia konstituentteja. Lauseen runko koostuu predikaatista ja siihen liittyvistä predikaattiverbin valenssin edellyttämistä pakollisista nominaalisista konstituenteista eli aktanteista³⁰. Omistusrakenteen omistajan valenssirooli on possessiivi (*minulla*) ja omistettavan valenssirooli on neutraali (*koira*). Omistuslauseen sisäisessä roolijaossa possessiivilla on etuoikeus verbinetiseen asemaan. (Hakulinen – Karlsson 1988, 101–106.)

Ison suomen kieliopin (2005, § 897) mukaan omistuslauseen hahmoisessa lauseessa voi olla pääjäsentensä lisäksi paikanilmaus ilmaisemassa omistettavan paikkaa. Tällainen paikanilmaus esiintyy esimerkiksi lauseessa *minulla oli kylpytakki harteilla*. Paikanilmauksen sijamuotona käytetään sekä ulkopaikallissijaista adessiivia (*pihalla*) että sisäpaikallissijaista inessiiviä (*talossa*), toisinaan myös abstraktia paikallissijaa essiiviä (*kotona*).

---

³⁰ ISK:ssa käytetään *aktantti*-termin asemesta sanaa *täydennys*.

4.2.2 Lauserakenne

Lauserakenteesta voidaan erottaa kolme erityyppistä rakennesuhdetta: *lineaarisuus* eli elementtien peräkkäisyys, *hierarkkisuus* eli elementtien konstituentsuhteet sekä *dependenssi* eli elementtien väliset riippuvuusuhdet. Lause jäsentyy lausekkeisiin, mikä ilmentää elementtien konstituentsuhdetta. Verbin ja nominaalisten lausekkeiden välillä puolestaan vallitsevat dependenssisuhteet. Lauseke liikkuu lauseessa yleensä yhtenä kokonaisuutena, eli lausekkeen pääsanan yhteydestä ei voi tavallisesti siirtää pois sen määritteitä. Lausekkeen pääsanana voi esiintyä mikä tahansa nominaalinen sanaluokka. (Hakulinen – Karlsson 1988, 107–108.) Ison suomen kieliopin mukaan (2005, § 439) lauseke on sanan laajentuma; ilmauksia, jotka muodostavat sanan kanssa lausekkeen, kutsutaan sen laajennuksiksi. Voidaan puhua substantiivilausekkeesta (NP), adjektiivilausekkeesta (AP), adpositiolausekkeesta (PP), adverbilausekkeesta (AdvP), infinitiivilausekkeesta (InfP) ja partitiivilausekkeesta (PartisP). Isossa suomen kieliopissa ei käytetä termiä verbilauseke (VP), vaan lauserakennetta tarkasteltaessa verbin ajatellaan toimivan lauseen edussanana ja kaikkia muita rakenneosia pidetään verbin *laajennuksina*. Sanan vapaaehtoisia laajennuksia kutsutaan *määritteiksi*. Määritteet luonnehtivat sanan mahdollisten tarkoitteiden alaa tai antavat siitä lisätietoja. *Täydennyksiksi* kutsutaan puolestaan sanan luontaisen valenssin vaatimia laajennuksia. Partikkelit ovat lauseen rakenteen kannalta syntaktisesti valinnaisia. Ne eivät saa missään oloissa laajennuksia eivätkä esiinny koskaan lausekkeen osana vaan ne ovat lausekerakenteen ulkopuolisia *liitynnäisiä*. (ISK 2005, § 440, § 794.)

Kuten aiemmin todettiin, tutkimusaineiston idiomikonstruktion mukainen idiomi esiintyy aina osana omistuslausetta. Idiomikonstruktion rakennetta on siten tarkoituksenmukaista tarkastella osana omistuslauseen lauserakennetta. Tyypillinen myönteinen omistuslause on *minulla on koira* -tyyppinen eli muotoa [NP1] on [NP2], jossa NP1 on adessiivimuotoinen habitiiwiadverbiaali (*minulla*) ja NP2 on nominatiivi- tai partitiivimuotoinen substantiivilauseke (*koira/koiria*). Kieltomuotoisen omistuslauseen jälkimmäinen NP on aina partitiivissa (*Minulla ei ole koira/koiria*). Omistuslauseen verbi on tavallisesti yksikön kolmannessa persoonassa, eli verbi ei kongruoi mahdollisen monikkomuotoisen omistettavan tarkoitteen mukaan (**eivät ole*). Omistuslauseessa voi olla pääjäsentensä lisäksi paikanilmaus ilmaisemassa omistettavan

paikkaa, jolloin lauserakenne on muotoa [NP1] on [NP2] [NP3], jossa NP3 on inessiivi-, adessiivi- tai essiivimuotoinen substantiivi (*minulla on koira kotona*).

Tyypillinen kieltomuotoisessa omistuslauseessa esiintyvä tutkimusaineiston idiomikonstruktio koostuu siis *olla*-verbistä ja kolmesta pakollisesta substantiivilausekkeesta.

[Sillä]_{NP1} ei ole [kaikki muumit]_{NP2} [laaksossa]_{NP3}.

[Paulalla]_{NP1} ei ole [kaikki keihäät]_{NP2} [pituushyppääjän kyljessä]_{NP3}.

Tutkimusaineiston idiomikonstruktion sisältämän omistuslauseen NP1 on adessiivimuotoinen habitiiviadverbiaali (*sillä/Paulalla*). Lauseke NP2 ilmaisee omistettavan tarkoitteen ja koostuu monikon nominatiivimuotoisesta substantiivista (*muumit/keihäät*), jonka pakollisena täydennyksenä ³¹ on universaalinen kvanttoripronomini *kaikki*³². NP3 on omistettavan paikkaa ilmaiseva inessiivi-, adessiivi- tai essiivimuotoinen substantiivilauseke (*laaksossa*). NP3-lausekkeen pääsana (*kyljessä*) voi saada genetiivimuotoisen substantiivimääritteen (*pituushyppääjän kyljessä*). Paikanilmauksia (NP3) voi parhaimmillaan olla kaksikin:

[Paulalla]_{NP1} ei ole [kaikki keitot]_{NP2} [[lautasella]_{NP3a} [erämajassa]_{NP3b}]_{NP3}.

Tutkimusaineiston idiomikonstruktion mukaan muodostetuissa idiomeissa mahdollisesti esiintyvät intensiteettipartikkelit *aivan* ja *ihan* ovat lausekerakenteen ulkopuolisia liittäviä (ISK § 854), jotka määrittelevät idiomikonstruktiossa koko *kaikki*-määritteellä alkavaa substantiivilauseketta. Tällaiset mahdolliset intensiteettipartikkelit sijoittuvat lauseessa NP2-lausekkeen eteen.

[Sillä]_{NP1} ei ole *ihan* [kaikki inkkarit]_{NP2} [kanootissa]_{NP3}.

Konstruktio sallii monenlaisia muutoksia. Esimerkiksi NP2-lausekkeessa voidaan toisinaan käyttää monikon nominatiivin asemesta monikon partitiivia. Tätä ja muita mahdollisia muutoksia käsittelen luvussa 4.3.

---

³¹ Kvanttori *kaikki* on idiomikonstruktion edellyttämä pakollinen täydennys kyseisen lausekkeen substantiiville.

³² *Kaikki*-pronominilla on mahdollista kvantifioida myös jaollisia entiteettejä, eli ainetta ja jaollisina esitettyjä abstraktioita. Jaollista tarkoitettaessa *kaikki* käyttäytyy yksiköllisen sanan tavoin, kun taas joukkoa tarkoitettaessa moniköllisen sanan tavoin, mikä näkyy pronominin määrittämän nominin luvusta. (ISK 2005, § 750.)

4.2.3 Sijamuoto

Tutkimusaineiston idiomikonstruktion sisältämä paikanilmaus on aina joko essiivi-, inessiivi- tai adessiivimuotoinen. Näillä sijamuodoilla voidaan kuvata konkreettisesti jonkin entiteetin spatiaalista sijaintia tai abstraktisesti jonkin entiteetin olotilaa. Tiina Onikki-Rantajääskön (2001, 295–297) mukaan essiivin ja sisä- tai ulkosijailmausten välillä vallitsee työnjako, joka näkyy niin merkitysrakenteessa kuin vartalosanoissakin. Essiiviä ja sisä- tai ulkosijailmauksia ei tyypillisesti käytetä samoista sanavartaloista: vain muutamasta asennon ja keskinäisen sijainnin ilmauksesta on mahdollista käyttää toisiaan vastaavassa merkityksessä essiiviä ja sisä- tai ulkosijailmausta, esimerkiksi *pitkänään – pitkällään* ja *sakeanaan – sakeassa*.

Paikallissijaisiksi olotilanilmauksiksi Onikki-Rantajääskö (2001, 17) kuvaa sellaisia paikallissijailmauksia, jotka saavat konstruktiossaan olemisen tai toiminnan tilan merkityksen. Paikallissijaisten olotilanilmausten tehtävänä on ilmaista lauseen ydinosanottajan tilaa tai toimia tavanilmausasemassa. Onikki-Rantajääskö korostaa, että on kyse nimenomaan olotilanilmauskonstruktioista, eikä vain yksittäisistä sanoista. Paikallissijaisessa olotilanilmauksessa yhdistyy morfosyntaktinen rakenne; konstruktiota toteuttavat tietyn tyyppiset sanat ja tietyn tyyppinen merkitys. Konstruktion merkitys määräytyy syntaktissemanttisesta kieliopillisesta rakenteesta eikä vain paikallissijamuotoisesta lekseemistä (*mummo on mustikassa*). Paikallissijainen olotilanilmaustyyppi on siis vakiintunut rakenteeksi, jonka avulla on mahdollista hahmottaa ilmauksen ydinosanottajan statiivinen tilassa sijainti. Paikallissijaiset olotilanilmaukset ovat nykykielen kannalta nimenomaan abstrakteja tilanilmauksia, mutta niiden käyttö ei ole ainakaan vielä täysin eriytynyt paikallissijojen muista käytöistä (Onikki-Rantajääskö 2001, 183, 292).

4.2.4 Luku

Nenosen tutkimuksen mukaan (ks. luku 2.4) prototyyppinen suomen kielen idiomiksi on tunnusmerkittävästi yksikkömuotoinen. Tutkimusaineistoni idiomikonstruktiot ovat kuitenkin täysin poikkeuksetta luvultaan monikossa. Tutkimusaineiston

idiomikonstruktion monikkomuotoisuus on siis yksi konstruktion mukaisten idiomien pakollisista ominaisuuksista.

Monikkomuotoisuus on niin vahva konstruktion ominaisuus, että vaikka ilmaisussa viitattaisiin vain johonkin ainutlaatuisen entiteettiin, sekin on muutettu konstruktion vaatimaan monikkomuotoon, esimerkiksi *ei ole kaikki Jeesukset ristillä* tai *Jääskeläiset pelikiellossa*. Tämänäyttöinen monikkomuodon käyttäminen ei mitään ilmeisimmin ole siis vakiintuneita konstruktioita käytettäessä äidinkielenkään kielenkäyttäjän kielitajun vastaista, eikä mahdolliseen monikon logiikanvastaisuuteen takerrutakaan totutun konstruktion käyttötilanteessa.³³

4.2.5 Kielto eli negaatio

Ison suomen kieliopin määritelmän (ISK 2005, § 1615) mukaan ”kielto eli negaatio ilmaisee, että jokin asiointila tai ominaisuus ei päde tai että jotakin ei ollenkaan ole. Kiellolla on erilaisia morfosyntaktisia ilmaisukeinoja. Tavallisin niistä on persoonissa taipuva kieltoverbi *ei*.” Kielenkäyttötilanteessa on odotuksenmukaisempaa puhua siitä mitä on kuin siitä mitä ei ole. Kieltoilmaus on vastaavaan myöntömuotoiseen verrattuna tunnusmerkkinen niin muodon, merkityksen kuin käytönkin puolesta. Myöntölauseen käyttö on teksteissä paljon yleisempää kuin kieltolauseen. Kieltolauseeseen sisältyy monia kiellon saattoilmiöitä, joista merkittävin lienee kieltomuotoinen pääverbi, kuten tutkimusaineiston idiomissa *sillä ei ole kaikki inkkarit kanootissa*. Kieltoilmauksesta herää lauseyhteydessä usein mielikuva, että kielletylle asiointilalle vastakkainen asiointila olisikin ollut odotuksenmukaisempi. Odotuksenmukaisuus pohjautuu yleiseen kulttuuriseen tietämykseen ja ilmauksen kontekstiin. Kieltolause onkin yleensä taustaoletuksiltaan enemmän kontekstiin sidoksissa kuin myöntölause. (ISK 2005, § 1616.)

Kieltolauseella ei aina kumota koko lauseen sisältöä. Kiellon vaikutusalalla tarkoitetaan lauseesta sitä osaa, joka kielletään. Tämä merkitsee sitä, että puheena olevan kiellon alainen asiointila tai ominaisuus ei päde. Esimerkiksi lauseessa *hän ei ole hereillä* esitetään, että henkilö ei ole tietyssä tilassa, eli ’EI: [hereillä]’, mutta ei kielletä henkilön

---

³³ Vrt. idiomikonstruktio *tehdä x:t*.

koko olemassaoloa. Kiellon ja kvanttoripronominin vaikutusalojen suhteet vaihtelevat kunkin pronominin ominaisuuksien mukaan. Esimerkiksi lauseenalkuinen indefiniittinen kvanttoripronomini *joku* tai *moni* ei kuulu kieltoverbin vaikutusalaan (*”moni ei tiennyt yhtään Suomen kaupunkia”* ’EI: [tietää edes yksi Suomen kaupunki]’), mutta universaalinen kvanttoripronomi *kaikki* tai *jokainen* puolestaan kuuluu (*”kaikki irlantilaiset eivät ole punatukkaisia”* ’EI: [kaikki irlantilaiset ovat punatukkaisia]’). (ISK 2005, § 1620.) Kielto kohdistuu usein nimenomaan lauseen reemaan³⁴. (ISK 2005, § 1617.) Kun kielto kohdistuu vain yhteen konstituenttiin tai sanaan, on kiellon vaikutusala suppeimmillaan (Hakulinen – Karlsson 1988, 268). Tutkimusaineiston mukaisessa idiomissa *sillä ei ole kaikki muumit laaksossa* kielletään koko kielto­muotoista pääverbiä seuraava lauseke *kaikki muumit laaksossa* ’EI: [kaikki muumit laaksossa]’.

Nenonen (2002, 62) on tutkimuksessaan luokitellut kielto­muotoiset idiomit omaksi ryhmäkseen. Hänen mukaansa kielto­muotoisille idiomeille on tyypillistä, että niiden sanajärjestys on melko kivettynyt eikä niitä tavallisesti ole mahdollista muuttaa myönteisiksi ilmauksiksi ilman, että ne kadottaisivat idomaattisen merkityksensä. Esimerkiksi idiomien *X ei ole eilisen teeren poika* ’ei ole täysin kokematon’ merkitys muuttuisi epäkonventionaaliseksi, jos se muutettaisiin myöntö­lauseeksi *X on eilisen teeren poika*. Toisinaan ilmaukset on mahdollista muuttaa myönteisiksi täysin luontevasti, esimerkiksi idiomi *ei tässä napilla pelata* ’ei ole rahasta pulaa’ muotoon *tässä pelataan napilla*, jolloin ilmaus muuttuu konkreettiseksi (Savijärvi 1981, 159). Nenonen huomauttaa, että kielto­muotoiset idiomit eivät kuitenkaan ole täysin kivettyneitä, vaan niiden lausekkeiden sisälle voidaan lisäillä adverbeja ja niiden aikamuotokin voi vaihdella. (Nenonen 2002, 62.) Tutkimusaineiston konstruktio on verrattaen kivettyneestä sanajärjestyksestä huolimatta mahdollista muuttaa kieltoa fokalisoivaksi siirtämällä kielto­verbi lauseyhteydessä teemapaikalle, esimerkiksi lauseessa *ei ole siltäkään ihan kaikki tiput pöntössä*.³⁵

Kielto on itsessään modaalinen ilmiö. Kiellon avulla puhuja ilmaisee käsityksensä esittämänsä lauseen propositionaalisesta sisällöstä epämällä sen totuuden. Kielto­lause on myönteistä lausetta selvempi kannanotto tilanteeseen ja edeltävään tekstiin. Kun

³⁴ Reema (lauseen remaattinen osa) on lauseen sanajärjesty­stä ja informaatorakennetta koskeva termi, joka tarkoittaa lauseen varsinaisena uutisena esitettyä osaa (ISKT).

³⁵ Todellisessa kielenkäyttö­tilanteessa kuulemani idiom.

puhuja käyttää negaatiota, hän hylkää epätotena proposition, joka hänen saatetaan olettaa hyväksyvän todeksi. Negaatiota voidaan käyttää esimerkiksi selityksenä, oikaisuna, intoksena, toteamuksena tai myöntymisenä edelliseen puheenvuoroon. (Hakulinen – Karlsson 1988, 266–272.) Kielto tuo lauseiden propositioniin uutta sisältöä, jonka tehtävänä on muun muassa peitellä lausumien todellisia sisältöjä. Kieltomuotoa käytetään usein kohteliaisuussyistä kiertoilmauksissa. Kieltoa ei voida kuitenkaan pitää itsestäänselvästi vain niin sanotun sumean kielen ominaisuutena, sillä negaation kieliopillisena tehtävänä on totuuden epääminen. Kieltomuotoisilla lauseilla kuitenkin pehmennetään puhujan itsensä odottaman kiusallisen tilanteen negatiivista arvottamista. Kohteliaan ilmaisun valitseminen riippuu kuitenkin täysin vallalla olevasta puhetilanteesta. Se, onko uhattuna puhujan vai kuulijan kasvot, vaikuttaa olennaisesti kohteliaisuutta palvelevan kielellisen strategian valitsemiseen. (Varis 1998, 186.)³⁶

Tutkimusaineiston idiomeissa käytetään aina kieltomuotoista ilmaisua sen sijaan, että jokin asiointi todettaisiin suorasanaisesti positiivisella ilmaisulla. Toisen ihmisen älynlahjoja voidaan kielellisesti kommentoida yhtä hyvin sanomalla suoraan *hän on tyhmä* sen sijaan, että ilmaisee asian negaation avulla *hän ei ole kovin fiksu*. Tyypillisesti puhuja ei halua menettää kasvojaan, joten hän pyrkii kussakin tilanteessa mahdollisimman kohteliaaseen ilmaukseen. Jokainen tunnistaa eron edellä mainittujen ilmausten sävyssä: suorasanainen ilmaisu kuulostaa huomattavasti töykeämmältä ja töksähtävämmältä kuin kieltomuotoinen ilmaisu, joka kuvaa asiointilaa hieman pehmeämmällä ja kohteliaammalla tavalla. On huomattava, että negaatiota voidaan myös käyttää eräänlaisena ilmauksen tehostuskeinona, sillä kieltomuodolla voidaan korostaa ilmauksen affektiivisuutta ja omaa asennoitumista asiointilaan. Affektiivisuus puolestaan auttaa ilmauksen muistamisessa ja täten mahdollistaa idiomien leviämisen yleiseen käyttöön.

4.3 Tutkimusaineiston idiomikonstruktion sallimat morfosyntaktiset muunnelmat

Idiomit ovat tyypillisesti syntaktisesti rajoittuneempia kuin vapaat lausekkeet (Nenonen 2002, 66). Idiomit ovat aina jossain määrin syntaktisesti ja leksikaalisesti rajoittuneita,

---

³⁶ Kohteliaisuuden eri keinoista enemmän Markku Variksen teoksessa *Sumea kieli*.

mikä tarkoittaa, että kaikki muunnelmat eivät säilytä ilmauksen idiomaattista merkitystä (Nenonen 2002, 70). Nenonen (2002, 70–84) on tutkinut suomen kielen idiomien sallimia muutoksia muiden muassa morfosyntaktisia muunnelmia analysoivan kokeen avulla. Nenonen (2002, 71–72) on käyttänyt morfosyntaktisten muunnelmien analyysissä yhdeksää eri morfologista ja syntaktista ominaisuutta, joista on muodostettu yhdeksän eri kysymystä.

- (1) Onko verbin vaihtaminen mahdollista?
- (2) Onko idiomien sisäinen anaforinen viittaus eli syntaktinen saarekkeellisuus mahdollinen?
- (3) Onko idiomien komplementtinominien luku vaihdettavissa?
- (4) Voiko idiomien sijan vaihtaa (muutoin kuin nominaalistuksessa)?
- (5) Voiko idiomiin sijoittaa adjektiiviattribuutin?
- (6) Voiko idiomien verbin muuntaa passiiviin?
- (7) Voiko idiomien verbistä muodostaa kausatiivin?
- (8) Voiko idiomien jonkin jäsenen topikaalistaa?
- (9) Voiko verbilausekeidiomien verbin nominaalistaa?

Nenonen on jättänyt tutkimuksensa ulkopuolelle kaikki kaksisanaista pidemmät idiomit, kuten myös kaikki *olla*-verbilliset idiomit. Nenosen testi ei sellaisenaan ollut käyttökelpoinen tutkimusaineistoni idiomien analysoimiseksi, mutta poimin siitä joitain kysymyksiä pohdittavaksi. Seuraavassa esittelen tutkimusaineiston idiomikonstruktion morfosyntaktisia rajoituksia aineistoesimerkkien avulla.

Idiomikonstruktion *ei ole kaikki x:t y:ssä olla*-verbin vaihtaminen ei ole mahdollista ilman että idiomien merkitys muuttuisi. Joissain tapauksissa konstruktion mukaisen idiomien verbin muuttaminen on kuitenkin mahdollista. Esimerkiksi idiomien *ei pysy kaikki lelut vintillä*³⁷ on verbiä lukuun ottamatta täysin tutkimusaineiston idiomikonstruktion mukainen ilmaisu. Ilmauksen merkitystä voi pohtia mielikuvaharjoitusten avulla. Ilmaukseen liittyy kaiketi ajatus, että vintti on niin heikossa kunnossa, että sen lattiassa on reikä, jolloin kaikki sinne kuuluvat lelut eivät *pysy* paikoillaan, vaan putoilevat minne sattuu. Vintti on rakennuksen ylin kerros, jolla viitataan mitä ilmeisimmin päähän, joka on taas ihmisen kehon kaikkein ylimpänä oleva ruumiinosa. Edellä

---

³⁷ Catharina's Journal -blogi

mainitulla idiomilla voidaan päätellä tarkoitettavan tilannetta, joka lienee jokaiselle tuttu: ajatuksia on hankala hallita, ne harhailevat, karkailevat tai eivät pysy kasassa.

Idiomikonstruktion sisältämä substantiivilauseke *kaikki* + *substantiivi* on pakollisesta universaalista kvanttoripronominitäydennyksestä johtuen aina monikkomuotoinen, kun substantiivi on jaoton.³⁸ Paikanilmauksena toimiva konstruktion jälkimmäinen substantiivilauseke puolestaan voi joissain tapauksissa olla yksikön asemesta monikossa. Tutkimusaineisto käsittää seitsemän tällaista idiomitapausta: *Paulalla ei ole kaikki jalkasienet leipäkuutioissa*, *Soinilla ei ole kaikki kannattajat uurnilla*, *Paulalla eivät ole kaikki heinät seipäissä*, *Paulalla ei ole kaikki neekerit puuvillapelloilla*, *Paulalla ei oo kaikki kanootit vesillä*, *ei oo kaikki junat raiteilla*, ja *Paulalla ei ole kaikki planeetat kiertoradoillaan*. Huomautettakoon, että tutkimusaineistossa esiintyy poikkeuksellisenä tapauksena myös idiomiksi, jossa universaalinen kvanttoripronomini *kaikki* esiintyy ilman substantiiviva: *Jompalla ei ole kaikki koossa*. Kyseinen idiomiesimerkki on täysin samarakenteinen vanhan tutun idiomien *ei ole kaikki kotona* kanssa.

Toisinaan konstruktion verbiäkin kuulee käytettävän monikkomuotoisena: *Paulan kaikki banaanit eivät ole tertussa*. Tällaisissa tapauksissa myös konstruktion rakenne on poikkeuksellinen. Edellä mainitussa esimerkki-ilmauksessa kyseessä ei ole omistuslause vaan eksistentiaalilause, jonka subjektina toimii lauseke *Paulan kaikki banaanit*. Ilmauksessa *Paulalla eivät ole kaikki Yoko Ono pilaamassa tunnelmaa Abbey Roadilla* rakenteeseen on lisätty ylimääräisenä elementtinä ma-infinitiivimuotoinen verbi täydennyksineen (*pilaamassa tunnelmaa*). Esimerkinmukainen infiniittisen verbin käyttäminen konstruktion paikanilmaisun tilalla ei ole ainutlaatuinen tapaus. Infiniittinen verbi löytyy esimerkiksi idiomeista *Paulalla ei ole kaikki japsit valokuvaamassa*, *Paulalla ei ole kaikki norjalaiset syömässä turskaa* ja *Paulalla ei ole kaikki maajussit etsimässä morsianta*.³⁹

Eksistentiaalirakenteen käyttö omistusrakenteen asemesta osoittautui tutkimusaineiston idiomeissa suhteellisen yleiseksi. Tällaisissa tapauksissa konstruktio on tyypillisesti muutettu muotoon *Paulan x:ssä ei ole kaikki y:t z:ssä*, jossa x on inessiivimuotoinen paikanilmaus ja z voi olla joko inessiivi-, adessiivi- tai essiivisijainen paikanilmaus tai

---

³⁸ Jaollisen substantiivin ei tarvitse *kaikki*-sanat yhteydessä olla monikkomuotoinen, esimerkiksi *kaikki aika*.

³⁹ Esimerkit: <http://keskustelu.jatkoaika.com/showthread.php?t=38907>.

olotilanilmaus. Tällaisia ovat esimerkiksi tutkimusaineiston idiomit *Paulan kokiksessa ei ole kaikki hiilihappo tallella*, *Paulan myslissä ei ole kaikki rusinat paketissa*, *Paulan omenoissa ei ole kaikki siemenet kodassa*, *Paulan sivistyssanakirjassa ei ole kaikki lainasanat sisällysluettelossa*, *Paulan USA:ssa ei ole kaikki osavaltiot tallella*, *Paulan Happy mealissa ei oo kaikki ranskalaiset tallella*, *Paulin foorumilla ei ole kaikki schollit kirjautuneena*, *Paulan vintillä ei ole kaikki laatikot järjestyksessä* ja *Paulan Xboxissa ei ole kaikki valot vihreänä*.

Kuten edellä mainitsin, konstruktion mukaisen idiomien paikanilmauksen tilalla voi esiintyä niin infiniittinen verbi kuin myös olotilanilmaus. Olotilanilmaus voi olla joko inessiivi-, adessiivi- tai essiivimuotoinen. Näin on esimerkiksi ilmauksissa *Paulalla ei ole kaikki isoisät koomassa*, *Paulalla ei ole kaikki suomalaiset juovuksissa*, *Paulalla ei ole kaikki Nykäset kännissä*, *Paulalla ei ole kaikki koolaukset vaaterissa*, *Paulalla ei ole kaikki Kadetit ruosteessa*, *Paulalla eivät ole kaikki saranat rasvassa*, *ei ole kaikki kamarit lämpimänä*, *ei ole ihan kaikki ruuvit tallella*, *ei oo kaikki lakanat viikattuina*, *Paulalla ei ole kaikki seipäät nieltynä*, *Paulalla ei ole kaikki vanhukset letkuissa* ja *Paulalla ei ole kaikki karvat trimmattuna*. Tiina Onikki-Rantajääskö erottaa tutkimuksessaan paikallissijailmausten spatiaaliset ja tilanilmauskonstruktiot toisistaan. Hän korostaa kuitenkin, että kyseisten konstruktioiden välillä vallitsee ominaisuuksien perimissuhde, joka koskee erityisesti syntaktisia ominaisuuksia. Onikki-Rantajääskö huomauttaa, että perimissuhde on samalla myös motivaatiosuhde. Hänen mukaansa esimerkiksi suunnan dimension käyttö voi siirtyä konkreettisista merkityksistä abstraktimpiin, kuten esimerkkitapaus *hän meni taloon > hän meni koomaan* osoittaa. (Onikki-Rantajääskö 2001, 185.) Olotilanilmauksen sisältämät idiomit olisi ollut mahdollista katsoa perusrakenteen vaihtoehtoisiksi täydennyksiksi. Päädyin kuitenkin siihen tulokseen, että olotilanilmaus on konstruktion täydennyksenä sekundäärinen vaihtoehto paikanilmaukseen nähden.

Jatkoaika-sivuston keskustelusta löytyi myös konstruktion *ei ole kaikki x:t y:ssä* mukaisia tapauksia, joissa konstruktion monikon nominatiivin (*kaikki x:t*) sijaan oli käytetty monikon partitiivia (*kaikkia x:iä*). Tällainen monikon partitiivi -muotoinen substantiivilauseke on esimerkiksi idiomeissa *Paulalla ei ole kaikkia testamentteja Raamatussa*, *sammutusmiehellä ei ole kaikkia letkuja häkissä*, *Paulalla ei ole kaikkia munia kennossa*, *Paulalla ei ole kaikkia piikkejä kammassa* ja *Paulan ä:ssä ei ole*

*kaikkia pisteitä a:n päällä.*⁴⁰ Monikon partitiivin käyttö monikon nominatiivin asemesta on hyvin järkeenkäypä rakenteellinen vaihtoehto, sillä kieliopillisesti kieltorakenne vaatii seurakseen partitiivimuodon (ks. luku 4.2.5).

Tutkimusaineiston idiomikonstruktion mukaisen idiomin voi pienin muutoksin muuttaa myös impersonaaliseksi. Aineistosta löytyy yksi tällainen tapaus, jossa konstruktion on lisätty *taida*-verbi: *nyt ei taida olla kaikki saranat ovesa*. *Taista*-verbin lisääminen konstruktion ei ole kuitenkaan tavatonta: konstruktion voi helposti muuttaa muotoon *sillä ei taida olla kaikki x:t y:ssä*, jolloin ilmaus saa epäilevän merkitysvivahteen. Tämä rakenteellinen muutos on siis mahdollista toteuttaa jokaisen idiomivariantin kohdalla.

Idiomikonstruktion komponentti *kaikki* vaikuttaisi olevan yksi konstruktion pakollisista osista. Tutkimusaineistoa etsiessäni löysin kuitenkin idiomeja, jotka ovat *kaikki*-komponenttia lukuunottamatta täysin konstruktion mukaisia (*ei ole x:t y:ssä*). *Kaikki*-komponentin sisältävät idiomit sisältävät ajatuksen, että jostakin paikasta puuttuu vain osa jostakin joukosta. Kun *kaikki*-komponenttia ei ole, korostuu ajatus, että kyseistä asiaa ei ole lainkaan ilmaistussa paikassa: *ei ole lyijyä kynässä, ei ole filmiä kamerassa, ei oo vettä akvaariossa*. Ei olekaan yksiselitteistä, voidaanko kyseisiä idiomeja lukea lainkaan saman konstruktion mukaan muodostetuiksi. Parissa tutkimusaineiston idioimeissa *kaikki*-sana on parillisten entiteettien kohdalla korvattu sanalla *molemmat*: *ei ole molemmat airot veneessä/vedessä, ei oo molemmat silmät päässä*.⁴¹

Nenosien testistä puuttuvia syntaktisia ominaisuuksia ovat ainakin sanajärjestys ja negaatio. Tutkittaessa idiomien muunnelmia juuri nämä kaksi suomen kielen ominaisuutta ovat kuitenkin mielestäni olennaisia. Tyypillinen idiomikonstruktion elementtien järjestys on idiomikonstruktion lauserakennetta käsittelevässä luvussa jo mainittu *ei ole kaikki x:t y:ssä*. Tutkimusaineistossa esiintyy kuitenkin myös idiomivariantti, jonka elementit ovat sisällöllisesti täysin samanlaiset kuin muidenkin konstruktion mukaisten idiomien, mutta sanajärjestys on poikkeuksellinen. Tällainen on idiomi *kaikki Paulat ei ole armeijassa*, jossa *kaikki*-elementillä alkava nominilauseke on fokaloituna. Koska idiomi on aineistolähteessä lausekontekstista irrallisena, ei sanajärjestyksestä voida tehdä johtopäätöksiä esimerkiksi siitä, mihin kohtaan lauserakennetta ydinosanottajan osoitin todellisessa kielenkäytössä sijoitettaisiin.

---

⁴⁰ eksistentiaalilause

⁴¹ Esimerkit poimittu Catharina's Journal -blogista ja Mikon kotisivuilta (ks. aineistolähteet).

Habitiiviadverbiaalin sijoittaminen rakenteen etiseksi tuntuu hassulta ratkaisulta (*sillä kaikki Paulat ei ole armeijassa*), ja rakenteen sisällekään se ei oikein tunnu sopivan (*kaikki Paulat ei ole sillä armeijassa / kaikki Paulat sillä ei ole armeijassa / kaikki Paulat ei sillä ole armeijassa*). Eheyden säilyttämiseksi on sanajärjestys siis kiteytynyt muotoon *sillä ei ole kaikki x:t y:ssä*, sillä viimeistään idiomia lausekontekstiin sijoitettaessa muutettu sanajärjestys johtaa ongelmatilanteisiin.

Yllätyksekseni Jatkoaika-sivuston keskustelussa esiintyi myös saman perusrakenteen sisältäviä idiomeja, mutta negatio oli kadonnut ilmauksesta kokonaan. Tällöin idiomeissa on käytetty sellaista sanastoa, että perusidea säilyy samana. Jos idiomikonstruktion vakiintuneessa muodossa jokin joukko ei ole sellaisessa paikassa, jossa sen kuuluisi olla, niin nyt jokin joukko on sellaisessa paikassa, jossa sen ei syystä tai toisesta kuuluisi olla. Tällaisia idiomeja ovat muiden muassa ainakin *Paulalla on kaikki BB:t nauhalla*⁴², *Paulalla on kaikki sukeltajat pinnassa* ja *Paulalla on kaikki kirjoittajat jatkoajassa*.⁴³ Marginaalisissa tapauksissa negatiokin on siis vapaaehtoinen ilmiö osana idiomikonstruktiota.

4.4 Tutkimusaineiston idiomikonstruktion mukaiset idiomivariantit

Matti Kuusen (1954, 26, 63) mukaan jokainen sananparsi on syntynyt siten, että joku on lausunut tai kirjoittanut jotakin, joka on jäänyt kielenkäyttäjän mieleen, ja tämä on alkanut myöhemmin itse toistella ilmaisua puheessaan tai kirjoituksessaan. Sananparret sepitetään siis aina uudelleen, jolloin uskollisten perinteentoistajien joukossa on aina joku, joka muokkaa ilmaisusta omasta mielestään iskevemmän kuuluisen version. Ajan saatossa ilmaisu muuttaa muotoaan ja sisältöään synnyttäen yhä rohkeampia kokeiluja.

Sam Glucksbergin (1993, 13–14) mukaan idiomien merkitykset omaksutaan sopimuksen mukaisesti ilmauksen ja sen merkityksen välisenä mielivaltaisena suhteena. Tutkimusaineistoani ajatellen idiomi *ei ole kaikki muumit laaksossa* on siis omaksuttu kokonaisuutena mentaaliseen leksikkoon merkityksessä ’tyhmä, vajaaälyinen, mielenvikainen’ noudattaen samoja oppimismekanismia kuin yksittäisten sanojenkin merkitysten oppimisessa. Kun idiomaattiset merkitykset on opittu, voidaan tuttujien

⁴² BB on lyhenne tositelevisiosarjasta Big Brother.

⁴³ Esimerkit poimittu Jatkoaika-sivuston keskustelusta (ks. aineistolähteet).

idiomien merkitykset joko noutaa suoraan muistista tai vaihtoehtoisesti merkitys voidaan luoda kielellisen prosessoinnin kautta käyttäen hyödyksi idiomien kontekstuaalisesti sopivien konstituenttien idiomaattisia merkityksiä. Jos merkityksen suora haku muistista ei onnistu, kielenkäyttäjät voi aina turvautua kielelliseen prosessointiin. Idiomivarianttien kohdalla ei voida turvautua suoraan muistista noutamiseen, sillä tällaisten idiomien sanasto ei vastaa vakiintuneiden idiomien sanastoa. Tulkitsijalle uuden idiomivariantin merkityksen ymmärtäminen vaatii siis aina kielellistä prosessointia.

Glucksbergin (1993, 15–16) mukaan kielenpuhujat tuottavat idiomivariantteja kahdella eri tavalla: tahattomasti ilman sen kummempia kommunikatiivisia aikeita ja tarkoituksellisesti muuttaen tutun idiomien vakiintunutta merkitystä. Idiomivarianttien tahaton tuottaminen edellyttää leksikaalista joustavuutta, joka määräytyy sen mukaan, että ilmaus on yhtä tunnistettavissa tietyn idiomien variantiksi. Fraasi-idiomien varianteissa muuttuvana komponenttina on yleensä vain joko verbi tai nominilauseke, harvoin molemmat, sillä tuolloin idiomien tunnistettavuus muuttuisi turhan vaikeaksi. Glucksberg antaa esimerkiksi idiomien *kick the bucket*, jonka varianttia *boot the pail* on vaikea hahmottaa ensiksi mainitun idiomien variantiksi, vaikka verbin ja nominilausekkeen merkitykset ovatkin ainakin lähes synonyymiset alkuperäisen idiomien kanssa. Kun kielenkäyttäjät puolestaan tahtoo tietoisesti muuttaa tutun idiomien merkitystä muuttamalla sen joitain komponentteja, vaatii prosessi semanttista produktiivisuutta. Tämä semanttinen produktiivisuus edellyttää johdonmukaista suhdetta idiomien alkuperäisten konstituenttien ja niiden korvikkeiden välillä, jotta ilmausten välinen suhde olisi yhä pääteltävissä. Tällaisten rakenteellisten muutosten taustalla on aina jokin kommunikatiivinen tarkoitus. Glucksbergin mukaan tällaisia muunnelmia on muiden muassa adjektiivimuunnelmat, adverbimuunnelmat, lukumuunnelmat, aikamuotomuunnelmat ja yhdistelmämuunnelmat. Esimerkiksi englannin kielen idiomille *speaking your mind* voidaan tietoisesti tehdä erilaisia muutoksia lisäämällä idiomiin jokin adjektiivi (*when drugs are involved, it's time to speak your parental mind*), lisäämällä idiomiin jokin adverbi (*Did he finally speak his mind?*), muuttamalla ilmauksen luku yksiköstä monikoksi (*as a diverse purpose but purposeful group, you should speak your minds*), vaihtamalla ilmauksen aikamuotoa (*he spoke his mind*) tai tekemällä jopa kaikkia edellä mainittuja muutoksia samanaikaisesti (*the tenants' association finally spoke their collective minds*). Monia idiomeja voidaan siis

mukauttaa kuhunkin kielenkäyttöyhteyteen sopiviksi ilmauksen idiomaattisuuden kärsimättä.

Kielenkäyttäjät ovat luovia ja osaavat muokata idiomista uudenlaisia ilmauksia säilyttäen idiomien alkuperäisen semanttisen merkityksen mutta vaihtamalla ilmauksen rakenteen ja osin käytetyn sanastonkin alkuperäisestä poikkeavaksi. Tällaisia tapauksia olen löytänyt esimerkiksi ystäväni Facebook-tilapäivityksistä⁴⁴ ja lukemistani blogikirjoituksista. Eräällä ystävälläni oli Facebookissa (16.12.2010) tilapäivityksensä viesti ”ja antiikin kahdeksas ihme: Tilastotieteen johdantokurssi (TILTP1) läpi kakkosella (2). Kyllä kanootissa näköjään pari inkkaria on vielä jäljellä :DD”. Toinen ystäväni kertoi Facebookissa (3.3.2011) kuulleensa aineenopettajan pedagogisten opintojen opiskelijoiden keskustelussa ilmauksen ”Meikäläisen inkkarit meloo joku omaan suuntaan.” Suklaamarengin-blogin (13.3.2011) kirjoittaja pohtii kirjoituksessaan uuden kameran käyttöominaisuuksia: ”Ohjenkirjan kahlaaminenkaan ei tietysti olisi kauhean pahasta, mutta kun se on niin paksu! Sen kun avaa niin tuntuu, että loputkin inkkarit karkaa kanootista. Mutta aina välillä sinnekin on kurkittava, vielä :)”⁴⁵

Tiettyä idiomikontekstissa tarpeeksi monta kertaa toistuttuaan tuttujen idiomien konstituenttisanat saavat samoja itsenäisiä merkityksiä kuin idiomien sisällä esiintyessään. Kun idiomeissa esiintyneen sanan merkitys on tällä tavalla laajentunut, voidaan uusia idiomivariantteja prosessoida jälleen kielellisesti ja päätyä oikeaan tulkintaan. Esimerkiksi idiomiksi *ei ole kaikki inkkarit kanootissa* on jo niin vakiintunut kielenkäyttäjien mentaaliseen leksikkoon, että siitä napattuja osia voidaan käyttää luovasti osana muita ilmaisuja, siten että osat säilyttävät ikään kuin intertekstuaalisesti idiomaattisen merkityksensä. Edellä mainitut ilmaisut on mahdollista tulkita tällaisen kielellisen prosessoinnin kautta. Idiomien *ei ole kaikki inkkarit kanootissa* konstituentti *inkkarit* on laajentanut merkitystään alkuperäisestä, mahdollistaen sanan idiomaattisen käytön täysin erilaisessa lauseyhteydessä kuin koskaan aiemmin. Ilmaisussa *kyllä kanootissa näköjään pari inkkaria on vielä jäljellä, meikäläisen inkkarit meloo joku omaan suuntaan ja loputkin inkkarit karkaa kanootista* sana *inkkarit* käytetään ikään kuin yksittäisen ajatuksen tai aivosolun merkityksessä ja *kanootti*-sanaa viittaamassa aivoihin tai päähän. Tällöin ensimmäisen ilmauksen merkitys olisi tulkittavissa

---

⁴⁴ Facebook on internetissä toimiva sosiaalinen yhteisö, jossa ihmiset voivat esimerkiksi kertoa kuulumisiaan eli kirjoittaa niin sanottuja tilapäivityksiä Facebook-kavereille näkyvään uutissyöteeseen.

⁴⁵ Suora lainaus blogista. Tekstissä kirjoitusvirhe sanassa ohjenkirja (*ohjenkirjan).

muotoon 'kyllä aivoissa näköjään pari aivosolua on vielä jäljellä', ja kahden jälkimmäisen ilmauksen idiomaattinen merkitys olisi puolestaan mahdollista kuvata ilmauksilla 'ajatukset karkailevat' tai 'ajatukset eivät pysy kasassa'⁴⁶. Vastaavasti lausahduksessa *Paulan kanootissa ei ole yhtään melontataitoista inkkaria*⁴⁷ kanootti-komponentti pitää yllä yhteyttä alkuperäiseen idiomiin. Idiom*i ei ole kaikki inkkarit kanootissa* on ollut myös pohjalla, kun idiomia *Paulalla ei ole kaikki kanootit vesillä* on kehitelty. Kun on keksitty hyvä aihepiiri, siitä voidaan ammentaa aina vain yhä uusia idiomeja. Idiomien sanastoa käsittelen seuraavassa luvussa (4.5).

4.5 Tutkimusaineiston idiomien sanasto

Nenosen (2002, 65) mukaan tyypillinen idiom*i rakentuu kielenkäyttäjälle tutuista lekseemeistä, joita käytetään semanttisesti uudenlaisena yhdistelmänä tai tavanomaisesta poikkeavassa muodossa. Muutamissa tutkimusaineiston idiomeissa esiintyy kuitenkin myös suurimmalle osalle lukijoista tuntemattomia lekseemejä, mainittakoon niistä esimerkin vuoksi vaikkapa idiom*i ei ole kaikki potionit beltillä.**

Idiomikonstruktio *ei ole kaikki x:t y:ssä* on hyvin produktiivinen ja joustava. On vaikea vetää rajaa, minkälaiset sanavalinnat ovat mahdollisia ja minkälaiset eivät. Jokainen äidinkielen puhuja voi tahollaan kokeilla, mikä kuulostaa omaan korvaan hyväksyttävältä. X on substantiivi, joka voi olla yhtä hyvin jokin jaoton entiteetti (*ei ole kaikki pöllöt tornissa*), jaollinen ainesana (*ei ole kaikki maidot tölkissä*) tai abstrakti sana (*ei ole kaikki musiikki mp3-soittimessa*). On mahdollista muodostaa kaikkia kielioppisääntöjä noudattava lause, jossa ei ole kuitenkaan semanttisesti mitään järkeä. Tämän on todistanut jo Noam Chomsky (1957, 15) kuuluisalla semanttisesti irrationaalisella lause-esimerkillään *Colorless green ideas sleep furiously*. Jos *ei ole kaikki x:t y:ssä* -konstruktion mukaan muodostetun idiom*in haluaa pitää edes jossain määrin loogisena, on sanavalintojen täytettävä tietyt ehdot: x:n täytyy olla jonkinlainen massa, joukko tai ryhmä tiettyjä entiteettejä, ja y:n täytyy olla jokin paikka, jonne x:t odotuksenmukaisesti kuuluvat. On siis pidettävä yllä looginen suhde entiteettien välillä.*

⁴⁶ Nämä eivät ole välttämättä ainoita mahdollisia tulkintatapoja.

⁴⁷ Esimerkit poimittu Jatkoaika-sivuston keskustelusta (ks. aineistolähteet).

Muodotettaessa idiomikonstruktion *ei ole kaikki x:t y:ssä* mukaista idiomia on y päätettävä x:n perusteella tai päinvastoin. Jos idiomien x on *muumi*, on pohdittava, minne muumit oletuksenmukaisesti kuuluvat ja vastaavasti, jos x on *inkkari*, on mietittävä inkkareille sopivaa paikkaa. Tämän logiikan mukaisesti muodostetut idiomit olisivat esimerkiksi *ei ole kaikki muumit talossa* tai *ei ole kaikki muumit laaksossa* sekä *ei ole kaikki inkkarit kanootissa*, *ei ole kaikki inkkarit reservaatissa* tai *ei ole kaikki inkkarit tiipiissä*⁴⁸.

Tutkimusaineiston konstruktion mukaisia idiomeja on ammennettu monista eri aihepiireistä. Alati muuttuva yhteiskunta tarjoaa jatkuvasti uusia mahdollisuuksia kuvata ympärillämme olevaa maailmaa ja luoda uusia vertauskuvallisia ilmauksia uudenlaisista entiteeteistä, joita ei edellisellä vuosikymmenellä välttämättä ollut edes olemassa. Tutkimusaineistoni idiomeissa on käytetty jonkin verran tällaisia ajankohtaisiin aiheisiin tai uusiin keksintöihin liittyviä sanoja. Tällä hetkellä on vielä helppo muistaa Chilen kaivosonnettomuus⁴⁹, joka tapahtui toukokuussa 2010. Uutisissa kerrottiin päivittäin, mitä kaivoksen romahduksen takia 33:lle maan alle loukkuun jääneelle kaivostyöläiselle kuuluu. Tuoreessa muistissa oleva onnellisesti päätynyt tarina on päätynyt osaksi idiomia *ei ole kaikki chileläiset kaivoksessa*. Ei ole kuitenkaan itsestäänselvää, että Chilen kaivosonnettomuus muistettaisiin vielä vuosienkin kuluttua niin hyvin, että kielenkäyttäjät voisi turvallisesti mielin käyttää idiomia pelkäämättä, että kuuntelija ei yhdistäisikään ilmausta vuoden 2010 tapahtumiin.

Jotta idiomien merkityksen voisi täysin ongelmitta ymmärtää, pitää ilmauksessa käytettävän sanaston olla kielenkäyttäjälle tuttua. Tutkimusaineistoni idiomeista suurimman osan pystyin ymmärtämään vaivatta sen kummemmin ponnistelematta. Esimerkiksi idiomia *ei ole kaikki murot kulhossa* on helppo ymmärtää kuvittelemalla mielessään kulhon ja sen ympärille putoilleet aamiaismurot. Joidenkin tutkimusaineiston idiomien kohdalla omat tietoni eivät riittäneet läpikotaiseen ymmärtämiseen, vaikkakin kontekstin perusteella tiesin olevan kyse tiettyntyyppisistä idiomeista, joilla on jo rakenteensa puolesta olemassa tietty merkitys. Esimerkiksi idiomien *ei ole kaikki ismot kasinolla* merkityssisällön ymmärtäminen edellyttää, että tietää kuka on tuo *Ismo* joka kasinolla viihtyy. Suositussa suomalaisessa *Salatut elämät* -saippuasarjassa henkilöahmo Ismo Laitela tuli vuoden 2006 jaksoissa

---

⁴⁸ *Ei ole kaikki inkkarit tiipiissä* -esimerkin olen keksinyt itse.

⁴⁹ http://fi.wikipedia.org/wiki/Chilen_kaiivosonnettomuus_2010

peliriippuvaiseksi, minkä myötä hän ajautui vakaviin ongelmiin⁵⁰. Salatut elämät ei ole ainut televisiosarja, joka on ollut tutkimusaineistoni idiomien muodostamisen lähtökohtana. Maailmallakin suosittu tositelevisioformaatti Big Brother, jossa rahapalkintoa havittelevat kymmenkunta ihmistä asuu muutaman kuukauden muusta maailmasta eristetyssä talossa⁵¹, on laukaissut idiomien *ei ole kaikki asukkaat BB-talossa* syntymisen. Myös laulajakykyjä metsästävä Idols-ohjelmaformaatti on saanut oman idiominsa *ei ole kaikki idolit finaalissa*. Idolissa karsitaan laulajakykyjä viikko viikolta, kunnes finaalissa eniten ääniä saanut laulaja voittaa levytyssopimuksen⁵².

Osassa tutkimusaineiston idiomeissa sanasto oli niin outoa, että oli pakko turvautua Google-hakukoneen apuun. Muutaman idiomien aihe oli niin Helsinki-keskeinen, että ne eivät olleet turkulaiselle ymmärrettäviä, ja joissakin idiomeissa esiintyvä puhekielinen sanasto oli niin uutta ja vain tietyissä piireissä käytettävää, että ne olivat jääneet itseltäni oppimatta. Idiomien *ei ole kaikki lissut kampissa* edellyttää kuulijan tietävän, että puhekielistä *lissu*-nimitystä käytetään stereotyyppisesti pinnallisista teinityöistä⁵³, joiden tyypillisenä oleskelupaikkana pidetään esimerkiksi Helsingin Kamppi-ostoskeskusta. Idiomissa *ei ole kaikki jonnet pelikoneessa* puolestaan esiintyy teinipojista käytettävä haukkumasana *jonne*⁵⁴. Urbanin sanakirjan mukaan *jonne* voi käyttäjistä riippuen tarkoittaa yleisesti teini-ikäistä tai vain lapsellisesti käyttäytyvää henkilöä. Jos *pelikone*-sanalla tarkoitettaisiin esimerkiksi kauppakeskusten käytävillä sijaitsevia RAY:n peliautomaatteja, käytettäisiin sanasta ulkopaikallissijamuotoa *pelikoneella*. Jotta sisäpaikallissijan käyttö olisi ymmärrettävä, *pelikone*-sanalla tarkoitetaan mitä ilmeisimmin pelikone.fi-sivustoa⁵⁵, jossa voi pelata ilmaiseksi erilaisia pelejä. Idiomien *ei ole kaikki ES:ät tölkissä* viittaa kaikesti juuri edellä mainittuihin jonneihin, jotka juovat paljon energiajuomia. *ES* on lyhenne halpamerkistä Euroshopper, joka valmistaa paljon muitakin elintarvikkeita kuin vain energiajuomia. Pikaisen internethaun perusteella sain kuitenkin selville, että lyhennesanalla *ES* tarkoitetaan tyypillisesti nimenomaan Euroshopperin energiajuomaa⁵⁶.

---

⁵⁰ http://fi.wikipedia.org/wiki/Ismo_Laitela

⁵¹ http://fi.wikipedia.org/wiki/Big_Brother

⁵² <http://fi.wikipedia.org/wiki/Idols>

⁵³ Lissu-nimitys on peräisin sanasta pissaliisa, joka on ilmeisesti esiintynyt suomen kielessä jo 1960-luvulla (<http://fi.wikipedia.org/wiki/Pissis>).

⁵⁴ <http://urbanisanakirja.com/word/jonne/>

⁵⁵ <http://pelikone.fi/>

⁵⁶ <http://www.energydrink.fi/?p=514>

Tutkimusaineiston idiomien yhdeksi melko yleiseksi ilmiöksi osoittautui erisnimen käyttö appellatiivina tarkoittamassa entiteettiä, joka jollain tavalla muistuttaa nimettyä yksilöä (ks. ISK 2005, § 553). Idiomeissa puhutaan Ismoista, Lissuista ja Jonneista sekä ES:istä, Tuutikeista, Aira Samulineista ja Adolf Ehrnrootheista. *Lissu* ja *jonne* ovat mukautuneet puhekieleen yleisnimiksi omamerkityksisinä sanoinaan, mutta samoin ei ole muiden tutkimusaineiston idiomien sisältämien erisnimien kohdalla. Tietääkseni kukaan ei sano (ainakaan vielä) kaikkien peliriippuvaisten olevan *ismoja* tai kaikkien energiajuomien olevan *ES:iä*.

Tutkimusaineiston idiomeissa esiintyy sanastoa monenlaisista aihepiireistä. Tyypillisesti idiomien sanasto on kuitenkin jollain tavalla sidoksissa arkielämään ja tavanomaisiin ihmisten harrastuksiin. Idiomien sanasto käsittelee kansallisuuksia, ihmisrotuja, ammattiryhmiä, ruokaa, juomaa, urheilua, esineitä, kulkuneuvoja, kalastusta, kotia, julkisuuden henkilöitä, historiaa, ajankohtaisia tapahtumia, televisio-ohjelmia, elokuvia, musiikkia, kortinpeluuta, ruumiinosia, oikeinkirjoitussääntöjä ja koko maailmankaikkeuttakin. Huomattavan yleiseksi aiheiksi osoittautuivat ruoka ja juoma (*ei ole kaikki kaljat korissa*) sekä urheilu (*Paulalla ei ole kaikki pelaajat vaihtoahtiassa*). Ensimmäinen ryhmän laajuus (33 esiintymää) selittyy sillä, että ihminen syö ja juo päivittäin, ja näin ollen ruoka ja juoma on hyvin keskeisessä asemassa ihmisen elämässä. Jälkimmäisen ryhmän laajuutta (38 esiintymää) selittää yhden aineistolähteen, jääkiekkoiheisen Jatkoaika-sivuston, urheilupainotteisuus. Suurimmaksi ryhmäksi (52 esiintymää) osoittautui kuitenkin idiomit, joissa viitattiin eri ihmisryhmiin (*ei ole kaikki eskimot iglussa*). Eläimiä käsittelevää sanastoa esiintyi 14:ssä aineiston idiomeissa (*ei ole kaikki kottaraiset kotona*). Televisio-ohjelmia käsittelevää sanastoa oli 10 eri idiomeissa (*ei ole kaikki asukkaat BB-talossa*). Julkisuuden henkilöitä käsittelevää sanastoa oli 11 idiomeissa (*Paulalla ei ole kaikki Benit Strindbergillä*⁵⁷). Muihin esineisiin ja asioihin viitattiin 50 idiomeissa (*ei ole kaikki jakkarat keittiössä*). Kielioppiin viitattiin kahden idiomien sanastossa (*Paulalla eivät ole kaikki predikaatit päälauseessa*), historiallisiin tapahtumiin neljässä idiomeissa (*Paulalla ei ole kaikki juoksuhaudat Mannerheimlinjalla*), ajankohtaisiin asioihin kahdessa idiomeissa (*Soinilla ei ole kaikki kannattajat uurnilla*), fiktiivisiin hahmoihin 10 idiomeissa (*Paulalla ei ole kaikki Roope-sedät rahasäiliössä*), ihmiskehoon yhdeksässä eri idiomeissa (*Paulalla ei ole kaikki ripset*

---

⁵⁷ Idiomilla viitataan Ben Zyskovicziin, jonka kantakahvilana pidetään Helsingissä sijaitsevaa Café Strindbergiä.

silmissä), maailmankaikkeuteen yhdessä idiomissa (*Paulalla ei ole kaikki planeetat kiertoradoillaan*) ja roolipeleihin yhdessä idiomissa (*ei ole kaikki potionit beltillä*).⁵⁸

4.6 Tutkimusaineiston idiomien merkityssisältö

Teoriaosuudessa käsitteelin Cristina Cacciarin (1993, 41–42) tutkimusta idiomien ymmärtämisestä. Tutkimuksen mukaan tulkinta ei ole rajoittunut ainoastaan valmiiden merkitysten mieleenpalauttamiseen vaan idiomeja voidaan yrittää tulkita myös osiensa ja rakenteidensa perusteella. Nimenomaan idiomien tuttu rakenne antaa usein suunnan ilmauksen oikeanlaiselle tulkinnalle. Tutkimusaineistoni *ei ole kaikki x:t y:ssä* -idiomikonstruktiolle ominaista on, että kaikki joukon jäsenet eivät ole niille kuuluvassa paikassa tai jotkin joukon jäsenet ovat joutuneet niille kuulumattomaan paikkaan. Kyseisen konstruktion mukaiset idiomit perustuvat siis ajatukseen, että jokin tietty ryhmä tai joukko kuuluu kokonaisuudessaan johonkin tiettyyn oletuksenmukaiseen paikkaan. Jos kaikki joukon jäsenet eivät ole paikallaan, kaikki ei ole ihan kunnossa ja aivotoiminta on täten normaalia heikompaa. Aivojen ajatellaan olevan kuin kone, joka ei voi toimia moitteetta ilman kaikkia osiaan. Konkreettista vajanaisuutta ilmaisemalla voidaan siis metaforisesti kuvata henkistä vajavaisuutta. Tutkimusaineistoni idiomikonstruktio ei suinkaan ole ainut saman idean mukaan muodostunut idiomityyppi. Kielitoimiston sanakirjassakin (2010) mainitaan *vajaa*-hakusanan alla arkisena kielenkäyttöesimerkkinä idiomiksi *olla vajaa* 'tyhmä, typerä, hölmö': *Tyyppi on ihan vajaa*. Oletusarvona on, että ihminen on *täysipäinen*, että ihmisen päässä on sisällä aivot, joissa tapahtuu kaikki ihmisen kognitiivinen työskentely ja aivotoiminta. Jos jonkun järjenjuoksu ei ole toivotunlaista, voidaan häntä nimitellä *vähän vajaaksi* tai pahimmassa tapauksessa *tyhjöpäiseksi*, jolloin aivojen olemassaolo kyseenalaistetaan (leikkimielisesti) täysin. Samalla idealla on luotu idiomeja muissakin kielissä. Sivuan muiden kielten samankaltaisia idiomeja luvussa 4.9, jossa käsitteelen tutkimusaineiston idiomien alkuperää.

Cacciarin (1993, 6) mukaan idiomien merkitys hahmotetaan yhdistämisen kautta. Kun tulkitsija havaitsee kuulemassaan tai lukemassaan idiomien, käynnistyy tulkitsijan

---

⁵⁸ Idiomilla viitataan Dungeons and Dragons -fantasiaroolipeliin, jossa roolihahmo voi kerätä vyölleen (eng. *belt*) maagisia voimia sisältäviä esineitä ja asioita, kuten tässä tapauksessa taikajuomia (eng. *potion*).

aivoissa välittömästi sekä suora tulkintaprosessi että komponenttianalyysi. Cacciari olettaa, että kielellinen prosessointi vie enemmän aikaa kuin suora tulkinta. Suoran tulkinnan avulla idiomin merkitys voidaan hakea suoraan muistista ilman täydellistä kielellistä prosessointia, jolloin komponenttianalyysi voi jäädä kesken. Kun kyseessä on tuttu idiomikonstruktio, mutta uusi leksikaalinen sisältö, nämä tulkintakeinot tukevat olennaisesti toisiaan. Esimerkiksi ilmauksessa *Paulalla ei ole kaikki Nickersonit jäähyboxissa* lekseemien semanttinen epäloogisuus suhteessa kontekstiinsa vihjaa ilmauksen idiomaattisuudesta ja samalla tuttu rakenne auttaa hakemaan muistista idiomille oikeanlaisen merkityksen.

Muiden muassa Adele E. Goldbergin (1995) konstruktiokielioppiteorian mukaan konstruktioilla on itsessään konstituenttisanoista riippumaton merkitys (ks. luku 2.6.1). Vaikka idiomikonstruktioilla *ei ole kaikki x:t y:ssä* onkin oma sanoistaan riippumaton merkitys, se ei tarkoita, etteikö konstituenttisanoilla olisi vaikutusta ilmauksen kokonaismerkityksen tulkinnassa. Sanavalinnoilla voidaan vaikuttaa vähintäänkin idiomin tyyliin. Idiomikonstruktion tietyt konstituenttisanat (x ja y) voidaan kyllä periaatteessa korvata millä tahansa sanoilla ilman, että merkityksen ymmärtäminen häiriintyisi olennaisesti. Joku voisi korvata x:n vaikkapa sanalla *hevonen* ja y:n sanalla *lehmä* ja silti idiomilla ymmärrettäisiin tarkoitettavan tyhmää, vaikka sisällöllisesti ilmauksessa ei ole minkäänlaista logiikkaa: *sillä ei ole kaikki hevoset lehmässä*. Tulkitsija kyllä todennäköisesti ihmettelisi tuottajan sanavalintoja, mutta päättelisi silti ilmauksen merkityksen oikein skeemojen avulla. Tutkimusaineiston idiomien sanastoa käsitellään enemmän luvussa 4.5.

Mäntylä huomauttaa artikkelissaan (2006, 155), että meillä on omassa äidinkielellemme meillä tuntemattomia ilmauksia, mikä saattaa erilaisten tulkintamahdollisuuksien myötä johtaa väärinymmärryksiin. Kuvaannollista maailmaamme hämmentävänä seikkana vaikuttaa myös se, että samasta ilmauksesta voi olla erilaisia versioita. Uuden idiomiversion hahmottaminen samaa tarkoittavaksi ilmaisuksi saattaa osoittautua vaikeaksi, jos on tottunut kuulemaan ja käyttämään vain jotain yhtä tuttua versiota. Vaikka tutkimusaineistona on käytetty suhteellisen suppeata otantaa, on idiomivariantteja aineistossa mukana yli kaksisataa. On luonnollista, että idiomien moninaisuuden takia kielenkäyttäjät päätyvät toisinaan virheelliseen tulkintaan.

Idiomikonstruktion merkitys ei kuitenkaan ole aina itsestään selvä. Vauva.fi-keskustelupalstalla eräs vierailija kysyy ”Viittaako ne enemmän tyhmyyteen vai mt-ongelmiin?” Samalla keskustelupalstalla myöhemmin eräs toinen vierailija kertoo asiasta mielipiteensä: ”Minusta inkkari kanootissa ja penaalin terävin kynä kertovat eri asioista. Ei ole penaalin terävin kynällä tarkoitetaan, ettei ole kovin viisas. Se ei ole kommentti mielenterveydestä vaan tyhmyydestä. Ei ole kaikki inkkarit kanootissa, muumit laaksossa jne. taas viitataan mielenterveysongelmaan, jotka taas ei liity älykkyyteen mitenkään.” Myöhemmin keskustelu jatkuu aiheesta edelleen: ”Mt-ongelmat? Ensimmäistä kertaa kuulen että näillä sanonnoilla olisi jotain tekemistä mielenterveyden kanssa - ei kai? Minusta ne kaikki viittaavat tyhmyyteen tai tollouteen, joko tilapäiseen tai pysyvään. Mistä tämä mt-teoria kumpuaa, kun kaikki ilmaisut on variaatioita vanhasta ’ruuvit tallella’-sanonnaasta? Ei niitä mt-ongelmia nyt ihan joka ikiseen yhteyteen tarvitse sekoittaa! Mainioita sanontoja, muuten. Kiitos :D” Mielipiteitä on selvästikin molempiin suuntiin: ”No kyllä ruuvit ja niiden löysyys tai puuttuminen on ihan selkeästi viittaus mielenterveyteen tai ainakin omituisuuteen. Samoin lepakot tapulissa, marmorikuulat hukassa jne. Terävyyteen tai hitauteen liittyvät taas viittaavat älyn ja nokkeluuden puutteeseen. Noista inkareista on pahempi sanoa, voivat olla vähän kumpaakin.” Ja vielä edelleen: ”hauska tuo ismot kasinolla, viitanee salkkareiden ismoon? jotenkin tuo muumit laaksossa tuo mieleen mt-ongelmat, koska psykiatrista osastoa kutsutaan muumilaaksoksi.”⁵⁹

Tutkimusaineistoni idiomien kirjaimellinen tulkinta johtaisi hyvin absurdiin lopputulokseen. Ilmauksen muoto, etenkin sen tuttu rakenne, vihjaa kuulijalle ilmauksen idiomaattisuudesta. Jos kielenkäyttäjä ei ole aiemmin kuullut saman muotin mukaan tehtyä idiomia, voi idiomi olla hyvinkin hämmentävä: miksi kenelläkään ylipäänsä olisi laaksoa, jossa olisi kaiken lisäksi muumeja? Oletan, että viimeistään kontekstin perusteella kuulija ymmärtää olevan kyse jostain vertauskuvallisesta ilmauksesta, eikä edes yritä ymmärtää ilmausta kirjaimellisesti.

---

⁵⁹ Suora lainaus sivustolta kirjoitusvirheineen.

4.7 Tutkimusaineiston idiomien funktio

Teoriaosuuden idiomien funktiota käsittelevässä luvussa (2.9) totesin idiomien olevan jokapäiväisen ja luonnollisen puhekielen universaali ilmiö. Idiomi on jokin repliikiksi tai repliikin ainekseksi sopiva kahden tai useamman sanan kiteymä, joka toimii puhujan, keskustelijan tai kirjoittajan välineenä. Tutkimusaineistoa käsitellessä oli pohdittava, miksi tutkimusaineiston idiomeja tyypillisesti käytetään.

Tutkimusaineistoni vajaaälyisyyttä kuvaavat idiomit ovat tietyn konstruktion mukaan muodostettuja monenkirjavia kuvakielisiä kiertoilmaisuja. Inhimilliseen käyttäytymiseen kuuluu virheiden tekeminen ja ainakin satunnaiset tyhmät teot ja lausahdukset. Tyhmyyttä esiintyy monissa eri tilanteissa ja monenlaisessa asussa. Ihminen voi olla tyhmä, jos ei osaa käyttäytyä oikealla tavalla tietyssä tilanteessa. Ihminen voi myös olla tyhmä, jos ei tiedä vastausta johonkin kysymykseen tai ei osaa tehdä jotakin tiettyä asiaa oikealla tavalla. Lapsena sisarusta voi haukkua tyhmäksi, jos hän ei halua leikkiä piilosta juuri silloin kuin itse haluaisi. Tyhmyys ei itsessään ole mikään tietty ihmisen ominaisuus, vaan jotakin ei-sopivaa, ei-älykästä tai ei-toivottua toimintaa. Nykyihminen haluaa toimia oikein ja olla älykäs, kertoohan siitä jo viisaan nykyihmisen latinankielinen tieteellinen nimikin *homo sapiens sapiens*.

Tyhmyys on jonkinasteinen tabu nyky-yhteiskunnassa. Älykkyys on jokaisen ihmisen tavoitteena ja tyhmyyttä yritetään usein peitellä. Jo ala-asteella lapset yrittävät luntata kokeissa, jottei kotiin tarvitse viedä näytettäväksi huonoa arvosanaa. Lukuvuoden päätteeksi annetaan todistus käteen hyvästä tai huonosta koulumenestyksestä. Yhteiskunnan jäsenenä meitä arvotetaan jo pienestä pitäen älykkyuden perusteella ja sitä tehdään koko elämämme ajan koko opiskeluajan ja työelämän läpi. Markku Varis (1998, 183) huomauttaa, että kielletystä asiasta, tabusta, puhumisen välttelemisen lisäksi kiertoilmaisujen käyttöä lisäävät kohteliaisuuspyrkimykset ja kuuntelijan tunteiden kunnioittaminen. Ihmisellä on elämässään jatkuvasti monenlaisia syitä puhua asioista hieman kierrellen. Vaikka suorapuheisuus monessa tilanteessa olisikin suotavaa, ei ole kannattavaa nimittää toista idiootiksi. Tyhmäksi haukkuminen kolauttaa ihmisen omakuvaa ja itsetuntoa, joten moista ei sovi tehdä perusteetta tai etenkin ilkeällä tavalla. Väärillä sanavalinnoilla saattaa loukata keskustelukumppanin tunteita ja nykyään sanoistaan voi saada jopa syytteen kunnianloukkauksesta. Yleisten

kohteliaisuuskäytäntöjen mukaista onkin käyttää kunnioittavia, soveliaita, suvaitsevaisia ja jopa kaunistelevia ilmauksia epämiellyttävistä asioista puhuttaessa. Kiertelyssä on kyse omien ja muiden keskustelukumppaneiden kasvojen suojelusta ja ihmisen itsemääräämisoikeuden säilyttämisestä ja viime kädessä pyrkimyksestä saavuttaa kielen avulla hyötyä. On mielenkiintoista huomata, että omia älynlahjojaan voi sen sijaan arvostella julkisestikin. Omien epäonnistumisten myöntäminen ei ole millään tavalla pahasta suomalaisessa nyky-yhteiskunnassa. Toisinaan itsensä vähättelevä on melkein pä suotavaakin käyttäytymistä. Sitä pidetään aivan luonnollisena, että joku sanoo itsestään *Vitsi mä oon tyhmä!*, mutta jos toista haukkuu samoin sanoin *Vitsi sä oot tyhmä!*, saattaa käyttäytyminen herättää narkästäystä muissa vuorovaikutustilanteen osanottajissa.

Kasvojen suojelun lisäksi tutkimusaineiston idiomeilla voidaan nähdä olevan myös muunlaisia funktioita. Ei ole tavatonta, että kielenpuhujat keksivät uusia sanoja ja ilmauksia hauskuuttaakseen, hämmästyttääkseen ja haastaakseen kuulijoita sekä ihan vain pakottaakseen muut vuorovaikutustilanteen osanottajat kuuntelemaan sanomaansa. Kielenpuhujat keksivät jatkuvasti keinoja ilmaista uudella tavalla vanhoja ilmauksia puhtaasta keksimisen ilosta. Yhden ainoan ilmauksen käyttäminen kävisi pian tylsistyttäväksi, joten konstruktion mukaan on alettu luoda yhä erikoisempia idiomeja. Muuttuva maailma luo jatkuvasti uusia mahdollisuuksia luovaan kielenkäyttöön. Ajankohtaiset tapahtumat voivatkin toimia lähtölaukauksena tällaisten idiomien luomiselle, mikä on selvästikin esimerkiksi idiomivariantin *ei ole kaikki chileläiset kaivoksessa* -idiomin taustalla (ks. luku 4.4). Idiomien luominen heijastaa myös uusia maailmankäsityksiä ja uusia tapoja, joilla yksilöt muodostavat mielikuvia maailmasta, ja uusia keinoja, joilla ilmaista niiden sisältö mahdollisimman vivahteikkaasti ja kiinnostavasti. (Johnson-Laird 1993, ix.)

Ihmisen kyky ymmärtää idiomeja on yhtä automaattista kuin kirjallistenkin ilmausten ymmärtäminen, ja idiomit ovatkin juuri helppoutensa vuoksi kielelle tärkeä ilmiö. Ihmiskielelle on luonnollista käyttää idiomaattisia ilmauksia yksinkertaisten sanojen asemesta. Ihminen on kykenevä puhumaan käyttäen kielessään erilaisia arvoituksia tiedostamatta niiden erityistä luonnetta. Juuri tällaisia arvoituksia kutsutaan idiomeiksi. Kun tuottaja muodostaa idiomien tutun idiomikonstruktion *ei ole kaikki x:t y:ssä* mukaisesti, hän samalla luo sanavalinnoillaan arvoituksen, jonka ratkaiseminen sanaston luomien mielikuvien avulla on tulkitsijan tehtävänä. Idiomi täyttää

viihdyttämiskäytännön, kun tulkitsija ratkaisee arvoituksen ja osoittaa sen vuorovaikutustilanteessa tyypillisesti naurahtamalla. Kuten aiemmin todettiin, sosiaalisessa tilanteessa ei ole yhtä korrektaa haukkua jotakuta suorasanaisesti idiootiksi kuin käyttää kaunistelevaa kiertoilmaisua, kuten *ei ole silläkään ihan kaikki tiput pöntössä*. Kuvakielisinä ilmaisuina tutkimusaineiston idiomit tekevät keskustelusta kevyempää, hausempaa ja rennompaa. Niillä voisi siis sanoa olevan vuorovaikutustilanteessa kiertelyn kohteliaisuusfunktion lisäksi viihdyttämisen ja hauskuuttamisen funktio.

4.8 Tutkimusaineiston idiomien hauskuus

Kuten Matti Kuusi (1954, 138) osuvasti toteaa teoksessaan sananparsiston moninaisesta tyylistä, on tyyli yhtä vaihtelevaa kuin sanottavakin. Kuusen mukaan sananparsistolle on tyypillistä kuitenkin lakonisuus, sanaleikkien suosinta sekä taipumus niin voimakkaisiin kärjistyksiin kuin vastakohta-asetelmiinkin. Esimerkiksi idiomiin *ei ole kaikki muumit laaksossa* on saatu sisällytettyä pieni sanaleikki tutun idiomikonstruktion ja sanastollisten valintojen avulla: *muumilaakso*-sanalla voidaan puhekielessä nimittäin jo itsessään tarkoittaa Päijät-Hämeen keskussairaalan psykiatrinen osasto.⁶⁰

Vaikka tutkimusaineiston idiomikonstruktion tarkoituksena onkin kiertoilmauksen avulla pilkata leikkimielisesti jonkun toisen älynlahjoja, on asiointilasta ja keskustelukumppaneista riippuen silti osattava valita kaikkien mahdollisten idiomivarianttien joukosta juuri oikeanlainen. Jotta idiomien oikea tulkinta on mahdollinen, niin idiomien yksittäisten sanojen sisällön on oltava ymmärrettävissä, kuin myös koko ilmauksen merkitys kokonaisuudessaan. Puhetilanteessa on säilytettävä oikeanlainen tyyli, ellei repliikin tarkoituksena ole nimenomaan rikkoa keskustelun harmoniaa.⁶¹

Tutkimusaineistoni idiomeissa tyyliä voi vaihdella etenkin sanastoa muuntelemalla. Idiomi *sillä ei ole kaikki muret kulhossa* on sanastoltaan paljon neutraalimpi kuin esimerkiksi rasistinen idiomivariantti *sillä ei ole kaikki juutalaiset uunissa*. Myös sanajärjestyksestä muuntelemalla saa idiomien eri osia topikaalistettua ja samalla vaikutettua

⁶⁰ <http://urbanisanakirja.com/word/muumilaakso/25109/>

⁶¹ En käsittele tässä yhteydessä muita kuin kielellisiä tyylikeinoja.

hienovaraisesti idiomin tyyliin: *Kallella ei ole kaikki murot kulhossa / ei ole Kallella kaikki murot kulhossa / kaikki murot ei ole Kallella kulhossa / kulhossa ei ole kaikki murot Kallella*. Lisäämällä idiomirakenteen sisään erineviä elementtejä, saa jälleen luotua erilaisia tyylivivahteita: *Kallella ei taida olla ihan kaikki murot kulhossa*.⁶²

Lars Hübinetten ja Bengt Odenstedtin mukaan idiomit heijastavat kansanviisautta ja kansanomaisia huomioita, jotka ovat tunnetusti usein tyyliiltään humoristisia ja räikeitä. Idiomien luoma ihmiskäsitys onkin tyypillisesti nimenomaan pessimistinen tai jopa kyyninen, sen sijaan että se kuvaisi asioita positiiviselta kannalta. (Hübinette – Odenstedt 1988, 4.) Huumori onkin tutkimusaineiston idiomien yksi tärkeimmistä tyyllillisistä ominaisuuksista. Kuten jo teoriaosuudessa totesin idiomien humoristisuutta käsittelevässä luvussa 3, kaikki idiomit eivät kuitenkaan ole luonteeltaan hauskoja. Tutkimusaineistoni idiomikonstruktion mukaisissa idiomeissa on kuitenkin luonteenomaisesti mukana jotain, joka tekee ilmaisusta humoristisen. Kuten todettu, idiomien hauskuus perustuu samoihin ominaisuuksiin kuin muissakin vitseissä ja sanaleikeissä. Vitsin kerronnassa käytetään ilmaisuteknisenä keinona usein lakonisuutta. Vitsissä kerrotaan vain kaikkein oleellisin tieto ja niukimmillaan vitsi rakentuukin vain kahdesta osasta, sen johdannosta ja kärjestä. Vitsin kärkeen tiivistyy se idea, joka vetoaa lukijan tai kuulijan oivalluskykyyn. Tutkimusaineiston idiomien kohdalla voidaan ajatella keskustelun toimivan johdantona, jonka jälkeen idiomin tuottaja heittää ilmoille sopivan tilanteen koittaessa pikantin sutkauksen eli tässä tapauksessa idiomin. Tutkimusaineiston idiomien kaltaiset vitsikkäät ilmaukset ovat nimenomaan muun kerronnan seassa esiintyvää sukkelaata sanailua, jossa yhdistellään yhteenkuulumattomia käsitteitä, asioita, olioita, kieliä ja merkkejä koomisella tavalla.

Kuten todettu, tyypillisesti komiikassa on kyse yhteensoveltumattomuudesta, arvonalennuksesta, toistosta, mekaanisen ja elävän yhteisilmenemästä tai karnevalisoinnista. Vaikka itse asia on selkeä ja mutkaton, koomiseen sisältyy aina arvoasetelma. Tutkimusaineiston idiomit perustuvat eräänlaiseen ihmisten luokitteluun, jonka mukaan on tyhmiä ja älykkäitä ihmisiä tai vähintäänkin tyhmiä ja älykkäitä tekoja. Koska ihminen sijoittaa itsensä luonnollisesti älykkäiden joukkoon, on tyhmiä mahdollista arvostella leikkimielisen komiikan avulla. Yleensä ei ole kyse suoranaisestä ilkeästä pilkasta, jolla pyrittäisiin kuulijassa harmiin ja nöyryytykseen, vaan vitsi-

---

⁶² Idiomikonstruktion sallimia morfosyntaktisia muunnelmia käsittelemän luvussa 4.3.

idiomin kertoja pyrkii nimenomaan tuottamaan iloa ja olemaan positiivinen, kun hän osoittaa ympäristöstään jotain koomista.

Tutkimusaineiston idiomien yhteinen rakenne toistuu samanlaisena idiomista toiseen, mikä auttaa tulkitsijaa jo havaitsemaan, että on kyse tietynlaisesta idiomaattisesta ilmauksesta. Tämä luo hyvän lähtökohdan huumorille, sillä tuttu rakenne ennakoii jotain hauskaa. Tutun rakenteen lisäksi hyvä vitsi-idiomi edellyttää sanavalinnoiltaan innovatiivisuutta, jotain uutta ja yllätyksellistä. Mikään ei ole itsessään koomista, mutta kaikesta voidaan tehdä koomista. Tutkimusaineiston idiomeissa käytetäänkin usein arkista sanastoa⁶³ ja tuttuja tilanteita, mutta tällaiset tutut asetelmat käännetään negaation avulla nurinkurisiksi. Lausahduksen epäjohdonmukaisuus suhteessa kontekstiinsa kertoo kuulijalle, että suorasanaisten ilmauksen sijaan on kyse jostain vertauskuvallisesta. Esimerkiksi lausahduksessa *sillä ei ole kaikki kortit pakassa* ei tarkoiteta kirjaimellisesti että ilmauksen ydinosanottajalla olisi hallussaan korttipakka, josta jokunen kortti puuttuu, vaan kuulijan on mahdollista paikantaa idiomaattisesta kiertoilmauksesta koominen tällaisen inkongruenssin avulla.

Kuulijat arvostavat nokkela kielenkäyttöä ja teräviä havaintoja ympäristöstä; tästä syystä esimerkiksi ajankohtaisiin asioihin liittyvät tutkimusaineiston idiomit ovat erityisen hauskoja. Vitsi-idiomin kertoja asettaa itsensä alttiiksi arvostelulle esittäessään minkä tahansa koomisen idiomien. Koomiseksi tarkoitettujen idiomien arvoasetelman täytyy olla kuulijat huomioon ottaen esteettisesti täydellinen, jotta hauskuus välittyisi parhaalla mahdollisella tavalla. Jokainen sosiaalistunut ihminen huomaa välittömästi, jos hänelle nauretaan tai häntä pilkataan. Jotta idiomien vitsi pysyisi vitsinä, on komiikan pysyttävä riittävän hienovaraisena.

Jos vitsin, tai tässä tapauksessa idiomien, hauskuus perustuu yllätyksellisyyteen, menettää ilmaus tehonsa jo toisella kuuntelukerralla, sillä vanhoista vitseistä jää puuttumaan vitsin kärjen yllätysmomentti ja tulkitsemisen oivaltamisprosessi. Liian yksinkertaiset ja arkipäiväiset idiomit alkavat kuulostaa vähitellen hieman latteilta ja tylsiltä. Ollakseen hauska idiomissa pitää tyypillisesti olla jotain oivaltavaa ja luovaa. Esimerkiksi idiomien *ei ole kaikki jakkarat keittiössä* ja *ei ole kaikki ministerit kyselytunnilla* välillä on yksi perustavanlaatuinen ero: jälkimmäisen idiomien koomisuuden oivaltaminen edellyttää yksityiskohtaisempaa kulttuurista taustatietoa.

---

⁶³ Tutkimusaineiston idiomien sanastoa käsitellään luvussa 4.5.

Tietenkin jos kielenkäyttäjällä sattuu olemaan mieleenpainuneita omakohtaisia kokemuksia hauskoista tilanteista, jotka ovat johtuneet keittiönjakkaroiden vähyydestä, saattaisi ensin mainittu idiomituoda mieleen hauskan tilanteen ja siten ikään kuin tartuttaa hauskuuden myös idiomiin. Koomisuus onkin aina subjektiivista ja kontekstisidonnaista. Idiomissa *ei ole kaikki ministerit kyselytunnilla* ei välttämättä ole mitään hauskaa sellaisten ihmisten mielestä, jotka eivät ensinnäkään tiedä, mikä kyselytunti on, ja miksi ministereiden siellä pitäisi olla. Ne kuulijat, jotka havaitsevat idiomisisältämän satiirisen yhteiskunnallisen kannanoton, ymmärtävät repliikin samalla ministerien tekemisten ja tekemättömyyksien arvosteluna. Humoristiseksi tarkoitettussa repliikissä olennaisinta onkin se, että ilmaisun hauskuus välittyy vuorovaikutustilanteessa vastaanottajalle. Nokkelinkaan idiomitu ei ole hauska, jos vastaanottaja ei yksinkertaisesti ymmärrä sen humoristisuutta.

Idiomihumoristisuus jää ymmärtämättä, jos sen sisältämä sanasto on kielenkäyttäjälle tuntematonta, sillä nimenomaan idiomisanailussa piilee koko ilmauksen huumori. Samalla hauskuuttavaksi ja kieltä elävöittäväksi tarkoitettu vitsi-idiomitu menettää pääasiallisen funktion. Esimerkiksi idiomissa *ei ole kaikki muumit laaksossa* ei kaikeksi ole mitään hauskaa, jos ei tiedä mitä muumit ylipäänsä ovat ja missä niiden pitäisi asustaa. Kun konstruktion sisältämien leksiemien yhteys ymmärretään, päästään käsiksi idiomihauskuuteen. On muistettava, että jokaisen lukijan tai kuulijan subjektiivinen taustatieto vaikuttaa olennaisesti idiomitulkiintaan. Kaikki nyky-suomen kielenkäyttäjät eivät todennäköisesti ole kuulleet *muumilaaksoa* käytettävän psykiatrisen osaston synonyymina. Tällaisessa tapauksessa jo valmiiksi monimerkityksinen ilmaus saa lisäinformaation myötä vielä uuden syvällisemmän merkitysvivahteen. Toisinaan idiomihumoristisuus jää kokonaan tavoittamatta, vaikka se olisikin tarkoitettu hauskaksi ilmaisuksi. Esimerkiksi tutkimusaineiston idiomitu *ei ole kaikki potionit beltillä*⁶⁴ jää varmasti monelta lukijalta ymmärtämättä. Jos lukija ei ymmärrä ilmauksen sanastoa, pysyy lukijan huomio täysin idiomisanaston tulkitsemisessä, jolloin hämmentynyt lukija ei saa otetta koomiseksi tarkoitettun idiomihideasta.

Kuten todettu, vitsit ovat osa folklorea ja vitseillä reagoidaankin hyvin pikaisesti ihmisten elinpiiriin ja maailman tapahtumiin. Humoristisia idiomeja ei kuitenkaan tyypillisesti käytetä vitseinä sellaisenaan ja kontekstista irrallisina, vaan ne ovat osana

---

⁶⁴Kyseisen idiomihksityiskohtaisempi selitys on luvussa 4.5.

vapaan kerronnan sanailua. Nokkelat sanavalinnat oikeanlaisessa tilanteessa tekevät idiomista koomisen. Kielenkäyttäjät voikin muunnella tietoisesti konstruktion mukaisten idiomien lekseemejä kunkin kielenkäyttötilanteen mukaan juuri sellaisiksi, että humoristinen funktio ilmenee parhaalla mahdollisella tavalla. Kaikesta voi tehdä huumoria, oli aihe kuinka synkkä ja totinen tahansa. Mustallekin huumorille on paikkansa, tärkeää on vain se, että vitsi esitetään oikeanlaisessa tilanteessa oikeaan aikaan. Osassa tutkimusaineiston idiomeista piilee myös tällaista mustaa huumoria ja osan niistä voi jopa sanoa olevan ilmeisen rasistisia vitsejä. Vaikka vuonna 2010 tapahtunut Chilen kaivosonnettomuus päättyikin onnellisesti, tilanne oli tuolloin todella vakava. Tilanteen vakavuus ei estänyt huumorin syntymistä. Muistan kuulleen idiomien *ei ole kaikki chileläiset kaivoksessa* bussissa työmatkalla jo ennen kuin kaivostyöntekijät oli saatu pelastettua maanpinnalle. Tokaisusta teki tuolloin hauskan jo pelkkä ajatus siitä, että joku on keksinyt käyttää kyseistä ajankohtaista ja paljon uutisoitua asiaa idiomien sanastoaineiksenä.

Mustaa huumoria sisältävät idiomit voivat sijoittua kauas menneisyyteen, mutta mustan huumorin avulla voidaan käsitellä suhteellisen tuoreitakin julkisuudessa näkyneitä tapahtumia. Idiomeja on luotu niin Jeesuksen ristiinnaulitsemisesta (*ei ole kaikki Jeesukset ristillä*), toisen maailmansodan aikaisesta holokaustista (*ei ole kaikki juutalaiset uunissa, ei ole kaikki juutalaiset kaasukammiossa, ei ole kaikki juutalaiset leirissä, ei ole kaikki natsit bunkkerissa*) ja eri taisteluista (*ei ole kaikki napalmit viidakossa, ei ole kaikki jenkit terrorismin vastaisessa taistelussa*). Idiomien aiheeksi on päätenyt myös Tero Pitkämäen epäonninen keihäänheittotapaus, kun hän Roomassa heinäkuussa 2007 heitti keihään pahasti ulos sektorista ja osui pahaan aavistamattoman pituushyppääjän kylkeen. Heti tuoreeltaan vuoden 2007 lokakuussa Jatkoaika-sivuston keskusteluun ilmestyi idiomien *ei ole kaikki keihäät pituushyppääjän kyljessä*. Heinäkuussa 2009 tapahtui autourheilunnettomuus F1-kilpa-ajoissa, kun Rubens Barichellon autosta irronnut jousi ruhjoi toisen F1-kuljettajan, Felipe Massan, silmäkulman. Heti elokuussa 2009 samaisella Jatkoaika-keskustelupalstalla julkaistiin idiomien *ei ole kaikki jouset Massan silmässä*. Vastaavanlaisia urheiluun liittyviä ikäviin tapauksiin viittaavia idiomeja on kehitetty myös muiden muassa jääkiekkoilija Teppo Nummisen sydänleikkauksesta sekä jääkiekkoilija Jere Karalahden väkivaltaisuudesta ja rikoksista (*ei ole kaikki Nummiset sydänleikkauksessa, eivät ole kaikki Jeret rosiksessa*). Tutkimusaineiston idiomien sanastomateriaaliksi ovat päässeet myös jääkiekkofanien

tunteenpurkaukset ja nyrkinpuimisen seuraukset: *ei ole kaikki narrifanit putkassa*. Huumoria on löydetty myös taannoisen mäkihypyn maailmanmestarin Matti Nykäsen ja hänen entisen puolisonsa Mervi Tapolan lööpeissä pyöritellystä parisuhdeväkivallasta. Aiheesta on luotu konstruktion mukaan idiomi *ei ole kaikki mustelmat Mervin naamassa*. Jatkuvat palkkaneuvottelut, irtisanomiset ja työttömyystilastot eivät ole myöskään jääneet idiomien tuottajilta huomaamatta, mikä ilmenee esimerkiksi idiomeista *ei ole kaikki työttömät hitsarit Porissa* ja *ei ole kaikki hoitajat palkkakuopassa*.

Tutkimusaineiston idiomikonstruktion mukaisia idiomeja on luotu eri ihmisroduista ja eri kansoista käyttäen hyväksi monia yleisiä stereotyyppioita. Rodun tai kansalaisuuden mukainen eri ihmisryhmien kuvaileminen antaa idiomeille heti voimakkaan rasistisen sävyn. Aineistosta löytyy niin romaneja, aasialaisia, afrikkalaisia, venäläisiä kuin arabimaiden kansalaisia arvottavia idiomeja. Tällaisia ovat ainakin idiomit *ei ole kaikki joulukinkut mustalaisen hameessa*, *ei ole kaikki mannet raviradalla*, *ei ole kaikki mannet Vermossa*, *ei ole kaikki vinosilmät riisipellolla*, *ei ole kaikki somalit asemalla*, *ei ole kaikki neekerit puuvillapellolla*, *ei ole kaikki ryssät Siperiassa*, *ei ole kaikki ryssät Anttilassa* ja *ei ole kaikki rätipäät Datsunin lavalla*.⁶⁵ Idiomien rasistisuutta korostamassa on ihmisryhmästä käytetty rasistiseksi mielletty kansakielinen nimitys, kuten edellä mainitut *mustalainen*, *manne*, *vinosilmä*, *ryssä*, *neekeri* ja *rätipää*. Edellisten tavoin rasistisiksi idiomeiksi voi luokitella myös idiomit *ei ole kaikki ulkomaalaiset Hervannassa*⁶⁶, *ei ole kaikki mamut sossussa*⁶⁷ ja *ei ole kaikki somalit steissillä*⁶⁸. Tiettyä ihmisryhmää arvottavia sävyjä on löydettävissä myös idiomeista *ei ole kaikki karvat pitsassa* ja *ei ole kaikki karvat kebabissa*, joilla viitataan maahanmuuttajamiehiin, jotka ovat töissä kebab-pitserioissa joka puolella Suomea. On nimittäin yleisesti tunnettu vitsi, että edellä mainituissa ravintoloissa tehdyistä pitsoista ja kebab-annoksista löytyy aina silloin tällöin käsikarvoja.

Se, että edellä mainittuja rasistisia idiomeja löytyy internetsivustoilta, ei kuitenkaan tarkoita, että kyseisiä idiomeja käytettäisiin jokapäiväisessä kielenkäytössä. On otettava huomioon, että kielenkäyttäjät ovat saattaneet keksimällä keksiä mitä erikoisimpia idiomeja provokatiivisin taka-ajatuksin ja ne ovat jostain syystä päätyneet internetissä

⁶⁵ Rätipää on halventava nimitys Lähi-idästä kotoisin olevasta miehestä.

⁶⁶ Hervanta on Tampereen kaupunginosa.

⁶⁷ Mamu on lyhenne maahanmuuttajasta ja sossu on lyhenne sosiaalitoimistosta.

⁶⁸ Steissillä tarkoitetaan Helsingin rautatieasemaa.

julkaistuiksi. Idiomien tuottajan mielestä kussakin luodussa idiomissa on kuitenkin täytynyt olla jotain sellaista, että hän on pitänyt ilmausta käyttökelpoisena tai vähintäänkin julkaisemisen arvoisena, olkoon motivaationa sitten leikkimielinen oman paremmuuden korostaminen tai muiden ihmisryhmien arvon vähätteleminen. Puhekielisessä keskustelussa olen itsekin kuullut käytettävän idiomia *ei ole kaikki mamut sossussa*, joten on pidettävä mahdollisena, että muutkin ilmaisut ovat osa jonkun suomalaisen puhekielistä idiomivarastoa.

4.9 Tutkimusaineiston idiomien alkuperä

Teoriaosuudessa käsittelem luvussa 2.6 idiomien syntymistä. Rune Ingon (2000, 35–36) mukaan idiomi syntyy, kun jokin puheena oleva tilanne tai asia esitetään kuvaannollisesti sopivin sanankääntein vertaillen sitä johonkin osuvaan alkuperäiseen konkreettiseen asiaan tai tilanteeseen. Tällainen alkuperäinen asia tai tilanne koostuu Ingon mukaan vähintään kahdesta seuraavasta osatekijästä (a) kehyksestä tai tilanteesta, (b) tapahtumasta, toiminnasta, teosta tai ominaisuudesta ja/tai (c) olioista. Tutkimusaineiston idiomikonstruktion alkuperäistä tilannetta on mahdoton varmaksi päätellä, mutta jo tutkimukseni alkuvaiheessa yhdistin lukuisat *ei ole kaikki x:t y:ssä* -muotoiset idiomit vanhaan tuttuun *ei ole kaikki kotona* -idiomiin. Se, kuinka vanha idiomi *ei ole kaikki kotona* on, jäänee epäselväksi. Jo vuonna 1644 painetussa koulupojille tarkoitettussa kolmikielisessä keskusteluoppaassa, joka on sittemmin julkaistu vuonna 2009 Wanhan Suomen Arkisto -sarjassa ilmestyneessä teoksessa *Formulae puerilium colloquiorvm*, esiintyy suomenkielisessä repliikissä idiomi *ei ole kaikki kotona* samassa merkityksessä kuin nykyäänkin. Dialogissa XXV käydään keskustelua siitä, että toinen keskustelukumppaneista (Riginoldus) ei tunnista ensimmäistä (Styrbernus), vaikka ovat ilmeisesti käyneet samaa koulua pari vuotta:

--

Styrbernus: Oletcos minun unhottanut.

Riginoldus: Embä minä ole sinua ikänäns ennen nähnyt.

Styrbernus: Cuitengins minun wijmein tunnet.

Riginoldus: Tosin ei sinulla ole kaikki kotona.

Styrbernus: Tohdit sinä olla hocarembi kuin minä.⁶⁹

--

Riginolduksen repliikkiä ei ole sanasta sanaan käännetty latinan tai ruotsin kielestä (lat. *Sanus hercle non es*, ru. *Wist ästu icke widh tijn sinne*), vaan kuten Kaisa Häkkinen teoksen alkupuheessa toteaa, on repliikeissä käytetty aitoa suomalaista keskustelufraseologiaa. (Formulae puerilium colloquiorvm 2009, 7, 70.)

On ilmeistä, että *ei ole kaikki kotona* -idiomin lukuisten variaatioiden luominen on melko uusi nykykielen ilmiö. Saadakseni selville suomenkielisten hidasälyisyyttä tai tyhmyyttä ilmaisevien idiomien alkuperän, pitää minun ensinnäkin pyrkiä selvittämään, onko muissa mahdollisissa lainanantajakielissä samankaltaisia idiomeja. Oletan, että missään (ainakaan länsimaisen kulttuurin) kielissä toista ihmistä ei ole soveliasta haukkua hidasälyiseksi tai tyhmäksi, joten siihen tarkoitukseen kehittyy kielenkäyttäjien keskuudessa herkästi paljon erilaisia kiertoilmaisuja. Nokkelalla idiomilla voi tabu-aiheenkin saada kuulostamaan hauskalta ja keveältä sen sijaan että loukkaisi keskustelukumppania suorasanaisesti sanomalla toista tyhmäksi, idiootiksi tai vajaaälyiseksi.

Olettaen, että *ei ole kaikki kotona* -idiomi on tutkimusaineistoni idiomikonstruktion alullepanija, voi konstruktion lähtökohtia pohtia kyseisen idiomien kautta. Suomenkieliset kielenkäyttäjät ovat saaneet ikivanhasta *ei ole kaikki kotona* -idiomista hyvän pohjan uusien varianttien luomiselle. Ei ole ensinnäkään mahdollista saada selville, ovatko idiomit ylipäänsä lainautuneet kielistä toisiin, saatiikka sitä, mihin suuntaan ne ovat mahdollisesti lainautuneet. Suomen kielessä on todistettavasti ollut jo valmiina tyhmyyttä kuvaava ilmaus *ei ole kaikki kotona* ennen kuin vahvoja englanninkielisiä kontakteja on kieliyhteisöllä ollut. Idiomien tarkka vastine löytyy myös lähisukukielestämme virosta, jossa voidaan sanoa (*tal*) *pole kõik kodus*. Vironkielinen idiomi on saatettu muodostaa suomen kielen vaikutuksen myötä tai idiomi saattaa olla jopa niin vanha, että se on löytynyt jo suomen ja viron yhteisestä kantakielestä, mutta yhtä hyvin idiomi voi olla molemmissa kielissä sattumalta samanasuiseksi syntynyt.

---

⁶⁹ hokarempi 'hölmpömpi'

Ei ole selvää, mikä on ollut alullepanijana lukuisten *ei ole kaikki x:t y:ssä* -konstruktion mukaisten idiomivarianttien luomisessa. Nykyisin internet mahdollistaa kielenilmiöiden leviämisen vielä aiempaa helpommin ja onkin hyvin todennäköistä, että osa konstruktion mukaisista idiomivarianteista on käännöslainoja vieraista kielistä suuntaan tai toiseen. Koska englannin kieli on nykyisin hyvin tärkeässä asemassa länsimaalaisten ihmisten jokapäiväisessä elämässä, tuntui järkevältä perehtyä myös internetin tarjoamaan englanninkieliseen idiomivarastoon. Tietämällä muutaman englanninkielisen tyhmyyttä ilmaisevan englanninkielisen idiomien oli mahdollista löytää Google-hakukoneen avulla valtavasti muita samankaltaisia idiomeja. Kirjoittamalla hakukenttään *a few beers short of a six-pack*, löytyi pari mielenkiintoista sivustoa⁷⁰, joille on listattu lukuisia vajaaälyisyyttä ilmaisevia idiomeja. Jo pikaisella selauksella oli helppo havaita samankaltaisuudet kielten välillä. Ei voida sulkea pois mahdollisuutta, että suomenkielisten idiomivariaatioiden luominen on saanut alkusysäyksen englanninkielisten idiomien myötä, vaikka itse konstruktio onkin omaperäistä kielenainesta. Ilmauksien samankaltaisuus ei kuitenkaan näin yleisinhimillisiä asioita käsittelevien idiomien kohdalla automaattisesti anna syytä kuvitella suomenkielisten tutkimusaineiston idiomikonstruktion mukaisten idiomien olevan lainaa. Mielenkiintoista on kuitenkin huomata, että englanninkielisten idiomien taustalla on havaittavissa samankaltaista ajattelua mielen vajavaisuudesta kuin suomenkielistenkin idiomien kohdalla: Jos englanninkielisissä idiomeissa jokin kokonaisuus on paria yksikköä vajaa (*a few beers short of a six-pack* 'muutaman oluen verran vajaa six-pack'), suomenkielisissä idiomeissa kaikki joukon yksiköt eivät ole asianmukaisessa kokonaisuudessa. Tarkasteltaessa esimerkiksi idiomeja *ei ole kaikki kaljat korissa* ja *ei ole kaikki kaljat keississä* huomataan yhtäläisyys edellä mainitun englanninkielisen idiomien kanssa: *kori* tai *keissi* on molemmissa tapauksissa vähintään yhtä kaljaa vajaa.

Google-hakukoneen avulla pääsin käsiksi myös ruotsinkieliseen sivustoon, jonne oli kerätty lukuisia samankaltaisen konstruktion mukaan tuotettuja idiomeja. Idiomien sanastokin on hyvin samanlaista kuin suomenkielisissä vastaavissa idiomeissa, mikä viittaa mahdolliseen kieltenväliseen lainautumiseen. Arkisiin aiheisiin liittyvien sanojen sisältyminen molempien kielen idiomeihin tuntuu luonnolliselta luovalta kielenkäytöltä *han har inte alla flingor i paketet* ('hänellä ei ole kaikki murot paketissa') ja *han har*

---

⁷⁰ Englanninkieliset ja ruotsinkieliset idiomit poimittu internetistä (ks. aineistolähteet).

inte alla fåren hemma ('hänellä ei ole kaikki lampaat kotona'). Kun sanasto käsittelee molempiin kulttuureihin kuulumatonta sanastoa, kuten tässä tapauksessa intiaaneja, täytyy pohtia, voiko täydellinen ekvivalenssi eli kielten välinen täydellinen vastaavuus olla silkkää sattumaa: suomen kielessä yleiseen käyttöön on levinnyt idiomi *ei ole kaikki inkkarit kanootissa*, jolle länsinaapurissamme on olemassa täydellinen ruotsinkielinen käännösvastine *inte alla indianerna i kanoten*.

Google-hakukoneella ei ole toistaiseksi mahdollista rajata hakuja julkaisuvuoden perusteella, joten tarkkaa aikaa idiomivarianttien syntymiselle on käytettävissä olevilla työvälineillä mahdoton selvittää internetin kautta. Tutkimusaineistoa etsiessäni huomasin kuitenkin, että vuonna 2005 käydyssä keskustelussa otsikolla ”sanonnat aiheesta pöljä”⁷¹ *ei ole kaikki kotona* -idiomikonstruktion varianttien luominen ei ollut vielä päässyt kunnolla vauhtiin. Tyhmyyttä kuvaavien ilmaisujen joukkoon on kuitenkin päässyt *sillei oo kaikki kotona* -idiomin lisäksi pari muutakin konstruktion mukaista ilmaisua: *ei ole kaikki kupit kaapissa* ja *ei oo kaikki lepakot tornissa*. Tästä voidaan vetää johtopäätös, että kyseisen konstruktion nykyisenlainen äärimmäisyyksiin viety produktiivisuus on saanut tuulta purjeisiin vasta vuoden 2005 jälkeen. Vuonna 2007 aloitetussa keskustelussa⁷² kyseisen konstruktion mukaisten idiomien luominen on jo todistettavasti täydessä vauhdissa. Ilmiön aktuaalistuminen sijoittunee siis vuosien 2005 ja 2007 välille.

4.10 Tutkimusaineiston idiomien konteksti

Kuten jo teoriaosuudessa totesin, idiomien avulla voi kuvata asioita hyvin taloudellisesti. Nenonen (2002, 132) toteaaikin väitöskirjassaan, että idiomi on ”varsinainen pikakirjoitusmerkki, yleensä lyhyt, tiivis ja runsassisältöinen.” Tuottaja tuottaa idiomien kuhunkin kontekstiin sopivaksi ja tulkitsija tulkitsee idiomia puhetilanteeseen ja kontekstiin heijastaen käyttäen apunaan muistinsa valmiita skeemoja. Varmasti kaikille kielenkäyttäjille on sellainen tilanne tuttu, että kuulija täydentää puhujan lauseet itse, ainakin mielessään, ja toisinaan tekee sen myös väärin. Tämä on mahdollista siksi, että kuulijalla on aina ennakko-oletuksia puhujan sanomasta. Idiomien referenssisuhde ei

⁷¹ Voimahali-foorumi (ks. aineistolähteet).

⁷² Jatkoaika-sivuston keskustelu (ks. aineistolähteet).

kuitenkaan ole tavanomainen verrattaessa ei-idiomaattisiin ilmauksiin, vaan idiomilla viitataan usein kielellisestä kontekstista ulos. (Nenonen 2002, 132–134.)

Tutkimusaineiston idiomien käyttö on jo kiinteä osa jokapäiväistä kielenkäyttöä, johon ei välttämättä juurikaan kiinnitetä edes huomiota. Tutkimusaineistoni idiomeja vilahtelee niin sanomalehdissä, televisiossa kuin arkipäiväisessä elämässäkin. Idiomien kohdeyleisönä, ja siten myös tulkitsijoina, voivat toimia niin lapset, nuoret kuin aikuisetkin kielenkäyttäjät – edellytyksenä on vain kyky ymmärtää vertauskuvallisia ilmauksia ja idiomeissa käytettyjen yksittäisten lekseemien merkitykset. Idiomien tuottajankin roolissa voivat vastaavasti toimia aivan kaikenikäiset kielenkäyttäjät. Niin keski-ikäinen nainen, akateemisesti koulutettu nuori aikuinen kuin slangisanoja viljelevä teini-ikäinen poikakin voi käyttää puheessaan tutkimusaineiston idiomien kaltaisia ilmauksia.

Tein tutkimusaineistoni idiomeilla useita hakuja internetistä Google-hakukoneen avulla⁷³. Idiomia *ei ole kaikki muumit laaksossa* käytetään lähes poikkeuksetta vain yksikön kolmannessa persoonassa, josta puhekielessä käytetään tyypillisesti pronominia *se*, sen sijaan että idiomia käytettäisiin kuvaamaan keskustelun vastakkaista osapuolta itseään. Haku *sulla ei ole kaikki muumit laaksossa* tuottaa kuusi hakutulosta, muoto *sinulla ei ole kaikki muumit laaksossa* tuottaa viisi hakutulosta, *sulla ei oo kaikki muumit laaksossa* tuottaa seitsemän tulosta, mutta *sinulla ei oo kaikki muumit laaksossa* ei tuota yhtään tulosta. Haku *sillä ei ole kaikki muumit laaksossa* tuottaa jo lähes tuhat hakutulosta (998), vaikka sekä haku *sillä ei oo kaikki muumit laaksossa* että haku *hänellä ei ole kaikki muumit laaksossa* tuottavat molemmat vain seitsemän hakutulosta ja haku *hänellä ei oo kaikki muumit laaksossa* ei tuota yhtään tulosta. Itseen viittaavana idiomia käytettiin vain harvoin: hauilla *mulla/minulla ei oo/ole kaikki muumit laaksossa* (eli yhteensä neljä eri varianttia) löytyi yhteensä vain kaksikymmentä osumaa. Kollektiivisessa muodossa *meillä/meil ei ole/oo kaikki muumit laaksossa* ei löytynyt yhtään osumaa. Monikon toisessa persoonassa haku *teillä/teil ei ole/oo kaikki muumit laaksossa* tuotti yllättäen yhteensä 38 hakutulosta. Monikon kolmannessa persoonassa haku *heillä/heil/niillä/niil ei ole/oo kaikki muumit laaksossa* tuotti yhteensä kuusi hakutulosta. Tästä pienimuotoisesta empiirisestä tutkimuksesta voinee päätellä, että idiomia *ei ole kaikki muumit laaksossa* käytetään lausekontekstinsa perusteella lähes

---

⁷³ Haut tehty 25.9.2011.

poikkeuksetta vain puhekielisessä epäsuorassa puheessa viitattaessa johonkuhun kolmanteen henkilöön.

Tutkimuksen kirjoitusprosessin aikana olen ollut valppaana kynä kädessä aina kun olen sattunut kuulemaan tutkimusaineistooni kuuluvan idiomikonstruktion mukaan tuotetun idiomien tosielämän kielenkäyttötilanteissa. Tyypillistä käyttötilannetta kuvaa hyvin esimerkiksi keski-ikäisen naisen kommentti kuntonyrkkeilytreenien jälkeen (22.9.2011) pukuhuoneessa, kun omien tavaroiden keräämisen ja vaatteiden pukemisen kanssa oli pientä sähläystä: nainen tokaisi itseironisesti ”ei oo mullakaan kaikki palikat kasassa”. Myöhemmin syksyllä ystävän tupaantulijaisissa (15.10.2011) tuli puhe erään sosiaalisia normeja rikkoneen naisen käyttäytymisestä, johon yksi keskustelijoista kommentoi lakonisella äänensävyllä ”No ei ollu silläkään ihan kaikki tiput pöntössä”. Molemmissa edellä kuvatuissa tilanteissa idiomia käytettiin selvästikin vitsin asemassa tilanteen keventämiseksi. Ensimmäisessä tapauksessa monen suomalaisen suusta olisi saattanut itseensä turhautumisen myötä päästä muutama valittu kirosana, mutta idiomitarjosi tilanteeseen turhautumisen vastapainoksi kevyemmän ja hauskemman vaihtoehdon. Samalla nainen tuli hauskuuttaneeksi muita treenaajia ja säilyttäneeksi hyvän mielialan. Toisessa tapauksessa ei ryhdytty käyttämään ronskia kieltä ja haukkumasanoja, vaan todettiin asiointi letkeästi kevyellä idiomilla. Molemmissa tapauksissa pirteiden sanavalintojen avulla tilanteen kevyt huumori keräsi yleisön keskuudessa naurahduksia. Samalla idiomien tuottaja tarjosi päätöksen kyseiselle keskustelulle ja pääsyn uuteen aiheeseen.

Tutkimuksen yhtenä pääaineistolähteenäkin käytetty Jatkoaika-palstan keskustelu on saanut alkunsa suositusta kotimaisesta televisiosarjasta Salatut elämät. Jatkoaika-palstan keskustelun aloittaja perustelee keskustelun aloittamista sanoilla ”Lasse Sievisen mukaan Paulalla *ei ole kaikki inkkarit kanootissa*. Tuo ei tietenkään tarkoita sitä, että Paulalla olisi kanootti tai intiaaneja. Kyseessä on kielikuva, jolla on myös sivistyssanallinen vastine eli metafora. Ajattelin, että aivomyrskyä tursuava kavalkadi voisi keksiä rinnastuksia tälle aika hienolle kielikuvulle.” Vuosia kestänyt keskustelu sai alkunsa siis yhdestä ainoasta televisiosarjassa esiintyneestä repliikistä, jonka henkilöhahmo Lasse Sievinen Paula-nimisestä avovaimostaan töksäyttää. Jotta Salatut elämät -sarjan käsikirjoittajalle on voinut ylipäänsä tulla mieleen kirjoittaa Lassen repliikin osaksi edellä mainittu idiomitarjosi, on tutkimusaineiston mukaisten idiomikonstruktioiden täytyntä olla kiinteä osa arkipuhekieltä jo syksyllä 2007.

Internetissä tutkimusaineiston idiomeja löytääkin tyypillisesti keskustelupalstoilta tai blogeista eli sivustoilta, joissa käytetään kirjoitettua nykypuhekieltä. Tutkimusaineiston mukaisen idiomikonstruktion mukaisia ilmaisuja käytetään blogeissa ja keskusteluissa nimenomaan jonkun satunnaisen henkilön tai henkilöryhmän henkisten kykyjen kommentoimiseen. Myös sosiaalisten verkostojen internetsivustot, kuten Facebook ja Twitter, tarjoavat tutkimusaineiston idiomikonstruktion mukaisten idiomeille erinomaisen esiintymisympäristön. Olenkin tullut havainneeksi ystäväni viesteissä jos jonkinlaisia konstruktion mukaisia idiomeja, viimeisimpänä 1.11.2011 julkaistuun uutiseen ⁷⁴ viitaten, jossa kerrotaan, että hakkerit onnistuivat nappaamaan äärioikeistolaisen Kansallinen vastarinta -liikkeen internetsivustolta ⁷⁵ järjestön jäsenhakemuslistan. Ystäväni kommentoi uutista Facebookissa käyttäen tilanteeseen sopivaksi varta vasten muokattua idiomia *ei tainnut olla natseilla kaikki salaukset kohdillaan*. Idiomikonstruktion produktiivisuus mahdollistaa juuri tämäntyyppisissä konteksteissa idiomivarianttien luomisen arkisessa puhekielessä. Puhekielisen kommentin julkaiseminen sosiaalisessa mediassa sadoille ihmisille yhdellä napinpainalluksella mahdollistaa uusienkin idiomivarianttien nopean ja tehokkaan leviämisen.

---

⁷⁴ Ilta-Lehden internetsivuilla julkaisu uutinen. Saatavissa:
<http://www.iltalehti.fi/uutiset/2011103114668345_uu.shtml>. [Viitattu 1.11.2011.]

⁷⁵ <http://patriootti.com/> [Viitattu 1.11.2011.]

5 Lopuksi

Tässä pro gradu -tutkielmassa on käsitelty yhden hyvin produktiivisen suomenkielisen idiomikonstruktion kielellisiä ominaispiirteitä. Suomen kielen idiomien tutkimus hakee edelleen paikkaansa kielentutkimuksen kentällä ja se onkin viime vuosikymmenien aikana ollut suhteellisen hajanaista. Idiomit lähenevät kielen ilmiönä niin kieliopin, leksikon, semantiikan, syntaksin kuin pragmatiikan tutkimusta, mikä tarkoittaa myös sitä, että kattavan tutkimuksen tekemiseksi on tarkkailtava samanaikaisesti koko kielentutkimuksen kenttää. Kulttuuria kuvastavina kielen ilmaisuina idiomit ovat myös kiinteä osa nykypäivän folklorea. Tutkimusaineistoni idiomeissa nykypäivän tapahtumat ja kulttuuri-ilmiöt ovat sulautuneet vanhaan konventionaalistuneeseen suomen kielen idiomikonstruktion. Vasta vuosien kuluttua on mahdollista nähdä, mitkä idiomivarianteista ovat tulleet suomen kieleen jäädäkseen ja mitkä jäävät unholaan.

Saadakseni hahmoteltua kattavan kuvan suomenkielisistä idiomeista ja niiden kielellisistä ominaisuuksista käytin hyväkseni myös vieraskielistä kielitieteellistä kirjallisuutta, joissa esiteltyjen teorioiden soveltaminen suomen kieleen ei ole aina yksiselitteistä suomen kielen poikkeuksellisen rakenteen vuoksi. Eri kirjallisista lähteistä sain kuitenkin poimittua tutkimukseni kannalta tärkeää tietoa, jota saatoinkin käyttää hyväkseni tutkimusaineistoni lähemmässä kielitieteellisessä tarkastelussa. Pehdyin eri vuosikymmeniltä peräisin oleviin tutkimuksiin, joissa idiomeja on käsitelty eri tavoin omalaatuisena kielenilmiönään. Tässä tutkimuksessa idiomia käsitetään kaksi- tai useampisanaiseksi ilmaukseksi, jonka merkitystä ei ole mahdollista ainakaan täysin päätellä yksittäisten konstituenttensa perusteella. Idiomien merkitys on siis enemmän kuin konstituenttensa summa. Idiomit ovat aina joltain osin vakiintuneita ilmauksia, joko merkitykseltään tai rakenteeltaan. Idiomien produktiivisuuden aste vaihtelee täysin kiteytyneistä sanayhdistelmistä aina tutkimusaineistoni kaltaisiin hyvin produktiivisiin ilmauksiin asti. Idiomit eivät esiinny itsenäisinä lauseina, mutta voivat vaatia ympärilleen tietynlaisia täydennyksiä ja siten vaikuttaa esiintymisympäristönsä lauserakenteen ominaisuuksiin. Kuvakielisinä ilmauksina idiomeja käytetään usein kiertoilmauksina suorasanaisten ilmausten sijaan. Idiomit ovat usein kuitenkin niin vakiintuneita ja kiinteä osa kieltä, että kielenkäyttäjä ei välttämättä edes tiedosta käyttävänsä puheessaan idiomia. Tutkimusaineistoni idiomien käyttö on oletettavasti

kuitenkin aina kielenpuhujan tietoinen valinta. Tutkimusaineistoni idiomeja käytetään puhekielisessä keskustelussa hauskuuttamisen ja viihdyttämisen funktiossa. Kuten tutkimusaineistolähteeni osoittavat, jo itse idiomivarianttien keksiminen on mieltä kutkuttavan hauskaa ja vieläpä koukuttavaakin. Oivaltamisesta ja hyvän idean keksimisestä seuraava mielihyvä onkin hyvin todennäköinen syy idiomivarianttien luomiselle.

Tutkimuksen tarkastelun kohteena oli suhteellisen suppea otanta sekä aitoa tosielämän kielenainesta että ihmisen luovan kielenkäytön tuottamaa mahdollisesti tosielämässä käyttökeltvotonta keinotekoista ainesta. Koska kaikki kielen idiomit ovat yksittäisten kielenkäyttäjien taholla luotuja kielenilmauksia, en nähnyt idiomien mahdollisen keinotekoisuuden olevan tutkimuksen kannalta ongelmallista. Tarkastelun ulkopuolelle on jätetty kaikki idiomit, jotka eivät ole yksiselitteisesti tutkimuksen kohteena olevan konstruktion pohjalta johdettuja idiomeja. Olisi kuitenkin mielenkiintoista ottaa tarkasteltavaksi myös muita samankaltaisia ja saman semanttisen idean sisältäviä idiomikonstruktioita ja vertailla niiden mahdollisia yhteneväisyyksiä ja eroavaisuuksia. Tällainen on esimerkiksi vieraasta kielestä, ilmeisesti englannista, lainattu konstruktio *ei ole x:n SUPERLATIIVI y* (esim. *ei ole laatikon terävin veitsi*, eng. *not the sharpest knife in the drawer*). Jos idiomikonstruktion alkuperää halutaan pyrkiä tarkemmin selvittämään, vaatii eri kielten välisten idiomikonstruktioiden vertailu laajempaa kontrastiivista jatkotutkimusta.

Tutkimusaineiston idiomien käyttöikää pohdittaessa on otettava huomioon erityisesti kielenkäyttäjien asenteet tutkimusaineiston idiomikonstruktion mallin mukaan luotuja idiomeja kohtaan. Internetin keskustelupalstojen kirjoituksista on havaittavissa, että samaa rakennetta ja muotoa noudattavien idiomivarianttien paljous on alkanut jo ärsyttää joitakuuta kielenkäyttäjiä. Esimerkiksi Vauva.fi-sivuston keskustelussa (1) eräs vierailijoista oli 3.6.2010 osoittanut kyllästymisensä idiomivariantteihin: ”Please, please, alkaa yllyttako! Nama ovat niiin kuluneita, hampaita vihloo kun niita kuulee. Keksikaa itse jotain parempaa.” Myöhemmässä vauva.fi-sivuston keskustelussa (2) 11.9.2011 oli kommentoija osoittanut turhautumisensa idiomien loputtomasti lisääntyviin variantteihin: ”Nyt alko kyllästyttää nuo ’ei oo kaikki’ hokemat... Niitä analogioita voi keksiä loputtomiin, muttei ne varsinaisesti uusia ole.” Toisia kielenkäyttäjiä idiomivariantit ovat alkaneet kyllästyttää jo vuosia aiemmin. Catharina’s Journal -blogin idiomeja käsittelevän kirjoituksen alle rakentuneessa keskustelussa

blogin kirjoittaja itse kommentoi *ei ole kaikki muumit laaksossa* -idiomin sisältävää otsikkoaan näin: ”Muumihokema Ei ole kirjasta :-) Taitaa olla vähän tuorempi juttu, itse kuulin ekan kerran BC-miitissä alkuvuodesta. Aika tyypillinen tapaus, meinaan että silloin nauratti ja toista kertaa kuullessa jo tympi.”

Se, että jokin tietty idiomien variaatio ärsyttää toisia variaatioita enemmän, lyhentää varmasti yksittäisten idiomien käyttöikä. Toisaalta nimenomaan ärsyttävät kielenilmiöt saattavat jäädä kieleen elämään pitkäksikin aikaa juuri mieleenpainuvuutensa ansiosta. Sellainen idiomi, jota joku kielenkäyttäjä on kuullut käytettävän jo kyllästymiseen saakka, saattaa kuitenkin olla toiselle kielenkäyttäjälle aivan uusi tuttavuus. Viimeksi kuluvana syksynä 2011 tapasin suomenkielisen puhujan, joka ei ollut koskaan aiemmin kuullut tutkimusaineistostakin löytyvää idiomia *ei ole kaikki inkkarit kanootissa*. Mielenkiintoista tapauksessa oli kuitenkin se, että kysyessäni kyseisen henkilön arvausta idiomien merkitykselle, osui hän täysin oikeaan johtaessaan merkityksen tutun *ei ole kaikki kotona* -idiomin avulla. Samalla sain idomin alkuperää koskevalle päätelmälleni vahvistusta. Idiomien todellinen levinneisyys puhekielessä onkin vielä täysin tutkimatta. Google-hakukoneen avulla tehdyt havainnot idiomikonstruktion mallin mukaisten idiomivarianttien esiintymien paljoudesta viestii kuitenkin myös siitä, että kyseinen idiomikonstruktio koetaan hyvin käyttökelpoiseksi ja helposti muokattavaksi aina kuhunkin kielenkäyttötilanteeseen sopivaksi. Helpon muokattavuutensa myötä on ymmärrettävää, että yksittäisten tilannekohtaisten idiomien käyttöikä jää helposti varsin lyhyeksi ja kohdeyleisökin hyvin pieneksi. Toiset idiomivariantit saattavat jäädä kertakäyttöisiksi, mutta toiset voivat jäädä puhekieleen pitkäksikin aikaa vaikuttamaan.

Kuten totesin, kaikki tutkimusaineiston idiomivariantit ovat yksittäisten kielenkäyttäjien tuotosta ja ilmaukset myös tulkitaan aina subjektiivisten skeemojen mukaisesti. Äidinkielistenkään kielenkäyttäjien kielitaju ei kuitenkaan ole aina täysin peittämätön, ja itselle uudenlaisen konstruktion mukaan tuotettu idiomi voi tuntua kielenkäyttövirheeltä, jos on tottunut käyttämään samansisältöistä mutta aivan päinvastaisen rakenteen mukaista idiomia. Näin on käynyt Vauva.fi-sivuston keskustelussa (1) eräälle kommentoijalle: ”Se sanontahan menee oikeasti että jollain ’on lepakoita tapulissa’, ei että ’kaikki lepakot ei ole tapulissa’”. Ensimmäisellä idiomilla tarkoitetaan, että jollakin on päänsä sisällä jotain hämäräperäistä. Jälkimmäinen idiomi on puolestaan tuotettu tutkimusaineistoni idiomikonstruktion mukaisesti ajatuksella, että

tapuleita ja muita luolaa muistuttavia paikkoja voidaan pitää lepakoiden tyypillisenä olinpaikkana. Mielenkiintoista kyseisten idiomien välillä on erityisesti se, että molemmissa tapauksissa idiomien tuottaja yrittää tarkoittaa samaa asiaa, ja tulkitsijakin luultavasti ymmärtää merkitykset samalla tavalla, huolimatta siitä, että syntaktiselta muodoltansa lausekkeet ovat täysin vastakohtaiset.

Tutkimuskohteen ja tutkimusaineiston suppeudesta johtuen tutkimuksen pohjalta ei voi tehdä kaikkia idiomikonstruktioita kattavia yleistyksiä, mutta tehtyä tutkimusta voi kuitenkin jatkossa käyttää apuna mahdollisten jatkotutkimusten tutkimusmetodien valitsemiseen ja tutkimustulosten vertailemiseen. Tutkimuksen myötä olen päässyt nauttimaan suomalaisten kielenkäyttäjien huumorista ja ennen kaikkea suomen kielen luovasta ja innovatiivisesta käytöstä. Kiitos kuuluu siis kaikille niille autuaan tietämättömille internetpuhekielen käyttäjille, joiden idiomikeksintöjä olen käyttänyt tutkimusprosessissani hyödyksi.

Lähteet

Ahlman, Erik 1939: Homonymiat sanaleikin aineksina. *Virittäjä*, s. 185–188. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Ahlman, Ferdinand 1865: *Svenskt-Finskt Lexicon*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia. 38 osa. J.C. Frenckell & Son, Helsinki.

Alhoniemi, Alho 1974: Sivistyssanasto. *Nyky-suomen käsikirja*. Toim. Ikola, Osmo. Weilin+Göös, Helsinki.

von Becker, Reinhold 1824: *Finsk Grammatik*. Bibel-sällskapets tryckeri, Turku.

Brown, Gillian – Yule, George 1983: *Discourse analysis*. Cambridge University Press, Cambridge.

Cacciari, Christina 1993: The place of idioms in a literal and metaphorical world. *Idioms: Processing, structure, and interpretation*, s. 25–55. Christina Cacciari & Patricia Tabossi (toim.). Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey.

Chomsky, Noam 1957: *Syntactic Structures*. Mouton & Co, The Hague.

Coates, Jennifer 1996: *Women Talk: Conversation between Women Friends*. Blackwell Publishers, Oxford.

Eronen, Riitta 2004: Leikkivä kieli. *Kielikello 2/2004*, s. 3. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Fernando, Chitra 1996: *Idioms and idiomaticity*. Oxford University Press, Oxford.

Formulae puerilium colloquiorvm 1644. Toim. Häkkinen, Kaisa. Wanhan suomen arkisto 2. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos, Turku 2009.

Gibbs, Raymond W. Jr 1995: Idiomaticity and Human Cognition. *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*, s. 97–116. Toim. Everaelt, Martin – van der Linden, Erik-Jan – Schenk, André – Schreuder, Rob. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, New Jersey.

- Glucksberg, Sam 1993: Idiom Meanings and Allusional Content. *Idioms: Processing, Structure, and Interpretation*, s. 3–26. Toim. Cacciari, Cristina – Tabossi, Patrizia. Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey.
- Goldberg, Adele E. 1995: *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. The University of Chicago Press, Chicago – Lontoo.
- Haakana, Markku 1996: Huumori ja vakava keskustelun kategorioina. *Kieli 10. Suomalaisen keskustelun keinoja II*, s. 141–172. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Hakulinen, Auli – Ojanen, Jussi 1976: *Kielitieteen ja fonetiikan termistöä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 324, Helsinki.
- Hakulinen, Auli – Karlsson, Fred 1988: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 350, Helsinki.
- Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki.
- Hübinette, Lars – Odenstedt, Bengt 1988: *Ord och inga visor. 2000 svenska idiom i engelsk översättning*. Studentlitteratur, Lund.
- Häkkinen, Kaisa 1994: *Kielitieteen perusteet*. Tietolipas 133. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 2000: Idiomien määritelmää. *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000*, s.1–15. Toim. Lähdemäki, Eeva – Bertills, Yvonne. Åbo Akademis tryckeri, Turku.
- Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Kaisa Häkkinen ja WSOY, Juva.
- Hämäläinen, Martti 1996: *Eros, väkivalta ja uskonto*. Atena Kustannus, Jyväskylä.
- Ikola, Osmo 2001: *Nykysuomen opas*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 65, Turku.

Ingo, Rune 1990: *Lähtökielestä kohdekieleen. Johdatusta käännöstieteeseen*. WSOY, Juva.

Ingo, Rune 2000: Idiomi toisen kielen idiomien semanttis-pragmaattisena käännösvastineena. *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000*, s. 33–45. Toim. Lähdemäki, Eeva – Bertills, Yvonne. Åbo Akademis tryckeri, Turku.

ISK = *Iso suomen kielioppi*. Toim. Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. 3. painos. Helsinki, 2005.

ISKT = *Sananselityksiä. Ison suomen kieliopin termejä*. Koonneet Korhonen, Riitta – Vilkuna, Maria. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisu 1, 2005. Saatavissa: <<http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/julk1/termit.cgi>>. [Viittauspäivä 23.2.2011.]

Itkonen, Erkki 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Universitas 4. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.

Itkonen, Esa 2005: *Analogy as Structure and Process*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Johnson, Mark 1987: *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. The University of Chicago Press, Chicago and London.

Johnson-Laird, Philip Nicholas 1993: Foreword. *Idioms: processing, structure, and interpretation*, s. vii–x. Toim. Cacciari, Cristina – Tabossi, Patrizia. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers. Hillsdale, New Jersey.

Kangasniemi, Heikki 1997: *Sana, merkitys, maailma. Katsaus laksikaalisen semantiikan perusteisiin*. Oy Finn Lectura Ab, Helsinki.

Kankaanpää, Salli 2004: Virasto leikkii kielellä. *Kielikello 2/2004*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Karlsson, Fred 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki.

Karlsson, Fred 1997: *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen*. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28, Helsinki.

Karlsson, Fred 2009: *Yleinen kielitiede*. Yliopistopaino, Helsinki.

Karlsson, Göran 2000: Lehtiväen idiomissa erikoinen monikon käyttötapa. *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000*, s. 96–104. Toim. Lähdemäki, Eeva – Bertills, Yvonne. Åbo Akademis tryckeri, Turku.

Kielitoimiston sanakirja [verkkosanakirja 2.0]. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Kielikone, 2010. Saatavissa:

<<http://mot.kielikone.fi.ezproxy.utu.fi:2048/mot/turkuyo/netmot.exe>>. [Viittauspäivä 23.2.2011.]

Kinnunen, Aarne 1994: *Huumorin ja koomisen keskeneräinen kysymys*. WSOY, Juva.

Kolehmainen, Taru 2003: *Siitä viisi!* Kieli-ikkunat 16.12.2003. Kielipalsta. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Saatavissa: <<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=985>>.

[Viittauspäivä 23.2.2011.]

Koskenjaakko, A. A. 1913: *Sananlaskututkimuksia I. Laki oikeus ja oikeudenkäynti suomalaisissa sananlaskuissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kuusi, Anna-Leena 1971: *Johdatusta suomen kielen fraseologiaan*. Suomi 115:4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kuusi, Matti 1952: Kielemme käytäntö. Nimityksistä sananparsa, sananlasku, puheenparsa ja lauseparsa. *Virittäjä* 56, s. 66–68. Helsinki.

Kuusi, Matti 1954: *Sananlaskut ja puheenparret*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Laalo, Klaus 1990: *Säikeistä patoihin. Suomen kielen monitulkintaiset sananmuodot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Lakoff, George – Johnson, Mark 1980: *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago and London.

- Lakoff, George 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of Cognitive Grammar Vol. 1. Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
- Larjavaara, Matti 2007: *Pragmasemantiikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Leino, Pentti 1999: *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- Lähdemäki, Eeva 2000: Nyt on keitetty läski paistettu. Havaintoja suomen ja ruotsin ruokaidiomeista. *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000*, s. 83–95. Toim. Lähdemäki, Eeva – Bertills, Yvonne. Åbo Akademis tryckeri, Turku.
- Löflund, Juhani 2000: Suomen ja ruotsin kasvi-idiomeista. *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000*, s. 65–82. Toim. Lähdemäki, Eeva – Bertills, Yvonne. Åbo Akademis tryckeri, Turku.
- Makkai, Adam 1972: *Idiom structure in English*. Mouton & Co. N. V., Publishers, The Hague.
- Mikone, Eve 2000: Idiomit ja kieliopillistuminen. *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000*, s.16–32. Toim. Lähdemäki, Eeva – Bertills, Yvonne. Åbo Akademis tryckeri, Turku.
- Mulkay, Michael 1988: *On humour: its nature and its place in modern society*. Polity Press, Cambridge.
- Mäntylä, Katja 2006: Vieraan kielen idiomit – banaaninkuoria vai helmiä? *Kielen päällä. Näkökulmia kieleen ja kielenkäyttöön*, s. 151–164. Toim. Alanen, Riikka – Dufva, Hannele – Mäntylä, Katja. Jyväskylän yliopisto, Soveltavan kielentutkimuksen keskus, Jyväskylä.

- Nenonen, Marja 2002: *Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 29, Joensuu.
- Nunberg, Geoffrey – Sag, Ivan A. – Wasow, Thomas 1994: Idioms. *Language*. Volume 70. Number 3 (Sep. 1994), s. 491–538. Linguistic Society of America. Saatavissa: <<http://lingo.stanford.edu/sag/papers/idioms.pdf>>. [Viittauspäivä 23.2.2011.]
- OED = *Oxford Dictionary of English* [verkkosanakirja]. Oxford University Press. Päivitetty 2010. Saatavissa: <<http://www.oxfordreference.com/views/ENTRY.html?subview=Main&entry=t140.e0398660>>. [Viittauspäivä 11.2.2011.]
- Onikki-Rantajääskö, 2010: Ronald W. Langacker ja kognitiivisen kielitieteen perusta. *Kielentutkimuksen modernit klassikot*, s. 41–70. Toim. Haddington, Pentti – Sivonen, Jari. Gaudeamus Helsinki University Press, Helsinki.
- Palmer, F. R. 1981: *Semantics*. Toinen painos. Cambridge University Press, Cambridge.
- Penttilä, Aarni 1963: *Suomen kielioppi*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo – Helsinki.
- Penttilä, Esa – Nenonen, Marja – Niemi, Jussi 1998: Cultural and biological bases of idioms: a crosslinguistic study. *Language Contact, Variation and Change*, s. 234–245. Toim. Niemi, Jussi – Odlin, Terence – Heikkinen, Janne. Studies in Languages 32. University of Joensuu.
- Petrova, Oksana 2011: *Of Pearls and Pigs. A Conceptual-Semantic Tiernet Approach to Formal Representation of Structure and Variation of Phraseological Units*. Åbo Akademis Förlag, Åbo. Saatavissa: <<http://www.doria.fi/handle/10024/69852>>. [Viitattu 4.11.2011.]
- Punntila, Matti 2004: Sananparsien uuskäyttöä. *Kielikello 2/2004*, s. 38. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Rahtu, Toini 2004: Saako olla ironiaa? *Kielikello 2/2004*, s. 24–26. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Raskin, Viktor 1984: *Semantic mechanisms of humor*. D. Reidel publishing company, Dordrecht.

Reformatski, A. A. 1955: *Vvedeniye v jazykoznanije*. Moskva.

Röchrich, Lutz 1977: *Der Witz. Figuren, Formen, Funktionen*. Metzler, Stuttgart.

Savijärvi, Ilkka 1981: Redundanz und Ellipse des Negationsverbs im Negationssystem der finnischen Dialekte. *Studia Fennica. Review of Finnish Linguistics and Ethnology* 24. *Heutige Wege der Finnischen Dialektologie*, s. 157–174. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Tietosanakirja. Kolmas osa. Toim. Castrén, Jalmar – Forsman, Jaakko – Grotenfelt, Kustavi – Hendell, Lauri – Hjelt, Edvard – Saxén Uno – Setälä, E. N. – Wecksell, J. A. – Wichmann, Yrjö. Haggard–Kaiverrus, Tietosanakirja-osakeyhtiö, Helsinki 1911.

Vahtera, Ralf 2000: Ottaako piru peipposen myös suomeksi? Eläimennimen sisältävistä idiomeista suomessa ja ruotsissa. *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000*, s. 46–64. Toim. Lähdemäki, Eeva – Bertills, Yvonne. Åbo Akademis tryckeri, Turku.

Vilkuna, Maria 2000 (2. korjattu painos): *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Edita, Helsinki.

Varis, Markku 1998: *Sumea kieli. Kiertoilmauksen muoto ja intentio nykysuomessa*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Åstedt, Kaarina 1957: Suomen kielen taivutussijojen yleisyystilastoa. *Virittäjä* 61, s. 424–427. Helsinki.

Aineistolähteet:

Blogi ”Catharina’s Journal” Saatavissa:

<<http://catharinal.livejournal.com/333479.html>>. [Viitattu 2.3.2011.]

Englanninkieliset idiomit (1), *Full deck list*: Saatavissa:

<<http://www.netfunny.com/rhf/jokes/88q3/13889.html>>. [Viitattu 10.10.2011.]

Englanninkieliset idiomit (2), *Not too bright*: Saatavissa:

<http://dan.hersam.com/lists/not_bright.html>. [Viitattu 10.10.2011.]

Facebook. Saatavissa: <<http://www.facebook.com>>.

Jatkoaika-sivuston keskustelu: Saatavissa:

<<http://keskustelu.jatkoaika.com/showthread.php?t=38907>>. [Viitattu 10.10.2011.]

Mikon kotisivut: Saatavissa: <<http://www.saunalahti.fi/~mikarme/eivoi.html>>.

[Viitattu 10.10.2011.]

Ruotsinkieliset idiomit, *SkrattPortalen.se*: Saatavissa:

<http://www.skrattportalen.se/index.php?page=jokes&page_key=intelligens>. [Viitattu 10.10.2011.]

Suklaamarenki-blogi: Saatavissa: <<http://suklaamarenki.blogspot.com/2011/03/vahan-varia.html>>. [Viitattu 10.10.2011.]

Vauva.fi-keskustelu (1): Saatavissa:

<http://www.vauva.fi/keskustelut/alue/2/viestiketju/1178227/mita_muita_vastaavia_san_sanont_on_kuin_inkkarit_ka/sivu/1>. [Viitattu 2.3.2011.]

Vauva.fi-keskustelu (2)

<http://www.vauva.fi/keskustelut/alue/2/viestiketju/1466852/ketju_sanonnoista_kuten_ei_ole_kaikki_muumit_laaks>. [Viitattu 10.10.2011.]

Voimahali-foorumin keskustelu 2005 (1): Saatavissa:

<<http://www.voimahali.fi/vh/showthread.php?t=42173>>. [Viitattu 10.10.2011.]

Voimahali-foorumin keskustelu 2008 (2): Saatavissa:

<<http://www.voimahali.fi/vh/showthread.php?t=85554>>. [Viitattu 10.10.2011.]

Liitteet

Idiomivariantit lähteittäin lueteltuna.

Catharina's Journal -blogi

- ei oo kaikki Adolfit Ehrnroothissa
- ei oo kaikki Airat Samulinissa
- ei oo kaikki idolsit finaalissa
- ei ole kaikki inkkarit veneessä
- ei oo kaikki junat raiteilla
- ei ole kaikki kaljat korissa
- ei oo kaikki kromosomit kohdallaan
- ei oo kaikki kynät samassa penaalissa
- ei ole kaikki lepakot tapulissa
- ei oo kaikki mummot kotona
- ei ole kaikki palikat kohdallaan
- ei oo kaikki pöllöt tornissa
- ei oo kaikki pöllöt maikkarissa

Jatkoaika-sivuston keskustelu

- Paulalla ei ole kaikki ”immoset” pistepörssissä
- Paulalla eivät ole kaikki Alpot baletissa
- Paulalla eivät ole kaikki ammuksset lippaassa
- Paulalla eivät ole kaikki ankeriaat parittelemassa Sargassomerellä
- ei ole Paulalla kaikki asiantuntijat studiossa
- ei ole kaikki astiat kaapissa
- Paulalla ei oo kaikki asukkaat talossa
- Paulalla ei ole kaikki Bemarit amiksen parkissa
- Paulalla ei ole kaikki Benit Strindbergillä
- Paulalla ei ole kaikki Brennarit maitojunassa

Paulalla ei oo kaikki cowboyt ratsailla

Paulalla ei ole kaikki ducksit Anaheimissa, rangersit New Yorkissa, panthersit Floridassa, sharksit...⁷⁶

Paulalla eivät ole kaikki eskimot iglussa

Paulalla ei ole kaikki Evilät hiekkalaatikossa

Paulalla ei ole kaikki formulat lähtöruudukossa

Paulalla eivät ole kaikki heinät seipäissä

Paulalla ei ole kaikki Heleniukset jäähyllä

Paulalla ei ole kaikki hepat laitumella

Paulalla ei ole kaikki hiekka vaginassa

Paulilla ei ole kaikki hinttarit kanootissa

Paulalla ei ole kaikki hoitajat palkkakuopassa

Paulalla ei ole kaikki hokkaset ennätystehtaalla

Paulalla ei ole kaikki huuhkajat Stadikalla

ei taida olla kaikki Iittalan merkit suorassa Paulan päässä

Paulalla ei ole kaikki inkkarit kanootissa

Paulalla eivät ole kaikki inkkarit reservaatissa

Paulalla ei ole kaikki insinöörit farkkuvolvossa

Paulalla ei ole kaikki irlantilaiset pubissa

Paulalla ei ole kaikki Ismot kasinolla

ei ole Paulalla kaikki Ismot kasinolla

Paulalla ei ole kaikki jalkasienet leipäkuutioissa

Paulalla ei ole kaikki Janos Valmuset bussipysäkillä

Paulalla ei ole kaikki Jeesukset ristillä

Paulalla ei ole kaikki jenkit terrorismin vastaisessa taistelussa

Paulalla eivät ole kaikki Jeret rosiksessa

Paulalla ei ole kaikki joulukinkut mustalaisen hameessa

Paulalla ei ole kaikki jouset Massan silmässä

---

⁷⁶ Laskin kyseiset idiomit omiksi varianteikseen. Sharksit saavat edellisten mallin mukaan täydennykseksi paikannimen San Jose.

Paulalla ei oo kaikki julkimot Onnelassa
Paulalla ei ole kaikki juoksuhaudat Mannerheim-linjalla
Paulalla eivät ole kaikki juutalaiset suihkussa
Paulalla ei ole kaikki juutalaiset uunissa
Paulalla ei ole kaikki juutalaiset kaasukammiossa
Paulalla ei ole kaikki juutalaiset leirissä
Paulalla ei oo kaikki kalat katiskassa
Uleåborgirilla eivät ole kaikki kaljat hatussa
Soinilla ei ole kaikki kannattajat uurnilla
Paulalla ei oo kaikki kanootit vesillä
Paulalla ei ole kaikki Karalahdet Pataässässä
Paulalla ei ole kaikki karvat kebabissa
Paulalla ei ole kaikki katapultti-istuimet Jas 39 Grippenissä
Paulalla ei ole kaikki kauhut tasapainossa
Paulan kaikki kaverit eivät ole facebookissa
Paulalla ei ole kaikki keihäät pituushyppääjän kyljessä
Paulalla ei ole kaikki keitot lautasella erämajassa
Paulalla ei ole kaikki kielet kitarassa
Paulan kirjahyllyssä ei ole kaikki kirjat hyllyssä
Paulalla ei ole kaikki kirjeet postilaatikossa
Paulalla ei ole kaikki kivekset kivespussissa
ei ole kaikki kivet kiukaalla
Paulalla ei ole kaikki kivet kiukaalla
Paulalla ei ole kaikki kivet suussa
Paulalla ei ole kaikki koiranpaskat pussissa
Paulalla eivät ole kaikki kopukat pellin alla
Ispellä ei ole kaikki kortit pakassa
Paulalla ei ole kaikki Kotipizza-mainokset maalissa
Paulalla ei ole kaikki kummitukset vintillä

Paulalla ei ole kaikki kunkut strippiklubilla
Paulalla ei ole kaikki kuset muuntajassa
Paulalla ei ole kaikki kuulat fortunassa
Paulalla ei ole kaikki kynät panaalissa⁷⁷
Paulalla ei oo kaikki kääpiöt kaivoksessa
Paulalla ei oo kaikki lehmät navetassa
Paulalla ei ole kaikki maitopurkit jääkaapissa
Paulalla ei ole kaikki majavat padolla
Paulalla ei ole kaikki Malkinit Pittsburghissa
Paulalla ei ole kaikki mannet raviradalla
Paulalla ei ole kaikki mannet Vermossa
Paulalla ei ole kaikki mestispelaajat kokoonpanossa
Peellä ei ole kaikki mieshuorat Oulussa
Paulin lähiössä ei ole kaikki MILFit himassa
Paulalla ei ole kaikki miliisit ykköspakkiparissa
Paulalla ei ole kaikki Mobergit brandyllä
Paulalla ei ole kaikki munat sarjassa
Paulalla ei oo kaikki munat samassa korissa
Paulalla ei ole kaikki muret lautasella
Paulalla ei ole kaikki mustelmat Mervin naamassa
Paulalla eivät ole kaikki muumit laaksossa
ei ole Paulalla kaikki muumit laaksossa
Paulalla ei ole kaikki mällit housuissa
Juha Föhrillä ei ole kaikki nahkahousut kaapissa
Paulalla ei ole kaikki nakit kastikkeessa
Paulalla ei ole kaikki napalmit viidakossa
Paulalla ei ole kaikki nappulat kaukosäätimessä
Paulalla ei ole kaikki narrifanit putkassa

---

⁷⁷ Idiomissa kirjoitusvirhe. Panaalilla tarkoitetaan penaalia.

Paulalla ei ole kaikki neekerit puuvillapelloilla
Paulalla ei ole kaikki neekerit puuvillapellolla
Paulalla ei ole kaikki Nickersonit jäähyboxissa
Paulalla ei ole kaikki numerot taulussa
Paulalla ei ole kaikki Nummiset sydänleikkauksessa
Paulalla ei ole kaikki oppilaat luokassa
Paulalla ei ole kaikki ovet Tervosen tiellä
Paulalla ei ole kaikki paavit Vatikaanissa
Kärpillä ei ole kaikki pakit kaukalossa
Paulalla ei ole kaikki pallot lottokoneessa
Paulalla ei ole kaikki paskat viemärissä
kaikki Paulat ei ole armeijassa
Paulalla ei ole kaikki pelaajat vaihtoaitiossa
Paulalla ei ole kaikki pelaajat HIFK:n turvakodissa
Paulalla eivät ole kaikki Penat Nordiksella
Paulalla ei ole kaikki pillerit purnukassa
Paulalla ei ole kaikki pingviinit Galapagosilla
Paulalla ei ole kaikki planeetat kiertoradoillaan
Paulalla ei ole kaikki poliisit Saabissa
Paulalla eivät ole kaikki porot Raksilassa
Paulalla eivät ole kaikki predikaatit päälauseessa
Paulan kaikki pullat ei ole ihan uunissa
Johny Freakillä ei ole kaikki pullot korissa
Paulalla eivät ole kaikki punaniskat Hadankassa
Paulalla ei ole kaikki puolukat pillussa
Paulalla eivät ole kaikki puolukat poimurissa
Paulalla ei ole kaikki pyykit koneessa
Paulalla ei ole kaikki pähkinät korissa
Paulalla ei ole kaikki Pärssiset putkassa

Paulan tuomareilla ei oo kaikki raidat paidassa
Paulalla ei ole kaikki rastit kartassa
Paulalla ei ole kaikki reiät spermassa
Paulalla ei ole kaikki ripset silmissä
Paulalla ei ole kaikki romut torvessa
Paulalla ei ole kaikki Ron Jeremyt naisen päällä
Paulalla ei ole kaikki Roope-sedät rahasäiliössä
Paulalla ei ole kaikki Rullierit NHL:ssä
Paulalla ei ole kaikki Ruotsalaiset Detroitissa
Paulalla ei ole kaikki ryssät Siperiassa
Paulalla ei ole kaikki ryssät Anttilassa
Paulalla ei ole kaikki rätipäät Datsunin lavalla
Paulan kaikki sairaanhoitajat eivät ole Tehyssä
Paulalla ei ole kaikki Sedinit ykkösyivoimassa
Paulalla ei ole kaikki Seikolat siniviivalla
Paulalla ei ole kaikki siat karsinassa
Paulalla ei ole kaikki soittajat bändissä
Paulalla ei ole kaikki somalit asemalla
Paulalla ei ole kaikki sormet käsissä
Paulalla ei ole kaikki Suomalaispelaajat Minskissä
Paulalla ei ole kaikki Taikat Mombasassa
Paulalla ei ole kaikki tikat taulussa
Paulalla ei ole kaikki tuolit pöydän ympärillä
Paulalla ei ole kaikki työttömät hitsarit Porissa
Paulalla ei ole kaikki töpselit seinässä
Paulalla ei ole kaikki Uleåborgirit Oulussa
Paulalla ei ole kaikki ulkomaalaiset Hervannassa
Paulalla ei ole kaikki varusteet kassissa
Paulalla ei ole kaikki verkot pyynnissä

Paulalla ei ole kaikki vinosilmät riisipellolla

Paulalla ei ole kaikki Ässät pakassa

Paulalla ei ole kaikki ässät renessanssissa

Paulalla ei ole kaikki ääliöt BB-talossa

Mikon kotisivu

ei ole kaikki asukkaat BB-talossa

ei ole kaikki chileläiset kaivoksessa

ei ole kaikki ES:ät tölkissä

ei ole kaikki eskimot iglussa

ei ole kaikki gangstat hoodeilla

ei ole kaikki haulit patruunassa

ei ole kaikki hobitit matkalla Mordoriin

ei ole kaikki inkkarit kanootissa

ei ole kaikki Ismot kasinolla

ei ole kaikki jakkarat keittiössä

ei ole kaikki Jonnet pelikoneessa

ei ole kaikki juutalaiset uunissa

ei ole kaikki kalapuikot lautasella

ei ole kaikki kansanedustajat salissa

ei ole kaikki karkit pussissa

ei ole kaikki karvat pizzassa

ei ole kaikki kivet kiukaalla

ei ole kaikki klovnit sirkuksessa

ei ole kaikki kupit kaapissa

ei ole kaikki linnut pöntössä

ei ole kaikki lissut kampissa

ei ole kaikki mamut sossussa

ei ole kaikki murot kulhossa

ei ole kaikki muret lautasella
ei ole kaikki muumit laaksossa
ei ole kaikki nallekarkit pussissa
ei ole kaikki natsit bunkkerissa
ei ole kaikki perunat kellarissa
ei ole kaikki pippurit hernekeitossa
ei ole kaikki potionit beltillä
ei ole kaikki Roopen rahat säiliössä
ei ole kaikki sipsit pussissa
ei ole kaikki solut aivoissa
ei ole kaikki tuutikit uimahuoneella
ei ole kaikki täytteet tacossa

Vauva.fi-sivuston keskustelu (1)

ei oo kaikki banaanit tertussa
ei ole kaikki corn flakesit paketissa
ei ole kaikki inkkarit kanootissa
ei oo kaikki intiaanit kanootissa
ei ole kaikki Ismot kasinolla
ei ole kaikki kaljat keississä
ei oo kaikki kaljat kylmässä
ei ole kaikki kortit pakassa
ei oo kaikki kottaraiset kotona
ei oo kaikki lepakot vintissä
ei oo kaikki lusikat laatikossa
ei oo kaikki marjat korissa
ei ole kaikki matot kasassa vintillä
ei oo kaikki matot suorassa vintillä
ei oo kaikki muret kulhossa

ei ole kaikki muumit laaksossa
ei ole kaikki natsit bunkkerissa
ei oo kaikki piparit pellillä
ei oo kaikki tuolit pöydän vieres
ei oo kaikki valot vintillä

Vauvat.fi-sivuston keskustelu (2)

ei ole kaikki banaanit tertussa
ei ole kaikki intiaanit kanootissa
ei ole kaikki koirat kennelissä
ei ole kaikki kääpiöt kaivoksessa
ei ole kaikki lahtelaiset mäkimontussa
ei ole kaikki ministerit kyselytunnilla
ei ole kaikki partiolaiset leirinuotiolla
ei ole kaikki piparit pellillä
ei ole kaikki pullot korissa
ei ole kaikki somalit steissillä
ei ole kaikki täytteet pizzassa